

STOTINU I PET DANA U BRIGADI

Na dužnosti zamjenika političkog komesara Prve krajiške narodnooslobodilačke udarne brigade bio sam od njenog formiranja 21. maja 1942. godine do mog ranjavanja 2. septembra te godine, a to ukupno iznosi 105 ratnih dana. Ovo je, relativno, kratak vremenski period u odnosu na ukupno vrijeme trajanja drugog svjetskog rata i naše narodnooslobodilačke borbe i revolucije.

FORMIRANJE PRVE KRAJIŠKE NOU BRIGADE

Poslije zauzimanja Prijedora, 16. maja 1942. godine, stvoreni su svi uslovi za formiranje Prve krajiške brigade. Partizanske jedinice u Bosanskoj krajini, a posebno one na teritoriji Kozare i Grmeča, bile su toliko narasle da su mogle zauzeti Prijedor i Ljubiju Rudnik koje su branile jake ustaško-domobranske snage. Zarobljavanjem 1.100 domobrana i 200 ustaša i žandarma u Prijedoru zaplijenjeno je i njihovo cjelokupno naoružanje i njihov ratni materijal i oprema, čime se mogla naoružati jedna kompletna partizanska brigada. A ljudstva i starješinskog kadra bilo je toliko da smo mogli formirati ne jednu, nego više brigada na teritoriji Bosanske krajine. Snage Prvog, Drugog i Petog krajiškog odreda mogle su ostati u približno istom sastavu, kao i prije formiranja brigade, sa potrebnom reorganizacijom i popunom posebno starješinskog sastava.

Formiranje brigade za tadašnje naše uslove imalo je veliki vojni i politički značaj. Sam pojam »brigada« značio je nešto više u odnosu na pojam »partizanski odred«, jer dejstva partizanskih odreda bila su vezana za određenu teritoriju, dok su narodnooslobodilačke udarne brigade bile pokretne, operative jedinice koje su dejstvovala tamo gdje je to data situacija najviše zahtijevala. Za takve jedinice trebalo je imati u visoko svjesne i sposobne borce i starješine, koji će biti spremni da se bore u mnogo težim uslovima nego onda kada su bili u partizanskim odredima na svojoj teritoriji i blizu svojih kuća.

I prije formiranja Prve krajiške brigade osjećala se potreba da se na teritoriji Bosanske krajine formiraju proleterske i udarne jedinice, sposobne za dejstva ne samo izvan okvira jednog partizanskog odreda, nego i na teritoriji izvan Bosanske krajine. Tako je još početkom 1° !? odine formiran Prvi proleterski bataljon Operativnog štaba za Bosansku ! ; jinu. Bataljon je upućen u Centralnu Bosnu i tamo je dejstvovao kako protu okupatora, tako i protiv četnika i njihovog uticaja. Zatim, početkom aprila iste godine na teritoriji Drugog krajiškog NOP odreda (Kozara) formiran je Udarni bataljon, a od boraca Prvog, Trećeg i Petog krajiškog NOP odreda još jedan Udarni bataljon. Ova dva bataljona dejstvovala su protiv okupatora i četnika na prostoru Manjače i u centralnoj Bosni, i zato smo ih nazivali »protivčetničkim-« bataljonima.

Kako je poznato, Prva krajiška NOU brigada formirana je 21. maja 1942. godine u selu Lamovitoj. To je bilo pet dana po oslobođenju Prijedora i Ljubije

Rudnika. Gledano po vremenu i redosljedu formiranja, Prva krajiška brigada bila je naša treća brigada. Prije nje u Jugoslaviji su bile formirane samo Prva i Druga proleteraska NOU brigada.

O formiranju Prve krajiške brigade bilo je mnogo govora odmah po oslobođenju Prijedora. Komandant Prvog bataljona Drugog krajiškog odreda Ivica Marušić Ratko, čim je Prijedor zauzet, samoinicijativno je ukrcao jednu četu u voz i uskotračnorn prugom stigao u Ljubiju Rudnik bez borbe, jer je neprijateljska posada iz ovog mjesta pobjegla za Bosanski Novi. Ratko je ovaj dosta smjeli poduhvat učinio možda i zbog toga što je želio da što prije oslobodi to mjesto.

Ja sam drugog dana (17. ili 18. maja) stigao u Ljubiju Rudnik, sastao se sa Ratkom i on me je pozvao da dođem na ručak kod njegovog brata, što sam prihvatio. Na lom ručku, koliko se sjećam, bila je i Lepa Perović, delegat PK KPJ za Bosansku krajinu. Tada je bilo govora, pored ostalog, i o tome da treba neke jedinice, koje su učestvovala u oslobađanju Prijedora, što prije poslati na položaje prema Banjoj Luci, Dubici i Bosanskom Novom, a neke u selo Lamovitu radi formiranja Prve krajiške brigade. Tako se desilo da sam ja sa Ratkom i nekim dijelovima našeg Prvog bataljona stiuao u Lamovitu. Tamo smo u blizini škole zatekli još neke naše partizanske jedinice. Sjećam se da je na jednoj njivi bilo postrojeno oko 1.000 zarobljenih domobrana, kojima je Josip Mažar Soša, zamjenik komandanta Drugog odreda, održao govor. Objasnjavao im je zašto se bore narodi Bosne i Hercegovine i govorio o neminovnoj propasti hitlerovske Njemačke i NDH. »Domobranima je mjesto u pratizanskim jedinicama, a ne u Paveličevoj vojsci« - rekao je Šoša. - »I ja sam Hrvat pa se nalazim u partizanima - zašto ne biste i vi?«

Na Ratkov zahtjev, prisustvovao sam 21. maja 1942. godine sastanku kod Koste Nađa, komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu, u osnovnoj školi u Lamovitoj, selu koje se nalazi ispod južnih padina Kozare, blizu starog puta Prijedor- Banja Luka. Na tom sastanku bili su Soša. i Ratko i neki drugovi iz Oblasnog i Okružnog komiteta, ali se njihovih imena sada ne sjećam.

Košta Nad je diktirao, a Soša pisao naređenje za formiranje Prve krajiške NOU brigade. Dobro se sjećam daje odmah postavljeno i pitanje komandanta brigade i njegovog zamjenika. Košta je rekao da Ratko bude komandant, a Vojo Todorović zamjenik komandanta. To je obrazložio time što će brigadu sačinjavati veći broj Kozarčana, koji Ratka dobro poznaju. Ratkov Prvi bataljon, rekao je Košta, u proteklom periodu imao je veće uspjehe od ostalih bataljona, što je svakako i Ratkova zasluga, pa on (Košta) vjeruje da će dobre uspjehe postizati i brigada pod Ratkovom komandom. Isticana je i smjela Ratkova akcija na oklopni voz. Odlučeno je da Ivica Marušić Ratko bude komandant Prve krajiške brigade, a Vojo Todorović njegov zamjenik.

Zatim se odlučivalo ko će biti politički komesar brigade, a ko njegov zamjenik. Nekoje rekao da ce Velja Stojnic biti komesar, jer je to već na nekom drugom sastanku odlučeno. Poslije loga trebalo je riješiti ko ce biti zamjenik političkog komesara brigade. Tada je Ratko uzeo riječ i predložio mene za tu dužnost. Svoj predlog je obrazložio time što me poznaje već deset mjeseci (od ustanka do formiranja brigade). Rekao je da sam se nalazio u njegovoj četi dok je on bio komandir čete i u bataljonu dok je on bio komandant Prvog bataljona; da sam za ovih deset mjeseci rata obavljao uspješno dužnosti komandira voda i komandira čete, da se sada nalazim na dužnosti zamjenika političkog komesara Prvog bataljona. koju uspješno obavljam. Pored toga. Ratko je rekao da sam mu pomagao u pripremi napada na oklopni voz, jer je komesar bataljona Žarko Zgonjanin bio bolestan. Istakao je takođe da sam bio komandir čete koja je sa njegovom grupom išla u akciju na oklopni voz.

Ovaj Ratkov pretilog Košta je odmah prihvatio i lako sam ja postao zamjenik političkog komesara Prve krajiške NOU brigade u trenutku kada je formirana.

Moram da kažem da sam ja bio iznenađen kada sam predložen i postavljen na ovu dužnost, jer ja još nisam imao dovoljno iskustva za partijski rad, a posebno u tako krupnoj jedinici kao što je u tadašnjim uslovima bila brigada. Ja sam se za proteklih deset mjeseci rata više razvijao kao vojni starješina, a posljednjih mjeseci obavljao sam dužnost zamjenika političkog komesara Prvog bataljona i samo donekle ušao u čisto partijske poslove. Tada sam smatrao da je za ovu dužnost bilo pogodnijih ličnosti, članova Okružnog i Oblasnog komiteta KPJ, koji su imali više iskustva u partijskom radu od mene.

U sebi sam tada razmišljao tla je ipak najvažnije znali za što se treba boriti, da svaki dobar vojnik naše revolucije može biti komunista, i obratno, da dobar komunista mora biti i dobar borac. To je bilo vrijeme kada su se za jedan mjesec rata i revolucije mogla steći veća znanja i iskustva nego u mirnom periodu za čitavu godinu dana.

Na ovom sastanku u Lamovitoj riješeno je da brigadu sačinjavaju dva bataljona sa Kozare i dva bataljona iz Podgrmeča i Drvara (iz Prvog, Drugog i Petog krajiškog odreda). Bataljone, posebno one sa Kozare, trebalo je gotovo iz osnova formirati i postaviti ili novi starješinski kadar, jer nisu uzimani kompletni postojeći bataljoni već samo njihova jezgra.

Kada se sagleda cijela struktura i sastav brigade, može se reći da su je sačinjavali borci u najboljoj snazi (svi ispod 30 godina), mnogi su bili odslužili bivšu jugoslovensku vojsku i imali osnovna vojnička znanja, veoma važna za tadašnju situaciju. Bili su i većinom prekaljeni borci koji su od ustanka 1941. do maja 1942. godine prošli kroz mnoge krvave borbe. Bilo je i boraca sa manjim iskustvom, onih koji su došli u partizane poslije ustanka. Većina starješina Prve brigade postavljena je na nove dužnosti podignute za jedan slepen više, i to gotovo svi oti desetara (komandira odjeljenja) do komandanta brigade. Ona je bila jedna od slabosti u komandovanju, u početnim dejstvima, jer je brigada morala odmah, tako reći u toku svog formiranja, tla stupi u borbu s jakim neprijateljskim snagama, a mlade starješine nisu imale odgovarajuća iskustva, niti su se dovoljno međusobno poznavali. Međutim, ovo je bilo najbolje moguće rješenje, jer šireg kadrovske izbora nije bilo.

Brigada je imala blizu 1.200 boraca, a oko pedeset odsto njih su bili članovi KPJ, kandidati za članove KPJ i skojevci. Za tadašnje naše uslove brigada je bila dobro naoružana. Borci su imali 1.100 ispravnih vojničkih pušaka, a starješine su raspolagale pištoljima i automatima. Svako odjeljenje u vodu imalo je po jedan puškomitraljez/ (blizu 100 puškomitraljeza u brigadi). Prateća četa raspolagala je sa pet mitraljeza i tri minobacača kalibra 82 mm. Sva oružja imala su pune bojeve kompletne municije, sem minobacača.

PRVI RATNI ZADATAK

Po završenom dogovoru o formiranju brigade u Lamovitoj štab brigade dobio je usmeni zadatak od Koste Nada, komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu, da se brigada što prije organizaciono sredi i popuni. Slab brigade je ovlašćen da postavlja niže starješine, o čemu mora da obavijesti Operativni štab, da bi se to i ozvaničilo. Po tom usmenom naređenju, brigada je dobila zadatak da krene u pravcu Manjače, da bi razbila četnike na tom prostoru, a potom da zauzme Mrkonjić-Grad, koji su držale ustaško-domobranske jedinice zajedno sa četnicima. Tako bi bili stvoreni uslovi za naša dalja dejstva u pravcu centralne Bosne. To je u stvari bila opšta direktiva sa jasnim ciljem, a štabu brigade

ostavljena je velika sloboda samostalnog odlučivanja i izbora načina dejstva da bi taj cilj bio što potpunije ostvaren,

Na osnovu ovog zadatka, komandant novoformirane brigade. Ivica Marušić Ralko, odmah je preduzeo hitne mjere da se u prvom redu organizaciono, koliko je tada bilo moguće, brigada postavi na svoje noge.

Zatim je odlučeno da se štab brigade sa prištapskim dijelovima prebaci iz Lamovite u selo Piskavicu (zaselak Talici). Prije toga. bataljoni koji su ušli u sasiav brigade dobili su zadatak da iz rejona u kojima su se zatekli krenu u gornji sliv rijeke Gomjenice. Tako je brigada po bataljonima bila raspoređena na položaje: prema Ivanjskoj - na sjeverozapadnim padinama Piskavice planine, prema Banjoj Luci - na Velikom Brankovcu; prema Sanskom Mostu i Manjači - oko Bronzanog Majdana, a neki naši prednji dijelovi dosegali su i do sela Pervana i Goleša, prema Manjači.

Kada je Prva krajiška brigada stigla na određeni prostor, njen lijevi susjed, u zahvatu druma od Ivanjske prema Prijedoru, bio je Četvrti bataljon Drugog krajiškog NOP odreda. Desno od nas. između rijeka Gomjenice i Sane, na pravcu Sanski Most - Prijedor, bile su Marička i Miljakovačka čela Drugog krajiškog NOP odreda. U Centralnoj Bosni nalazili su se Proleterski bataljon Operativnog štaba za Bosansku krajinu i Udarni bataljon sa Kozare pod komandom Miloša Siljgovića sa kojim su išli Duro Pucar i Osman Karabegović radi predu/imanja v ojničkih i političkih mjera u cilju onemogućavanja četničkog uticaja kod naroda u centralnoj Bosni.

Čim su stigle u pomenuti rejon, jedinice brigade stupile su u borbu sa ustaško-domobranskim i četničkim jedinicama koje su ispoljavale svoja dejstva od Ivanjske, Banje Luke i Manjače, a bilo je i ispada od Sanskog Mosta i Sasine. Zbog toga nije bilo vremena da se nešto ozbiljnije učini na sređivanju novoformirane brigade u vojnom i partijsko-političkom pogledu, u međusobnom upoznavanju kadra i upoznavanju sa zadacima brigade. Sve što je činjeno to je bilo u pokretu, na položaju, često samo u okviru četa, ponekad i po vodovima, a manje u okviru bataljona. jer situacija nije dozvoljavala da se bataljon prikupi na jednom mjestu, da bi se obavile najosnovnije neophodne pripreme.

Za vrijeme boravka i borbi u pomenulom rejonu komesar brigade Veljo Stojnić i ja odlazili smo na položaje nekih četa i štabova bataljona, interesujući se za moralno-političko i partijsko slanje. Prenosili smo stavove koji su tada bili aktuelni po ovim pitanjima i postavljali odgovarajuće zadatke na osnovu nađenog stanja u komandama i jedinicama. Osnovno je tada bilo da se borci i siarjšine ubijede u ono za šio se treba boriti kao i u nužnost napuštanja »svojih krajeva« i u potrebu vođenja borbe u okviru brigade na drugim teritorijalna. Ovakva situacija određivala je sadržaj rada kako vojnih starješina i političkih komesara. tako i svih komunista i skojevaca.

Pored toga, naš partijski zadatak je bio razvijanje dobrih odnosa između starješina, pa između starješina i boraca, kao i između samih boraca. Trudili smo se da razvijamo odgovornost i borbenost, svjesnu disciplinu i hrabrost, uz najveću brigu o ljudima, a posebni) o ranjenicima. Naročito je istican pravilan postupak prema narodu, prije svega na teritoriji koja se nalazi pod uticajem čelnika. Mi nismo smatrali da laj narod možemo pridobiti samo razbijanjem četničkih oružanih formacija, fizičkim putem, već i pridobijanjem naroda za ciljeve naše borbe.

Najstrože je bilo zabranjeno nasilje, pljačka, samovoljno uzimanje imovine i hrane za naše jedinice.

Što se tiče partijske organizacije u jedinicama, nastojali smo tla svaka četa (osnovna jedinica) ima svoju partijsku ćeliju. U prvom redu radilo se na lome da sve dobre starješine i dobri borci postanu komunisti, ili kandidati za Partiju. Potrebu da u svakoj ćeli. pa i samostalnom vodu ili pozadinskim ustanovama

postoje partijske ćelije diktirali su ratni uslovi, ier su se jedinice često borile na širokom frontu, čak i odsječene od bataljona ili brigade, pa je zato bilo nužno da članovi Partije u takvim situacijama preuzmu na sebe odgovornost i utiču na tok događaja, održavajući snagu i moralno-političko jedinstvo boraca i starješina u najtežim situacijama.

Metod rada najčešće je bio: prije akcije kratki partijski sastanci, po potrebi i u toku akcije, kao i poslije akcije. Na sastancima prije akcije nastojali smo da borci shvate ozbiljnost i težinu zadatka, da ih ohrabrimo i pripremimo za borbu. Komunisti su bili dužni da prate rad i požrtvovanje i vanpartijaca u borbi. Poslije borbe na sastancima komunista analizirali smo uspjeh, odnosno neuspjeh akcija. Uzimani su na odgovornost oni drugovi koji su krivi što postavljeni zadaci nisu izvršeni, a pohvaljivani oni koji su najviše doprinijeli za uspjeh u borbi. Pri tome, dobri borci (vojnici), koji su bili kandidati za članove KPJ, predlagani su da budu primljeni u Partiju, a oni koji su se dobro istakli, a nisu bili kandidati za člana KPJ, predlagani su da to postanu. Pored toga, komandiri i komesari četa i bataljona bili su dužni da svim borcima ukažu na značaj akcije koja se preduzima, i da podstiču hrabro i uporno držanje u borbi. Isto tako, oni su morali da izvedu analizu poslije završetka akcije i ukažu na dobre i loše strane pojedinaca, desetina, vodova, pa i čete ili bataljona u cjelini.

Neku ustaljenu i obaveznu partijsku evidenciju tada nismo vodili. Najčešće, zamjenici političkih komesara jedinica i sekretari partijskih ćelija, osnov ne podatke o članovima Partije i kandidatima, kao i o skojevcima znali su napamet ili su to vodili u svojim bilježnicama, svaki na svoj način. Tada, u ratnim uslovima, bilo je rizično, pa čak i nedozvoljeno, voditi neku zvaničnu i obimniju evidenciju u nižim jedinicama uopšte, jer je ona često mogla da padne i neprijatelju u ruke, što je moglo da bude vrlo opasno ne samo za borce, nego i za njihove porodice.

Po izbivanju na prvu koncentracijsku prostoriju (Piskavica, Bronzani Majdan, Goleši, V. Brankovac) u vremenu od 22. maja do 10. juna 1942. godine (od svog formiranja do početka ofanzive na Kozari) brigada je vodila borbe koje joj je nametnuo neprijatelj i zbog loga nije mogla krenuti na izvršenje prvobitno postavljenog zadatka.

Evo nekoliko važnijih borbi koje je naša brigada vodila od formiranja do početka ofanzive na Kozaru:

- 28. maja 1942. godine ustaško-domobranske jedinice iz zapadnog odsjeka odbrane Banje Luke, u jačini jednog jurišnog bataljona, izvršile su ispad od Ivanjske u pravcu Lamovite. Pošto su bile dočekane jakom vatrom dijelova Prve krajiške NOU brigade, koji su se nalazili na ovom pravcu, i Četvrtog bataljona Drugog krajiškog NOU odreda, povukle su se na polazne položaje uz znatne gubitke;

- 2. juna 1942. godine dijelovi četničkog puka »Manjača« zauzeli su Bronzani Majdan i potisli Maricku četu prema selu Marickoj, koja je pripadala Drugom krajiškom NOP odreda. Time je neprijatelj uspostavio vezu sa okruženim ustaško-domobranskim garnizonom u Sanskom Mostu. Međutim, poslije sedam dana, 9. juna, dijelovi Prve krajiške brigade, koji su bili orijentisani prema Bronzanom Majdanu, napali su ovo mjesto, zauzeli ga i četnike odbacili prema Manjači i Han-Kolima;

- 2. juna 1942. godine jedinice Prve krajiške NOU brigade snagama do dva bataljona izvršile su napad na položaj Klupe (kod Banje Luke), koji je branio bataljon domobranskog Prvog pješadijskog puka, ali zbog pristizanja pojačanja od snaga domobranske Treće brdske brigade i zbog upada četnika u Bronzani Majdan, kao i zbog pretrpljenih gubitaka, ovaj napad je obustavljen.

POKUŠAJ PROBOJA U KOZARU

Kada je njemačka borbena grupa »Zapadna Bosna« u jačini oko 40.000 vojnika svrstanih u sve vidove i rodove vojske otpočela veliku ofanzivu na Kozaru, 10. juna 1942. godine. Prva krajiška NOU brigada našla se u mnogo težoj situaciji nego što je do tog vremena bila, jer je formirana posebna grupa »Fric« koja je imala zadatak da, u sadejstvu u sa dijelovima grupe »Fon Vedel«, ustaško-domobranskim snagama od Sanskog Mosta i četničkim pukom »Manjača«, uništi Prvu krajišku brigadu na prostoru Banja Luka - Prijedor - Sanski Most.

Njemačke snage, koje su od Banja Luke preko Ivanjske za Prijedor i Ljubiju Rudnik izvršile proboj bili su dijelovi oklopne borbene grupe »Vedel« sastava: dva bataljona motorizovane pješadije, bataljon tenkova i jedan artiljerijski divizion.

Grupa »Vedel«, uz pomoć ustaško-domobranskih jedinica u rejonu Ivanjske, uspjela je da probije odbranu Četvrtog bataljona Drugog krajiškog NOP odreda i dijelova lijevog krila Prve krajiške brigade i da munjevitom brzinom izbije u Prijedor i Ljubiju Rudnik. Izenađena komanda mjesta u Prijedoru, sa zaštitnim dijelovima, pozadinskim rukovodiocima i jednim brojem građana pod borboj se prebacila u Kozaru, a neki dijelovi povukli su se prema Miljakovcima. U Ljubiji Rudniku neprijatelj je iznenadio Petu četvu Prvog bataljona Drugog krajiškog NOP odreda, koja se tu zatekla u formiranju.

Pred početak ofanzive na Kozaru, ustaško-domobranske jedinice zapadnog odsjeka odbrane Banja Luke izvodile su češće lokalne napade na naše položaje iz rejona Ivanjske, najvjerovatnije zbog stvaranja povoljnijih uslova za uvođenje u borbu dijelova njemačke oklopne grupe »Vedel« u pravcu Prijedora. Ovdje je dolazilo i do žešćih borbi i neprijatelju su zadavani osjetni gubici. Kada su dijelovi njemačke oklopne grupe »Vedel« izvršili proboj naše odbrane zapadno od Ivanjske i produžili za Prijedor, ustaško-domobranske jedinice zapadnog odsjeka odbrane Banja Luke, koristeći ovaj prodor, širile su tu brešu i štitile lijevi bok grupe »Vedel« od dejstva naše brigade. Tako je došlo do toga da je jedan domobranski jurišni bataljon izbio na položaje sjeverno od željezničke stanice Piskavica i utvrdio se na ovim položajima kao lijevo bočno obezbjeđenje u odnosu na snage koje prodiru u zahvatu starog puta Ivanjska - Lamovita - Kozarac - Prijedor. Mi nismo znali da je ovaj bataljon izbio na ove položaje.

Stab naše brigade nije imao jasnu predstavu o neprijateljskim snagama koje su preduzele ofanzivu na Kozaru, ali iz podataka kojima se tada raspolagalo i šio se očima moglo vidjeti, dalo se zaključiti da je neprijatelj preduzeo dejstvo sa jakim snagama i da steže обруč oko Kozare sa svih strana.

Svi smo u štabu brigade bili za to da Kozari treba pružiti pomoć, a za to su bili i svi borci.

U takvoj situaciji, iako nije bilo podataka o neprijatelju, komandant brigade donosi odluku za proboj u Kozaru - opštim pravcem: Piskavica - Omarska - Kozara.

Na osnovu ove odluke izdala su i odgovarajuća naređenja bataljonima po kojima su morali napustiti svoje položaje i određenim pravcima krenuti za Kozaru. Koliko se sjećam, proboj u Kozaru trebalo je da se obavi noću 11/12. juna, kako bi se izbjegla dejstva neprijateljske avijacije i tenkovskih jedinica.

Stab brigade sa prištapskim i pozadinskim dijelovima krenuo je noću 11/12. juna nešto prije ponoći pravcem: Talići-željeznička stanica Piskavica - Omarska Kozara, pretpostavljajući da su bataljoni već prešli željezničku prugu i da kreću ka Omarskoj, iako o tome nijedan bataljon nije poslao izvještaj.

Kad smo stigli do željezničke stanice Piskavica, naišli smo na jednu spaljenu zgradu u kojoj je bio omladinski vojno-politički kurs. Ali tu nikoga nismo zatekli, niti od naših, niti od neprijatelja. Pucnjava se nigdje nije čula, niti neki drugi

zvūci, ni glasovi. Ja sam odmah pomislio da naši bataljoni do ove linije nisu ni **stigli**. Komandant brigade rekao je da su stigli i da se neprijatelj povukao za Prijedor. Zatim je naredio da nastavimo pokret seoskim putem sjeverno od pruge **do** prvih kuća, kako bismo uhvatili vezu sa nekim od naših bataljona na tom pravcu.

Krenuli smo naprijed. Ispred štaba brigade išla je patrola zaštitnog voda. Za nama su se kretali ostali dijelovi na odstojanju od nekoliko stotina metara. U toj koloni, pored ostalog, bila su ijedna zaprežna kola puna oružja i municije, koju je naš Četvrti bataljon zaplijenio u prethodnim borbama jugozapadno od Ivanjske. Kad smo prilazili jednom zaseoku, primjetio sam poljski telefonski kabl za-tegnut desnom ivicom puta. Rekao sam daje ovo sumnjivo i da negdje u blizini mora biti neprijatelj. Komandant je takvu mogućnost odbio. Kazao je daje neprijatelj to ostavio u brzini pri kretanju za Prijedor i naredio da idemo do prvih kuća, koje su se nalazile lijevo od puta, pa ako nekoga od seljana nađemo, da ih pitamo znaju li nešto o neprijatelju ilio prolasku naših jedinica. Ušli smo u jednu avliju. Bila je puna vojnika koji su ležali i spavali, pomislili smo da su naši, ali kada smo pažljivije pogledali, vidjeli smo da su domobrani. Straže nije bilo. Komandir zaštitne jedinice (zvao se, čini mi se, Đuđa) tiho je rekao:

- Evo mitraljeza! - i pošao je kao da će otvoriti vatru po vojnicima koji spavaju.

Zaustavili smo ga da to ne čini. Brzo smo shvatili da smo upali u neprijateljski raspored i odmah se, što je moguće tiše, vratili nazad nastojeći tla se izvućemo dok nas sračari nisu primjetili.

Kad smo odmakli stotinjak metara, opazili smo neko komešanje u dvorištu, a malo docnije sa okolnih blagih kosa zasvijetlilo je nekoliko raketa. Počela je i pucnjava. Shvatili smo da smo upali između neprijateljskih položaja (predstraža nas nije opazila) i da smo naišli na jedinicu koja se odmarala u obližnjem zaseoku. Požurili smo prema željezničkoj stanici. Već je počelo da svanjava. Susreli smo se sa dijelovima naše štapske kolone i brzo smo ih vratili nazad. Kola sa zaplijenjenim oružjem i municijom ostala su na neprijateljskim položajima.

Neprijateljska puščana zrna sve gušće su dopirala do nas, i to više sa lijevog boka. Ratko, ja i još neki članovi štaba, pognuti sa desne strane jednih kola, kao pokretnog zaklona, požurivali smo konje koji su vukli kola da bismo što prije prešli prugu (ijedva smo u samt) svanuće, 12. juna, uspjeli da se izvućemo prema selu Radosavskoj. Tu smo se susreli sa nekim prednjim dijelovima naših bataljona koji su krenuli za Kozaru. Pretpostavljali smo da su oni išli ispred nas, a desilo se obrnuto.

Naišli smo u samom početku na organizovanu odbranu neprijatelja nepoznate jačine.

Bio sam uz komandanta brigade i rekao mu da bi u ovoj situaciji trebalo zaustaviti naše bataljone od daljeg pokreta, procijeniti situaciju u kojoj smo se našli i donijeti novu odluku za dejstvo naše brigade. I ostali članovi štaba brigade bili su, koliko se sjećam, sličnog mišljenja.

Ratko je bio vrlo ljut. Ništa nije išlo po planu. Bataljoni su kasnili, a štab brigade je bio u prethodnici, okružen neprijateljskim snagama.

Tako je počela bitka za Piskavicu. Razvila se žestoka borba prsa u prsa. Jedinice naše brigade bile su u mnogo težem položaju, jer su napadale preko brisanih prostora, po danu, na neprijatelja koji se bio dobro utvrdio i organizovao dobar sistem vatre. No, i pored svega toga, jedinice brigade počele su slamat pojedine otporne tačke neprijatelja i zarobljavati grupe i čitave vodove neprijatelja, lako uz velike gubitke, tada je izgledalo da je brigada već na putu da potpuno uništi jedan ojačan elitni (jurišni) bataljon neprijatelja.

Međutim, ovim neprijateljskim snagama je stigla u pomoć manja jedinica tenkova i napala desni bok i pozadinu jedinica brigade, tako da su se naše snage

našle i među dvije vatre na brisanom prostoru, /bug čega su se morale povlačiti pud vrlo teškim uslovima, ostavljajući na bojnopolju oko 50 mrtvih i 53 ranjena druga. Pod teškim uslovima izvukli smo neke ranjene borce na bezbjednija mjesta radi pružanja prve pomoći.

U ovoj borbi bilo je i boraca koji su sami sebe ubijali kad su vidjeli da će pasti neprijatelju u ruke. Naši borci nikad se nisu predavali neprijatelju. I to je jedan od dokaza njihove visoke svijesti i do kraja odanosti revoluciji i ciljevima /a koje su se borili. Tako je bilo u svim narednim našim borbama, jer neprijatelj nikada nije imao zarobljene borce Prve krajiške brigade, već je mogao samo da ih nade mrtve na bojnopolju. Kada se svega toga Janas sjetim i kad pišem ove redove, poslije gotovo četrdeset godina, suze mi same poteku niz obraze.

PONOVNO ANGAŽOVANJE ZA POMOĆ OKRUŽENIMA NA KOZARI

Poslije neuspjelog pokušaja da se probijenu) u Kozaru, Prva krajiška NOU brigada našla se u teškoj situaciji. Bataljoni brigade napustili su svoje položaje u rejonima: Bronzani Majdan, Pei van i Goleši, V. Brankovac i sjeverozapadne padine planine Piskavice. Od ovih rejona i položaja do željezničke stanice Piskavica i sela Radosavske (gdje se brigada našla poslije neuspjelog napada na Piskavicu), ostao je prazan prostor u koji su manjački četnici i domobranske jedinice zapadnog odsjeka odbrane Banja Luke odmah uputili svoje jedinice i Prvu krajišku NOU brigadu ugrozili sa boka i pozadine na uskom prostoru kod sela Radosavske i Slavicke.

Nastala je teška situacija kod nekih starješina i boraca brigade. Velike žrtve koje su date u napadu na Piskavicu navele su neke starješine i borce na mišljenje da se ne vodi dovoljno računa i brige o životima boraca. Nastupilo je i samovoljno napuštanje brigade, što je izazvalo još veću zabrinutost u štabu brigade. Komandant Drugog nataljona Dušan Metlić sa jednom četom (janjskom) krenuo je u svoj kraj. Pored loga, brigadu je napustila još jedna četa (bihačka). Prema tome, Drugi bataljon za brigadu više nije praktično postojao.

Ni u Prvom bataljonu (drvarskom) nije tada bilo dobro stanje. Još prije Piskavice, u borbi na Velikom Brankovcu, gdje se nalazio Prvi bataljon, Duško Jović, komandant Prvog bataljona, usljed malodušnosti i kolebanja, izvršio je samoranjavanje, a kasnije je zbog toga osuđen na smrt. To je urađeno zbog loga što su komunisti Prvog bataljona optužili svoga komandanta Jovića da se on sam ranió u momentu kada je njihov bataljon vodio borbe u rejonu Brankovca.

U takvoj situaciji, poslije neuspjelog napada na Piskavicu, brigada se izvukla na liniju sela Radosavska-Slavicka, odakle je pružala otpor novoprispjelim neprijateljskim snagama koje su nastupale od Banja Luke, Ivanjske i Piskavice. Neprijatelj je uspio da istog i narednog dana potisne našu brigadu do linije sela Jelička-Kumbaruša, sa koje smo izvršili protivnapad i odbacili neprijatelja prema Talica polju u Piskavici. No, i pored toga, u štabu brigade ocijenjeno je da se brigada nalazi u teškoj situaciji i da se mora što prije izvući iz ovog uskog prostora okruženog Nijemcima od Prijedora, ustaško-domobranskom posadom od Sanskog Mosta i sa položaja Sasine, četnicima od Bronzanog Majdana i ustaško-domobranskim jedinicama iz šireg rejona Piskavice, s kojima se brigada već nalazi u borbenom dodiru.

Tako je štab brigade odlučio da se brigada što prije prebaci preko rijeke Sane između Prijedora i Sanskog Mosta u Podgrmeč, na teritoriju koja je tada bila slobodna, a odatle da štab brigade sa Trećim i Četvrtim bataljonom izvrši zaobilazni manevar i prebaci se na Karan (u dublju pozadinu neprijateljskih snaga koje su okružile Kozaru), pravcem: obilazeći Ljubiju Rudnik sa južne strane preko Miške Glave - Radomirovca, prelazeći Sanu u rejonu Svodne i dalje preko

sela Ahmetovca i Marina da izbije na prostor Karana, odakle treba preduzcti aktivnadejstva u neprijateljskoj pozadini radi pružanja što konkretnije pomoći našim snagama i izbjeglicama okruženim u Kozari. Po ovoj odluci Prvi bataljon sa zamjenikom komandanta brigade, Vojom Todoruvićem, ostao je na teritoriji Podgrneča i na položajima prema Bosanskom Novom. Ranjenici iz brigade i pozadinski dijelovi ostali su takođe u Podgrmeču.

Za izvršenje ove odluke, u početnom periodu, najteže je bilo izveći brigadu preko Sane u Podgrmeč, jer je neprijatelj pritiskivao sa fronta od Piskavice i Bronzanog Majdana, a prelaz preko Šane, predviđen kod sela Usoraca, nalazio se između dva jaka neprijateljska garnizona (Prijedora i Sanskog Mosta) iz kojih su mogle da budu preduzete brze intervencije. Pošlo je brigada od mjesta prelaza preko Sane bila udaljena oko 20 kilometara, a rijeku je trebalo prijeći noću (da nas neprijatelj ne bi primijetio), odlučeno je da se jedinice brigade u loku noći 15./16. juna neprimjetno odvoje od borbenog kontakta sa neprijateljem i privuku blizu mjesta prelaza, kako bi što lakše mogle da se prebace na lijevu obalu Sane. Tako je i učinjeno. Naše jedinice su se noću 15/16. juna odvojile od neprijatelja i izbile na prostor sela Rakelići - Marička, a štab brigade razmjestio se u selu Marickoj. U ovom rejonu ostali smo cijeli dan 16. juna 1942. godine u velikom riziku da nas neprijatelj primjeti i napadne na tom malom i za nas nepogodnom zemljištu. Međutim, ratna sreća nas je poslužila i nije nas pratio ni neprijatelj sa fronta, ni onaj iz Prijedora i Sanskog Mosta.

Prije našeg dolaska u pomenuti rejon, na lijevu obalu Sane prebacile su se neke jedinice Drugog krajiškog odreda (Miljakovačka i Marička četa i omladinski vojno-politički kurs), od kojih je formiran privremeni bataljon. Pored loga, prebačene su i dvije haubice zaplijenjene pri oslobođenju Prijedora, kao i ranjenici naše brigade iz borbe na Piskavici.

Do svanuca 17. juna 1942. godine cijela naša brigada prebacila se na lijevu obalu Sane, u Podgrmeč, i produžila kretanje prema donesenoj odluci. Slab brigade (sem zamjenika komandanta Voje Todorovića koji je određen da sa Prvim bataljonom ostane u Podgrmeču) prebacio se preko Sane u rejonu sela Svodne, 20. juna stigao na Karan i smjestio se u kuću Jandrije Kesara, u kojoj je ranije bio formiran i Prvi sreski narodnooslobodilački odbor za Prijedor. Prije štaba brigade na prostor Karana stigli su Treći i Četvrti bataljon brigade, a pored toga uhvatili smo vezu i sa Petom čelom Prvog bataljona Drugog krajiškog NOP odreda od koje smo dobili neke podatke o situaciji na Kozari. Ova četa, sticajem okolnosti, našla se u neprijateljskoj pozadini, dok su ostale snage Prvog bataljona bile u okruženju na Kozari.

U POZADINI NEPRIJATELJSKIH SNAGA

Pozadina neprijateljskih snaga, u kojoj su dejstvovali dijelovi Prve krajiške NOU brigade za vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozaru, bila je ograničena rijekom Sanoni od Prijedora do Bosanskog Novog, rijekom Unom od Bosanskog Novog do Bosanske Dubice i drumom od Bosanske Dubice do Prijedora.

Glavne neprijateljske snage tada su se nalazile u zahvatu komunikacije Prijedor - Bosanska Dubica i sa zapada su obuhvatnim napadom prodirale u **Kozaru**.

Stab Prve krajiške NOU brigade sa svoja dva bataljona i jednom čelom Prvog bataljona Drugog krajiškog NOP odreda dejstvovao je u toj neprijateljskoj pozadini dvadeset dana - od 20. juna do 9. jula 1942. godine, kada su vođene najžešće borbe za Kozaru i kada su se glavne snage Drugog krajiškog NOP odreda sa masom izbjeglica probijale iz Kozare.

Stanje na ovom prostoru bilo je vrlo teško. Većina mještana sa nešto pokretne imovine bila je pobjegla u Kozaru i tamo okružena. Mnoge kuće i druge zera-de su popaljene ili opljačkane. Nailazili smo na poneke porodice i pojedince koji su ostali kod svojih kuća krijući se na razne načine dok su preko njih prelazili neprijateljski streljački strojevi. Bilo je i onih koji su se bili povukli u Kozaru, ali su se vratili u svoje selo prije nego što je neprijateljski obruč oko Kozare bio potpuno sastavljen i stegnut. Pojava jedinica brigade na zapadnom prostoru kozarske teritorije, pored vojničkog, imala je i veliki moralno-politički značaj, jer je naša vojska vraćala narodu i vjeru u pobjedu.

Od mnogih akcija koje je brigada preduzela za tih dvadeset dana treba posebno istaći napad na Dobrljin izveden noću između 3. i 4. jula 1942. godine. Tom prilikom zarobljen je Treći bataljon domobranskog Trećeg pješadijskog puka (oko 300 vojnika i oficira) sa cjelokupnim njihovim naoružanjem i opremom. Naši gubici bili su - jedan borac poginuo i dvojica ranjena.

Uspjeh na Dobriju bio je prva veća akcija i pobjeda jedinica Prve krajiške brigade poslije teške borbe na Piskavici. Ta pobjeda utoliko je značajnija što je postignuta u trenutku kada su se snage Drugog odreda sa desetinom hiljada izbjeglica probijale iz obruča na Kozari.

Dejstva dijelova naše brigade u pozadini neprijatelja, a posebno ona koja su izvedena na odsjeku između Prijedora i Knežice (Asina straža. Ravni gaj) i ona između Knežice i Bosanske Dubice na pravcu Vranovac - Pogledov o. a i dočnije na Dobrljin, morala su da izazovu kod neprijatelja nesigurnost u sopstvenoj pozadini, ali naše snage ubačene u tu pozadinu nisu bile dovoljno jake da bi obezbjeđile izvlačenje svih okruženih jedinica i naroda iz Kozare. Zbog toga je odlučeno da ja krenem u Operativni štab za Bosansku krajinu, koji se nalazio u Podgrmeču, u Lušci-Palanci, da referišem o situaciji i tražim pomoć za spašavanje okruženog naroda i jedinica na Kozari.

Krenuo sam 24. ili 25. juna 1942. godine sa grupom vojnika i dva topa zaplijenjena na Asinoj straži. Topove su vukli konji.

U štabu sam našao komandanta Kostu Nada i još neke drugove (mislim da su tu bili i Duro Pucar i Osman Karabegović). Izložio sam im situaciju u kojoj se brigada nalazila od Piskavice pa do njenog prebacivanja u dublju pozadinu neprijatelja i napada na Ravni gaj i Asinu slažu. Kao »potvrdu« dotjerao sam i dva zaplijenjena protiv tenkovska lopa. Rekao sam drugovima da sam specijalno poslat od štaba brigade, u kome se nalazi i Boško Šiljegović, član Okružnog komiteta KP.I za Kozaru, da od Operativnog štaba potražim pomoć za izvlačenje i spasavanje jedinica i naroda u Kozari.

Svi u Operativnom štabu bili su jako uzbuđeni i zabrinuti zbog stanja na Kozari. Košta Nad mi je, koliko se sjećam, rekao:

- Dijelov i vaše brigade treba da ostanu tamo gdje se nalaze. Na najefikasniji način treba da pružaju pomoć našim okruženim snagama. Moraju da privlače na sebe što više neprijateljskih jedinica i lako rasterećuju pritisak na Kozaru. Treba da pružite neposrednu pomoć za prihvat izbjeglica i jedinica pri proboju i/ Kozare. Što se tiče Prvog krajiškog odreda, mi smo ga već pokrenuli u napade i prema Sanskom Mostu i prema Bosanskom Novom kako bismo i mi privukli na sebe što više neprijateljskih snaga i tako smanjili pritisak na Kozaru.

Dijelovi Prve krajiške brigade po treći put su se prebacili preko Sane 8. jula 1942. godine, i io na odsjeku Svodna - Blagaj, preko sela Radomirovca stigli u Podgrmeč i razmjestili se u širem rejonu sela Rtijiške. U ovom rejonu došlo je do ponovnog spajanja Trećeg i Četvrtog bataljona brigade koji su djelovali u neprijateljskoj pozadini na Kozari i Prvog bataljona koji je bio ostao u Podgrmeču.

Brigada je ovdje ostala nekoliko dana radi oporavka i sređivanja. Za to vrijeme izvršena je reorganizacija brigade. Umjesto ranija četiri bataljona, sada je brigada imala dva bataljona. prištapske i pozadinske dijelove.

Duk smo bili u Knjiškoj. Boško Baškot, koji je do proboja i/ Ko/are radio u Okružnom komitetu za Kozaru, došao je u štab brigade kao partijski delegat za partijsko-politički rad. Na ovu dužnost njega je poslao Branko Babić Slovenac, tada sekretar Okružnog komiteta KPJ za Kozaru. To je za mene bila velika pomoć u partijskim poslovima. Pored toga, u toku marša prema Ključu, Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu uputio je na rad u brigadu Stefana Mitrovića, predratnog komunistu koji je, ne znam na koji način, dospio u Bosansku krajinu i uhvatio vezu sa Oblasnim komitetom.

U toku marša prema Ključu, Mitrović je razgovarao sa starješinama i boricima brigade. Koliko se sada sjećam, on je govorio o buržoasko-demokratskim revolucijama, o proleterskim revolucijama, o etapama revolucije. Drugovi iz Oblasnog komiteta interesovali su se za njegov rad u brigadi. Ja sam se pohvalno izrazio o njegovoj aktivnosti i tematici o kojoj je govorio, a koju smo mi slabije poznavali od njega. Poslije smo od Oblasnog komiteta (ne znam da li usmeno ili pismeno) dobili odgovor da Mitrović ne treba u današnjim uslovima da opterećuje borce i starješine brigade takvim teorijama. Osnovno je da se bore upoznaju sa temom »Zašto se bore narodi Bosne i Hercegovine« i drugim materijalima koje izdaju Vrhovni štab i CK KPJ. Ja sam tek tada počeo dublje da shvatam specifičnosti naše NOB i liniju Partije u njoj.

U napadu na Ključ naše snage su uz male gubitke uspjele da razbiju ustaškomobransku posadu u jačini jednog bataljona (oko 400 vojnika), koja se djelimično povukla prema Vrhpolju i Sanskom Mostu, u prvim jutarnjim časovima 28. jula 1942. godine. U produženju svojih dejstava, po zauzeću Ključa, naša brigada je 31. jula zauzela Sanicu i desetak mjesta u dolini rijeka Sane i Sanice. Ovo je, pored Dobrljina, bila jedna od velikih pobjeda brigade i imala je značajnog odraza na podizanje moralno-političkog stanja i borbene sposobnosti boraca i starješina brigade.

Pored toga, zauzimanjem Ključa i Sanice stvoreni su uslovi za formiranje radnih brigada i ubiranje ljetine iz ove bogate kotline, što je imalo presudnu važnost za ishranu ne samo krajiških boraca i ranjenika, već i za proleterske jedinice koje su se približavale Bosanskoj krajini.

POD KOMANDOM VRHOVNOG ŠTABA

Stab Prve krajiške NOU brigade nalazio se u Gornjoj Sanici kada je 3. avgusta dobio prvo naređenje od vrhovnog komandanta, druga Tita, da se brigada što prije koncentriše na prostoriji Donji Vakuf- Bugojno i Kupres- Blagaj, radi nade na Kupres u sadejstvu sa proleterskim brigadama. Naređenje Vrhovnog omandanta mi u štabu brigade primili srno sa iznenađenjem, radošću i velikom odgovornošću za njegovo izvršenje, jer do tada smo bili samo pod komandom Operativnog štaba za Bosansku krajinu, a eto, ovog momenta prelazimo pod komandu Vrhovnog štaba i druga Tita. Osjećali smo veliku čast i obavezu da što bolje izvršimo zadatke kojedobijamo direktno od našeg Vrhovnog komandanta.

Na putu za Kupres doznali smo da će se naša brigada ubuduće zvali Sedma proleterska brigada. Mi smo bili oduševljeni i odmah smo počeli da izrađujemo i stavljamo srp i čekić na svoje petokrake.

Po dolasku u Glamočko polje doznali smo da se Vrhovni štab nalazi u Livnu. Tada je komandant brigade, uz našu saglasnost, odlučio da njegov zamjenik Vojo Todorović vodi dalje brigadu, od Glamočkog do Kupreškog polja, a ostali dio štaba (komandant, politički komesar i zamjenik političkog komesara) da odu u Livno i od Vrhovnog komandanta dobiju uputstvo i zadatke za dalja dejstva. S nama je pošao i Boško Baškot.

U Livnu smo se sreli sa Aleksandrom Rankovićem Markom i on nam je rekao da se Titu nalazi na Cincaru planini i da možemo otići do njega.

U borovoj šumi na Cincaru, dok smo sjedili oko jednog velikog panja, Tito je počeo razgovor jednostavnim riječima, kao da smo stari poznanici. Iako je dobru poznavao stanje u našoj brigadi (o lome su mu ranije govorili Duro Pucar i Košta Nad) želio je da čuje i naše mišljenje. Interesovao se za moral boraca, brojno stanje, naoružanje ... Dali smo mu iscrpna obavještenja.

Kail smo drugu Titu rekli da naši borci već stavljaju srp i čekić na svoje petokrake zvijezde, Tito nam je odgovorio da će naša brigada i dalje biti narodnooslobodilačka udarna brigada i dalje će se tako zvati, a ne Sedma proleterska, Nikakve razlike između proleterskih i o\ih udarnih narodnooslobodilačkih brigade neće biti. sem u nazivu. Prebacuju nam, dodao je Tito, da stvaramo neku usku klasnu proletersku vojsku, a mi to nećemo, jer to nije u duhu naše borbe, našeg oslobodilačkog rata.

Iz ovih Titovih riječi mi smo shvatili specifičnost i širinu našeg narodnooslobodilačkog rata. To će nam, kao rukovodiocima brigade, biti osnovni putokaz.

Tito nani je dalje rekao da partizani više od godinu dana vode rat protiv\ okupatora i njegovih sluuu, a ta naša borba kod naših saveznika još nije dobila ono mjesto koje joj pripada. Štaviše, govori se da četnici Draže Mihailovića vode borbu protiv okupatora u Jugoslaviji, a ne mi. Stvarnost je, naravno, sasvim drugačija. Čelnici saraduju sa okupatorom i vode borbu protiv nas, ali mi to moramo strpljivo i argumentima dokazati međunarodnoj javnosti, a posebno našim saveznicima.

Sa Cincara, po završetku razgovora sa Titom, mi smo krenuli prema Kupresu i u selu Blagaju našli našu brigadu.

Poslije neuspjelih napada na Kupres, u kojima smo imali velike gubitke, zauzeli smo Mrkonjić-Grad. Tih dana održano je u blizini Glamoča savjetovanje Vrhovnog štaba na kome >u bili prisutni i predstavnici Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Na lom savjetovanju po drugi put sam vidio Tita.

Pošto je razmotrena aktuelna vojno-politička situacija, Kosla Nad je predložio da poslije zauzeća Mrkonjić-Grada produžimo borbe protiv četnika na Manjači, a zatim da što prije zauzmemo Jajce i na taj način proširimo slobodnu teritoriju u Bosanskoj krajinu. Taj predlog je usvojen.

Na sa\ jetovanju kod Glamoča doznao sam da je CK KPJ odlučio da pri našoj brigadi formira politodjel i da je za rukovodioca toga politodjela postavljen Milinko Kušić, dotadašnji politički komesar Druge proleterske NOU brigade.

BOMBARDOVANJE ŠTABA PRVE KRAJIŠKE BRIGADE

Poslije zauzeća Mrkonjić-Grada i savjetovanja u Vrhovnom štabu u Glamoču, Prva krajiška brigada produžila je dejstvo u pravcu Manjače. Desno od nas, dolinom rijeke Vrbasa, dejstvovala je Druga proleterska brigada, a lijevo, na pravcu Sitnica Kadina soda - Druga krajiška brigada. Ali. i Nijemci su iz rejona Banja Luke krenuli u napad na ove naše snage u sadejstvu sa četnicima i tako je došlo do susretnih i žestokih borbi.

Uticaj četnika na stanovništvo Manjače bio je jak, što je na razne načine umetalo naša dejstva. Pojedinci su pružali podatke neprijatelju o našim jedinicama i rasporedu. Zahvaljujući tome, četnici su noću nekoliko puta vršili prepade na slab naše brigade, a danju su stizali neprijateljski avioni i mitraljirali rejon razmjesta štaba brigade. Bili su. očigledno, dobro obavješteni.

Donijeli smo odluku da se štab brigade češće premješta kako bismo za\ arali neprijatelja o mjestu našeg rasporeda i navukli ga da bije u prazno. Da na jednom mjestu omrknemo, a na drugom osvanemo.

Dobro se sjećam tla je bilo riješeno da se naš šlab premjesti i 1. septembra naveče. Međutim, komandant brigade promijenio je tu odluku. Ostali smo na istom mjestu u selu Dujakovcima, u zaseoku Deliči. U svanuće 2. septembra doživjeli smo leško bombardovanje iz neprijateljskog aviona. Neprijatelj je bio tako obavješten o našem prebivalištu da je znao i kuću u kojoj se naš stali nalazio.

Kako je došlo do toga da komandant brigade obustavi premještanje štaba iz Deliča? Iz Mrkonjić-Grada je 1. septembra stigao u Dličice neki materijal - iz vještaji i razna naređanja. To je vjerovatno bio razlog što je komandant brigade promijenio odluku o premještanju štaba.

Štab brigade i prištapski dijelovi bili su razmješteni u nekim kućama zaseoka Deliči, po dvorištu i voćarima. Neki su konačili ispod streha.

Kada je neprijateljski avion u svanuće nadletio iznad nas u niskom lijetu, mnogi su još spavali. Avion je prosuo po nama iše bombi i zasuo nas kišom mitraljeskih kuršuma. Naši gubici su bili: tri poginula i 15 ranjenih starješina i boraca.

Teže su bili ranjeni: komandant brigade Ivica Marušić Ratko, politički komesar brigade Ilija Materie, zamjenik političkog komesara Savo Kesar, članovi politodjela Beška Cvetić i Boško Baškot. Nisu nastradali zamjenik komandanta Vojo Todorović i Milinko Kušić koji se, na sreću, nisu nalazili u štabu brigade.

Na licu mjesta poginula je Mileva Obradović i još jedan borac, čijeg se imena ne sjećam.

Nas ranjenike ponijeli su u bolnicu. Prvo su nas nosili na nosilima seljaci uz našu oružanu pratnju. Kretali smo se prema Ključu. Do Bosanskog Petrovca i dalje prema Klekovači prevozili su nas u zaprežnim kolima. Tamo gdje nisu mogli da idu kola opet su nas nosili na nosilima.

Ratko je bio teško ranjen u glavu. Gubio je svijest. Kad je dolazio sebi, pitao je gdje je Vojo i šta je sa njim, jer je nas ostale članove brigade ipak prepoznao, izdabnuo je negdje kod sela Drinića, gdje je i sahranjen. Iliju Matericu, Boška Baškota i mene donijeli su u bolnicu Petog krajiškog odreda pod Klekovačom gdje su bili teži ranjenici. Tu smo operisani i liječeni.

Poslije ranjavanja, 2. septembra 1942. godine, ja se više nisam vraćao u Prvu krajišku NOU brigadu. Kad sam prezdravio, otišao sam u druge jedinice i na druge dužnosti.

SrtVo Kesa i

U PRVOJ CETI PRVOG BATALJONA

U drugoj polovini juna 1942. godine Treći i Četvrti bataljon Prve krajiške brigade prebacili su se iz Podgrmeča na područje Kozare.

Treći bataljon pod komandom Steve Rauša napadao je na neprijateljske snage na sektoru Asina straža Ravni gaj. Naša Prva četa, čiji je komandir bio Mile Tubić, vodila je teške borbe sa jakim neprijateljskim snagama. Cilj nam je bio da se probijemo u Kozaru i potpomognemo dejstvo naših snaga koje su se nalazile u obruču. Svaki naš napad imao je i određenih rezultata, ponekad i vrlo velikih, ali i pored toga nismo uspjeli da se probijemo u Kozaru.

Borbe su vođene danonoćno. Kao po pravilu, mi smo napadali noću, a neprijateljske snage danju. Noci su bile kratke, junske, a dani dugi. Već u ranim jutarnjim časovima, dolazili su neprijateljski avioni, prema nama su kretali nep-

rijateljski tenkovi, pa smo se morali povlačiti. Preko dana stalno smo bili uznemiravani tako da nekog odmora, čak ni predaha, gotovo da nije ni bilo.

Iz ovih borbi ostala mi je u najživljem sjećanju pogibija komandira druge čete Petra Marina. Bio je visok i krupan momak, tako da smo ga jedva iznijeli sa mjesta na kome je poginuo.

U vrijeme dok smo vodili borbe na Asinoj straži pojavili su se i »zdrugovci«. Ta neprijateljska jedinica bila je sastavljena isključivo od ustaša i domobrana koji su u Njemačkoj ili Austriji proveli nekoliko mjeseci na »izobrazbi«. Bili su dobro vojnički obučeni i fizički izdržljivi.

Juriš zdrugovaca na Asinoj straži bio je tako silovit da je među nama stvorio izvjesnu pometnju. Ja sam se zadesio u rovu sa Borisom Abramovićem. našim hrabrim borcem, radnikom iz Ljubije. On je puškomitraljezac i vjerovatno jedini borac koji je stalno nosio bajonet na opasaču.

Boris je sa svojim puškomitraljezom ostao u rovu i tukao po zdrugovcima koji su neorganizovano jurišali uz jedan seoski put, tačno na pravcu dejstva njegovog puškomitraljeza. Stekao sam utisak da je jednim metkom obarao po dvojicu, čak i više zdrugovaca. Sa sigurnošću bih mogao tvrditi da je za desetak minuta ubio ili ranio 30-40 neprijateljskih vojnika.

Kad nam je zaprijetila opasnost da budemo uhvaćeni, Boris i ja smo na brzinu napustili rov i jedva se izvukli. Geler od mine pogodio je Borisov bajonet i savio ga. Da nije bilo bajoneta, Boris bi vjerovatno ostao na Asinoj straži.

Dok smo se povlačili, neprijatelj je krenuo sa tenkovima. Jedan tenk izbio je na vrh Asine straže i odmah počeo da nas tuče. Od prvih metaka pao je jedan naš bolničar. Na žalost, zaboravio sam kako se zvao.

Poslije uspješno izvedenog napada na Dobrljin, kada smo zarobili preko trista neprijateljskih vojnika, napali smo jako utvrđen neprijateljski garnizon u Bosanskom Novom. Naša Prva četa uspjela je da uđe u grad i izbije do željezničke stanice. Međutim, iz utvrđene stanice neprijatelj nas je tukao jakim mitraljeskom vatrom. Četa se sklonila iza željezničkih vagona i meni kao da i danas zvone u ušima mitraljeski kuršumi koji se odbijaju od točkova ispod vagona.

Bili smo prisiljeni da se povučemo. Baš u to vrijeme dobili smo naređenje da se hitno prebacimo preko rijeke Sane, na područje Podgrmeča.

Poslije reorganizacije brigade, izvršene u selu Rujiškoj, krenuli smo prema Ključu.

Ključ smo napali i zauzeli 28. jula 1942. godine.

Uoči napada, poslije podne, vršeno je izviđanje sa padina Siše prema Ključu, iz sela Majkići. Na ovom izviđanju, kojim je rukovodio komandant brigade Ivica Marušić Ratko, učestvovali su komandanti i politički komesari bataljona sa komandirima i političkim komesarima četa.

Ovdje je svaka jedinica dobila pravac napada. Naša Prva četa Prvog bataljona, čiji je komandir tada bio Mile Tubić, dobila je poseban zadatak: da se neopaženo uvuče u grad, u neprijateljsko uporište, da tamo nešto zapali i stvori pometnju među ustašama koji su se nalazili u gradu. Ključ je bio dobro utvrđen bunkerima i ograđen bodljikavom žicom. Bunkeristi su se veoma dobro vidjeli sa mjesta odakle smo vršili izviđanje i raspored naših snaga za napad.

Komandant brigade Ivica Marušić Ratko naredio nam je da se provučemo jednom vododerinom koja sa Siše ide prema gradu. Zamisao je bila da se u gradu pojavimo prije nego što ostale naše snage napadnu na spoljnu odbranu Ključa.

Pošli smo na izvršenje zadatka. Mile i ja kretali smo se u sredini čete. U toku pokreta stiglo nam je preko veze obavještenje da se ispred nas nalazi bodljikava žica i da na njoj vise neka zvona. Otišli smo na čelo čete i ustanovili da bodljikava žica zaista postoji, ali jednorezna. Lijevo i desno od nas, zapravo iznad nas, jer smo bili u nizini, bio je po jedan bunker.

Kretali smo se polako i oprezno, da nas ustaše i/ bunkerera ne bi osjetile. Kad smo se sasvim približili bunkerima, čuli smo kako se ustaše unutra kartaju u novac. Njihova vika pri kartanju pomogla nam je da se provučemo do žice, da je prosiječemo i skinemo zvona. (Bila su to zvona koja se obično stavljaju na stoku, najčešće na ovce i goveda). Mile i ja razmakli smo žicu i borci su, jedan po jedan, prošli kroz otvor i krenuli dalje u grad.

Kada smo ocijenili da smo ušli u grad, četu smo rasporedili na nekoliko mjesta. Jedan vod postavili smo pored arteruskog bunara koji se nalazio na veoma podesnom mjestu za dejstvo, sa betonskim postoljem koje će nam dobro poslužiti kao zaklon. Računali smo da će ustaše koje su ostale iza nas, kada se budu povlačile, morati da prođu ovim pravcem. Tako je i bilo. Kada smo zapalili jednu pojatu u gradu, a naše snage krenule u napad na spoljnu odbranu, ustaše su počele da bježe prema gradu kako bi se poslije izvukle na tzv. Tomaševića grad ili, eventualno, preko Sane prema Sanskom Mostu.

Nalijetati su pored arteruskog bunara gdje ih je dočekivao naš vod. Neki su se odmah predavali, a bilo ih je koji su skakali i u rijeku Sanu, samo da ne bi nama pali u ruke. Grad je brzo zauzet.

U gradu smo naišli na jedan podrum, vjerovatno vlasništvo nekog trgovca, u kome je bilo oko pedesetak velikih bačvi šljivovice. Borci su nekontrolisano počeli da piju i da sipaju u čuturice. Da bismo otklonili opasnost od pijančenja, Mile i ja smo puškomitraljezima izrešetali bačve.

Mile i ja zadesili smo se u apoteci kada su dolazile bolničarke da bi pronašle i izvukle što više lijekova i zavoja. Bilo je i smiješnih scena. Tako je jedan borac, koji je bio zadužen za potkivanje konja, ušao kod nas i pitao imali tu čavala.

U međuvremenu je naišao jedan talijanski avion »Savoja« iz Banja Luke i bombardovao Ključ. Od bačenih bombi nastao je požar.

Poslije oslobođenja Ključa brigada je krenula prema Kupresu.

Na Glamočkom polju sreli smo prve proletere. Svi su bili iscrpljeni i mršavi. Među njima se nalazila i Bosa Cvijetić.

Kada smo stigli bliže Kupresu, razmjestili smo se u rejonu sela Blagaj. Pred očetak napada na Kupres, komandant brigade Ivica Marušić Ralko odredio je, ao i prilikom napada na Ključ, Prvu četu Prvog bataljona da se neopaženo uvuče u grad, da iznenadi ustaše i stvori pometnju među njima, da nešto zapali i tako označi gdje se nalazi.

Sa četom, koja je imala oko pedeset boraca, komandir Milan Marjanović i ja uspjeli smo da uđemo u Kupres, ali ono što smo htjeli i očekivali nije se desilo. Računali smo da će među ustašama nastati panika i pometnja, ali loga nije bilo. Osjećajući da se nalazimo u gradu, u njihovoj neposrednoj blizini, ustaše su i/ vikivale svoje komande: »Ne pucaj! Hvataj žive! Hvataj žive! Hvataj žive! Hvataj žive! Ne pucaj! Ne pucaj! Ne pucaj!«

Našli smo se u veoma teškoj situaciji. Prijetila nam je opasnost da nas zaista pohvataju žive. Računajući da će nas zarobiti, ustaše nisu otvarale vatru, ali mi smo bili prisiljeni da se branimo. Na našu vatru oni su odgovorili, ali ne snažno i žestoko kako smo očekivali, da bi odmah zatim počeli silovito da jurišaju. Mi smo bili primorani da ustupamo i povukli smo se u džamiju. Računali smo da ćemo iz džamije davati otpor dok ne stignu druge naše snage, a bili smo uvjereni da će stići, ne samo zbog loga što je Vrbov ni štab naredio da Kupres moramo zauzeti, već i zbog toga što smo znali da prvi put napadamo zajedno sa proleterima, proslavljenim borcima, a s druge strane bili smo svjesni snage i same naše brigade, dobro naoružane. Našem oružju divili su se i proleter i, a u brigadi su bili mahom mladići oko dvadeset godina.

Međutim, vrijeme je prolazilo, a mi smo uzalud čekali da naše snage prodru spolja u Kupres. Ustaše su počele strahovito da navaljuju na džamiju da bi nas uništili. Mi smo se nalazili u zatvorenoj prostoriji bez svjetla, a prozori su bili vrlo

mali i **nepodesni** za dejstvo. Jedini otvor bila su vrata na koja su ustaše bijesno navaljivale. Dočekivali smo ih na bajonete, pucali na njih iz pušaka i pištolja, ali oni su najzad, preskačući svoje mrtve i ranjene, uspjeli da prodru unutra. U džamiji je bio mrak i niko nikoga nije mogao da raspozna. Dešavalo se u onoj tami da ustaša uhvati ustašu za gušu i partizan partizana.

Komandir čete Mikan Marjanović uspio je u jednom momentu da iskoči iz džamije, ali pred vratima ga je uhvatio ustaški oficir, oborio ga na zemlju i počeo da davi. Mikanu su priskočila u pomoć dva borca i ustaša je savladan, samo je uspio da Mikanu odgrize komadić dlana.

U džamiji sam osjetio jak udarac u potiljak, vjerovatno od ustaškog kundaka. Kako smo izišli iz košmara u Kupresu. ne mogu da se sjetim.

Kupres nismo zauzeli zbog toga što naše snage spolja nisu uspjele da prodru na svojim pravcima napada.

Poslije napada na Kupres i kraćeg zadržavanja u Blagaju brigada je krenula prema Mrkonjić-Gradu i napala ga 26. avgusta 1942. godine, zajedno sa dijelovima Druge proleterske.

Maš Prvi bataljon, pod komandom Steve Rauša, napadao je na Mrkonjić iz pravca Jajca. Međutim, uz\išcnje Orugla bilo nam je prepreka tako da je došlo do cijepanja bataljona. Naša Prva čela našla se na jednoj, a ostale čete bataljona na drugoj strani Orugle. Prema dobijenom zadatku trebalo je da se objedinimo prilikom ulaska u grad.

Početak napada bio je predviđen za 24 časa. Stigli smo u blizinu Mrkonjića prilično rano, tako da je bilo vremena daše odmorimo. Sjedili smo pored jednog puta i posmatrali grad u kome su se vidjela svjetla.

Opazili smo u blizini neko lice. Bio je to četnik iz nekog sela u okolini Mrkonjić-Grada. Primorali smo gada nam bude vodič. U gradu smo se sukobili sa grupom domobrana i satjerali ih u jednu zgradu. Pozvali smo ih da se predaju, ali oni su odbili naš poziv, a naša četa nije mogla sama da ih prisili da polože oružje. Odlučili smo da ili držimo u blokadi dok ne pristignu ostale čete našeg bataljona.

Bilo je svanulo kada smo čuli komandu Steve Rauša koji je jurišao sa dijelovima svog bataljona. Čini su osjetili da nam pristižu nove snage, blokirani domobrani su se predali.

Mrkonjić-Grad je oslobođen bez ijedne naše žrtve. Nije bilo ni poginulih ni ranjenih ni u našoj brigadi, ni kod proletera koji su napadali na brdo Oruglu.

I oslobođenom Mrkonjić-Gradu Prva četa dobila je zadatak da ostane kao posadna četa. Mikan Marjanović je bio komandant grada.

Poslije nekoliko dana provedenih u Mrkonjić-Gradu krenuli smo, u sastavu svog bataljona, na Manjaču.

Prva i Druga krajiška, Druga proleterska i Četvrta crnogorska vodile su na ovom pravcu žestoke borbe protiv Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika.

Za vrijeme napada jednog aviona na štab brigade Ivica Marušić Ratko zadobio je povrede kojima je doenije podlegao, a bilo je i dosta ranjenih. Svi ranjenici, među kojima smo bili i Mikan Marjanović i ja, prebačeni su preko ceste Banja Luka - Sitnica i transportovani u Drinić, gdje se nalazila naša bolnica.

Poslije skoro mjesec dana borbi na Manjači naša brigada učestvovala je u napadu na Jajce, a početkom oktobra vratila se na Manjaču. na pravcu Banja Luka - Sitnica - Čađavica. Tu se zadržala desetak dana, a zatim je krenula preko Ključa i Bosanskog Petrovca, da bi zajedno sa ostalim našim snagama, uzela učešća u direktnom napadu na Bihać.

U to vrijeme vratio sam se sa liječenja iz bolnice u četu. Stigao je i komandir čete Mikan Marjanović koji se još nalazio kao rekonvalescent pri štabu našeg Prvog bataljona. Iako još na oporavku, on je došao u svoju četu da bi učestvovao u napadu na Bihać, gdje će takođe biti ranjen.

U toku bihačke operacije naš Prvi bataljon je napadao na Somišlje, dio spoljne odbrane grada, južno od Bihaća. To je plato na kome se nalazilo 30 zidanih bunkera.

Dok smo se po mraku privlačili tim bunkerima, čuli smo kako se unutra ustaše kartaju. Kad je počeo napad našeg bataljona na Golubić, dva do tri kilometra daleko od nas, jedan ustaša je izišao napolje i uzviknuo: »Eno ih, napadaju na Golubić! Da hoće i ovamo!« U tom trenutku naši bombaši počeli su da ubacuju bombe u bunkere i sve su ih likvidirali. Kad smo krenuli prema gradu, ustaše su nad dočekale i odbacile nazad. Pred zoru smo se povukli na Somišlje. U toku dana smo, sa ostalim našim snagama, držali Bihać u blokadi, da bismo slijedeće noći ponovo krenuli u napad.

Naša Prva četa prodirala je cestom koja od Donjeg Lapca ide za Bihać, sa pravcem dejstva kroz vojnički logor. U logoru smo zatekli skuvanu večeru koju neprijateljski vojnici nisu uspjeli da podijele. Mi smo je podijelili našim borcima. U poznatom bihačkom boriku neprijatelj nas je dočekao jakom vatrom.

Okršaj između naše čete i neprijatelja na ovome mjestu slušao je i Slavko Rodić, koji se u to vrijeme nalazio na Somišlju. Docnije smo čuli da je rekao: »Ako borik padne, onda će pasti i Bihać«. Neprijateljski vojnici u ovom boriku branili su se uglavnom bombama. Na strmoj i kratkoj nizbrdici oni su mnoge svoje bombe prebacivali preko nas.

I naši borci upotrijebili su ručne bombe, a zatim je uslijedio silovit juriš i ustaše su morali da napuste bunkere. Poslije su nas dočekali iz zgrade bivše žandarmerije. Iznenađili su nas, jer nismo očekivali da se tu neko nalazi, pošto nam zgrada nije ličila na objekat odakle bi se mogao pružati otpor.

Produžili smo dalje prema centru grada. Kod kanala je bila zgrada koju su zvali Divizija. Ušli smo unutra, a jedart naš borac krenuo je uz stepenice na tavan. Gore su bila sakrivena trojica ustaša. Jedan je pucao i ubio našeg borca. Pozvali smo ih da siđu sa tavana, ali da prvo bace odozgo puške i bombe. Oni su tako i učinili. Zbog ubistva našeg borca i drugih zločina izvršenih u gradu osuđeni su na smrt i strijeljani.

Čim smo, pod najžešćom neprijateljskom vatrom, prešli most, ranjeni smo Mile Tubić, zamjenik komandanta bataljona, Mikan Marjanović i ja. Tubić je naglo krvario i ubrzo je podlegao.

U oslobođenom Bihaću građani su masovno izišli na ulice, grlili i ljubili borce. U toj opštoj razdraganosti jedan ustaški oficir trčao je kao sumanut ulicom i pucao iz pištolja u narod. Jedva smo ga zaustavili i savladali.

Poslije oslobođenja Bihaća, u prvoj polovini novembra 1942. godine, formirana je Peta krajiška NOU divizija u čiji sastav je ušla i naša Prva krajiška brigada. U to vrijeme Pero Đurić, dotadašnji komesar, imenovan je za komandanta Prvog bataljona, a ja sam postao politički komesar ovog bataljona.

U okviru bihačke operacije naša brigada je nastavila da čisti ustaška uporišta niz dolinu rijeke Une i zajedno sa Drugom krajiškom brigadom napala je na jako neprijateljsko uporište Bos. Novi.

Napad na garnizon u Bos. Novom trajao je dvije noći. Nas Prvi bataljon pod komandom Pere Đurića stigao je iznad grada na Jablanicu. Tu srno zaplijenili artiljerijski divizion koji nas je tukao sve dok nije pao u naše ruke.

Zaplijenjeni topovi, kojima smo odmah počeli da tučemo garnizon u Bos. Novom, nalazili su se u jednom voćnjaku, a od dejstva su se bili već žarili u zemlju. Cijev od jednog topa zapela je prilikom pucanja zajednu šljivu lako daje granata pala u neposrednoj blizini posluge i tu su nam poginula trojica boraca.

Bos. Novi nismo mogli da zauzmemo. Grad se nalazi na ušću rijeke Sane u Unu, a bio je dobro povezan sa Dvorom na Uni i dalje, preko Voliuje, sa Zagrebom, a preko Prijedora sa Banjom Lukom. Iz ovih garnizona neprijatelj je, željezničkom prugom ili teslama, brzo dovlačio pojačanja.

Poslije neuspjelog napada na Bos. Novi čitava brigada je krenula preko Podgrmeča.

U toku borbi za Sanski Most, koje su počele, koliko se sjećam, 11. decembra 1942. godine, naš Prvi bataljon provukao se u grad i izbio na rijeku Sanu koja protiče kroz sredinu grada. Međutim, dijelovi naših snaga koji su trebali da nas obezbijede iz pravca Banja Luke i da gone neprijateljske snage od Sasine prema Banja Luci, pokrenuli su ustaše i natjerali ih u Sanski Most. Tako su nam ove neprijateljske snage, dolazeći odakle ih nismo očekivali, bile nabačene na leđa. Misleći da su neprijatelju pristigle jače snage u pomoć, bili smo prisiljeni da se, pod vrlo teškim uslovima, izvlačimo iz grada. Ustaše su nadirale u grad, a mi smo se izvlačili iz grada. Pomogla nam je gusta magla u kotlini oko Sanskog Mosta. Bilo je slučajeva da su se naši borci susretali prsa u prsa sa ustašama. Pucali su jedni u druge i koje bio brži i vještiji ostajao je i produžavao dalje.

Do pod kraj i 1942. godine nalazili smo se u svakodnevnim borbama u rejonu Sanski Most - Prijedor - Marička. Tu se naša brigada zadržala do početka četvrte neprijateljske ofanzive, januara 1943. godine, kada je zajedno sa Četvrtom krajiškom brigadom dejsvovala ria sektoru Sanski Most - Ključ - Bos. Petrovac. Naročito žestoke borbe vodene su na Paunovcu sa njemačkim snagama koje su prodirale prema Bos. Petrovcu.

U to vrijeme rastao sam se od boraca Prve krajiške brigade i prešao na novu dužnost, u Osmu krajišku brigadu.

Zivka Rodić

NEPOKOLEBLJIVA NOVSKA ČETA

Krajem decembra 1941. godine u selu Čađevici formirana je Prva novska partizanska četa. U nju su ušli dobrovoljci iz nekoliko sela ondašnje opštine Bosanski Novi - iz Rudica, Rakana, Čadevice, Male i Velike Rujiške. Kršalja i Vedovice. Prvi komandir čete bio je Milan Ličina, politički komesar Đorđo Maran, zamjenik komandira Relja Ličina, a zamjenik političkog komesara Zajko Dizdarević.

Međutim, oružja je bilo samo za jedan vod, i to onaj koji je od ranije postojao pod imenom Prvi novski vod. pa je njegov komandir i dalje ostao Cvijo Mazalica. U akcijama koje su uslijedile u dolini Une, zatim na komunikaciji Bosanski Novi - Bosanska Krupa, kao i u napadu na neprijateljsko uporište u selu Agićima poginuli su Lazo Dražić, Stevo Ličina i Vlado Ceran. Četa se sporo naoružavala, ali ipak dovoljno da 14. marta 1942. godine sa uspjehom izvede napad na Budimlic-Iapru. Zauzimanjem ovog ustaško-domobranskog uporišta četa je uspjela da dobro naoruža 130 svojih boraca, raspoređenih u tri voda, od kojih je svaki imao po tri desetine.

Tako je stvorena trajna formacija čete. Tada je došlo i do izvjesnih promjena u komandnom kadru. Za komandira čete postavljenje Relja Ličina, za političkog komesara Cvijo Mazalica, za zamjenika političkog komesara Zajko Dizdarević, a zamjenika komandira čete i komandira Prvog voda Dušan Karan, za komandira Drugog voda Dragić Vejnović i za komandira Trećeg voda Marko Karanović.

I u Prvom novskom vodu, a kasnije i u Prvoj novskoj četi, bilo je nekoliko Muslimana i Hrvata: Zajko Dizdarević, Ferid Dedić. Ahmet Sehović i Kazimir Cu-

rak (poginuo prilikom oslobođenja Budimlić-Japre). Svi su oni bili članovi KPJ ili SKOJ-a. Višenacionalni sastav čete je imao izvanredan moralno-politički značaj i znatno je doprinio ostvarivanju linije KPJ na jačanju bratstva i jedinstva Srba, Muslimana i Hrvata.

Uporedo sa intenzivnim političkim radom, u četi se učvršćivala i vojna disciplina. Tome je u znatnoj mjeri doprinijela i organizacija života čete. Ona je imala svoj stalni logor u kome se živjelo pravim vojničkim životom. Prvi takav logor čete bio je u Čadevici, u zaseoku Mačinkovac, a drugi u osnovnoj školi u Maloj Rujiškoj. Prvih dana u četi su osnovane partijska ćelija i aktiv ŠKOJ-a.

Krajem marta 1942. godine Prva novska četa, koja je dotad bila u sastavu Drugog bataljona Prvog krajiškog KNO odreda, dobila je naređenje da pođe u sastav Prvog krajiškog protivčetničkog udarnog bataljona, formiranog radi akcija na Manjači.

Tada je Prva novska četa podijeljena u dvije jedinice. Jedan njen dio je ostao na svom terenu, u logoru u Maloj Rujiškoj, a drugi dio - u koji su uzeti samo dobrovoljci - krenuo je 30. marta u sastav Prvog protivčetničkog bataljona.

U selu Baračima, koje se nalazilo u rejonu predviđenom za prikupljanje svih jedinica koje su ušle u sastav Prvog protivčetničkog bataljona, Novska četa je prvih aprilskih dana stupila u borbu protiv četnika Uroša Drenovića. To je bila prva oorbba ove čete sa četnicima, jer na terenu Pod^ormčca nije bilo njihovih formacija. Ta prva borba je pokazala da su borci novsko čete spremni da se sa četnicima obračunavaju kao sa svakim drugim narodnim neprijateljem.

Četa je na Manjači vodila borbe gotovo svakog dana. Ne samo sa četnicima, nego i sa italijanskim snagama, koje su iz garnizona Mrkonjić-Grad vršile napade u pravcu Medne, na planini Štrbini. Početkom aprila Prva novska četa je bila prinuđena da primi borbu s neprijateljskim snagama jačine puka. Italijani, udruženi sa četnicima, namjeravali su da zauzmu planinski masiv Štrbino i izbiju u Modnu i Podrašnicu. Išli su dosta slobodno, jer su znali da pred sobom imaju samo jednu partizansku čelu. Ali, ta samoujerenost im so grdno osvetila, iako je pred njima bio u stvari samo jedan naš vod, jer su ostala dva zatvarala drugi mogućni pravac neprijateljskog napada, onaj ka Mednoj. Taj naš vod, dobro maskiran u zaklonima, pustio je Itafijane i četnike na domet ručnih bombi. Poslije prvih bačenih bombi uslijedio je plotun, a odmah zatim silovit juriš na prednje dijelove neprijateljskog stroja. Iznenađeni ovako smjelim protiv napadom gotovo prsa u prsa, Italijani i četnici su se dali u panično bjekstvo, ostavljajući deset mrtvih. Dva neprijateljska vojnika su zarobljena. U ovoj borbi se posebno istakao Cvijko Mazalica, politički komesar čete.

Poslije ovog uspjeha Prva novska četa je, sa ostalim snagama Protivčetničkog bataljona, krenula u čišćenje terena i razbijanje izolovanih četničkih formacija na području od sela Šljivna do Krčme. U tim akcijama je postignut dobar uspjeh, zahvaljujući našoj vojničkoj nadmoćnosti i zalaganju svih boraca i starješina. U selu Krčmi predalo nam se nekoliko četničkih četa. Svi četnici su pristali da se bore protiv neprijatelja kao dobrovoljačka vojska. Na žalost, oni će kasnije, umjesto na neprijatelja, svoje oružje ponovo okrenuli protiv partizana.

Uslovi pod kojima je izvedena ova akcija na Manjači bili su izuzetno teški. Manjača je siromašno planinsko područje, a naš bataljon je u svom sastavu imao oko 700 boraca. Sa drugo strane, borbe smo najčešće vodili sa četnicima, a u tim okršajima nije bilo ratnog plijena, pa je prijetila opasnost da istrošimo ionako oskudne zalihe municije. To je nepovoljno djelovalo na raspoloženje boraca, inače loše odjevenih, iznurenih velikim naporima i oskudicom u hrani, pa čak i u vodi za piće. Bili smo prisiljeni da povremeno šaljemo grupu boraca u Podgrmeč radi nabavke i dotura hrane i municije. Uza sve, ovdje pozadina i front nisu bili jedinstveni, kao u Podgrmeču. Stanovništvo Manjače se bojalo četničkih represalija, pa nije pomagalo naše jedinice ni u granicama svojih skromnih moguć-

nosti. A mi, baš /.bog toga, nismo htjeli da od stanovništva uzimamo ni ono što st- moglo i gdje se moglo uzeti. I na taj način smo se borili da tim zavedenim ljudima otvorimo oči, jer je to, uostalom, bio i naš glavni zadatak u ovoj akciji. Sve je to nepovoljno uticalo na zdravlje naših boraca. Dosta njih je oboljelo, pa smo ih morali vratiti u Podgrmeč. U nekim jedinicama ovakvi uslovi su u izvjesnoj mjeri negativno uticali i na moral i disciplinu.

Sva ta iskušenja Novska četa je izdržala primjerno. Iz njenih redova nije bilo dezertera, niti se među njenim borcima ispoljila želja da se vrate u svoj kraj.

Kompletna jedinica, kuja je iz Male Rujiške 30. marta krenula na Manjaču, našla se u Lamovitoj 21. maja 1942. godine, u stroju tek formirane Prve krajiške NOU brigade. Novska četa je ušla u sastav njenog Drugog bataljona, kao njegova Prva četa. Tog dana je imala 120 boraca, dobro naoružanih i odjevenih, ponosnih i radosnih što su ušli u sastav jedne elitne jedinice. Za komandira čete je postavljen Cvijo Mazalica, a za političkog komesara D Mitar Ličina.

Odmah posle formiranja brigade Drugi bataljon je iz Lamovite krenuo u pravcu Goleša, gdje je vodio višednevne borbe sa četnicima. Odatle je bataljon upućen u selo Brankovac, gdje je u noći između 2. i 3. juna napao neprijateljske položaje.

A onda je došlo do napada na neprijateljske snage u Piskavici, preko koje je vodio najkraći put na Kozaru, koja se našla u neprijateljskom obruču. Brigada je imala zadatak da probije neprijateljske položaje u Piskavici i spoji se sa Drugim krajiškim partizanskim odredom u Kozari. Međutim, napad nije počeo u noći između 11 i 12. juna, kako je bilo planirano. Prvi sudar iz pokreta sa neprijateljem imala je u svanuće 12. juna Prva (novska) četa Drugog bataljona, koja se kretala u srednjoj koloni borbenog poretka brigade, obezbjeđujući stab brigade, brigadnu intendanturu i druge prištapske djelove. Kao borbeno obezbjeđenje na čelu čete se kretao vod pod komandom Dragana Vojnovica. Vod je iznenada upao u neprijateljske rovove ispred željezničke stanice u Donjoj Piskavici.

Iznenadjenje je bilo obostrano i došlo je do borbe prsa u prsa, pa i međusobnog rvanja. Vodnik Dragan Vojnović je u tim trenucima ocijenio da je najvažnije neutralisati neprijateljski puškomitraljez u rovu. Nije mogao upotrijebiti ručnu bombu, jer su oko bilo i naši borci, pa se ovaj hrabri momak iz sela Bladne bacio na puškomitraljez, hvatajući se rukom za njegovu cijev, ne bi li ga oteo iz ruku neprijateljskog vojnika. Nastalo je otimanje o puškomitraljez i u tom rvanju neprijateljski vojnik je uspio da napipa okidač, koji mu je uostalom bio i bliži. Tako je poginuo vodnik Vojnović, ali su njegovi borci uspjeli da se dokopaju puškomitraljeza i tako spriječe veće gubitke.

U Piskavici je i Prva (novska) četa imala dosta poginulih i ranjenih boraca. Ovaj neuspjeli napad i teški gubici su u izvjesnim četama Drugog bataljona izazvali nespokojstvo i pojačali želju za povratak u svoj kraj. U Prvoj (novskoj) četi, međutim, to nije bio slučaj. I ovom prilikom njeni borci su pokazali visoku idejno-političku svijest i opravdali povjerenje koje su dobili prije odlaska iz svog kraja.

Iz Piskavice četa je, u sastavu brigade, u noći između 18. i 19. juna krenula na položaje prema Bosanskom Novom. U noci između 21. i 22. juna četa je izvela napad na neprijateljsku posadu u željezničkoj stanici u selu Rudicama. Neprijateljsku posadu iz Rudra je evakuisao oklopni voz, koji je došao iz Bosanskog Novog. Tako su Rudice bile oslobođene. U ovoj borbi je poginuo Sabit Dautović Crni, rodom iz Bosanske Krupe, predratni skojevac, koji je prvih dana ustanka došao na slobodnu teritoriju. U četi je jedno vrijeme bio sekretar partijske ćelije.

Reorganizacijom brigade, jula 1942. godine, spojene su Prva četa Prvog i Prva čela Drugog bataljona. Otada je to bila Treća cela Drugog bataljona.

Novska partizanska Cola je u narod nooslobodilačkom ratu prešla borbeni put dug 21.000 kilometara. To je, u stvari, borbeni put Prve krajiške brigade od njenog formiranja do završetka rata i oslobođenja naše zemlje.

Bilo bi teško nabrojati sve njene borbe na tom putu, uspjehe i neuspjehe. Ali, zato se iz sjećanja ne mogu izbrisati svijetli likovi njenih boraca i rukovodilaca, osobito onih koji su činili njeno prvo jezgro u vrijeme formiranja Prvog novskog voda. a zatim i Prve novske partizanske čete.

Prvi među njima je prvi komandir čete, Milan Ličina, iz Čađevice, koji je poginuo 1942. godine kao sekretar Operativnog štaba za Bosansku krajinu (ubili su ga četnici, zajedno sa dr Mladenom Stojanovićem, u Jošavci). Borei Stevo Ličina, Vlado Čeran i Lazo Džarić. iz Čađevice, poginuli su 1942. godine u borbi u selu Agićima. Braća Jovo i Miloš Damjanić. iz Rakana, obojica vodnici vodova, poginuli su 1942. godine u borbama za Sanski Most. Četni rukovodilac SKOJ-a Kazimir Čurak poginuo je 1942. godine u Budimlić-Japri. Marko Drobac, iz Čađevice, poginuo je 1943. godine na planini Devetaku (istočna Bosna). Desetar Mirko Glištra, iz Veđovice, poginuo je 1942. godine u borbama za Bosanski Novi. Milan Mirčeta, iz Veđovice, poginuo je 1942. godine kod Mrkonjić-Grada, Dmitar Ličina, iz Čađevice, jedan od prvih političkih komesara Novske čete, poginuo je kod Travnika 1944. godine, kao zamjenik političkog komesara bataljona Seste krajiške brigade. Sabit Dautović Crni, iz Bosanske Krupe, poginuo u borbi u Rudicama 1942. godine. Vodnik Dragan Vojinović, iz Blatne, poginuo u Piskavici 1942. godine.

U redovima Prve novske čete izrasla su i tri narodna heroja. Pored Milana Ličine, to veliko borbeno i društveno priznanje pripalo je Mirku Vejnoviću, koji je poginuo 1944. godine u borbama za oslobođenje Travnika, kao komandant bataljona Šeste krajiške brigade, kao i Cviji Mazalici, komandiru Prvog novskog partizanskog voda i kasnije komandiru Prve novske partizanske čete.

Pripadnici ove čete mogu biti ponosni što su bili u njenim redovima. Njihova četa je slavno započela svoj borbeni put i do kraja ga dosljedno slijedila.

Utišan Karati

PETROVCANI U PRVOJ KRAJIŠKOJ BRIGADI

Kao i svaka druga partizanska jedinica na području Bosanske krajine, i ova četa dejstvovala je u početku ustanka na terenu gdje je i formirana, tj. u okolini Bosanskog Petrovca. U sastavu ostalih snaga odreda, četa je držala određene položaje u okolini grada, ne dozvoljavajući neprijatelju da ugrozi okolna sela i slobodnu teritoriju. Garnizon neprijatelja u Bosanskom Petrovcu branile su snage okupatora - Talijani, kao i domaće izdajice - ustaše, domobrani i četnici.

Ova četa je formirana u jesen 1941. godine i na ovom terenu dejstvovala je sve do marta 1942. Držeći položaje, po vodovima, u okolnim selima, četa je kao cjelina samo u dva slučaja privremeno napuštala svoje položaje i odlazila po zadatak u susjedna mjesta, radi izvođenja određenih akcija.

Tek krajem februara 1942. godine, sa područja Bosanskog Petrovca i Podgrmeča formirana je jedna četa od preko stotinu boraca, koja je ušla u sastav Krajiškog proletarskog bataljona kojim je komandovao Zdravko Celar, istaknuli i omiljeni rukovodilac iz ovog kraja. Ovaj bataljon će stići u Centralnu Bosnu i

Slavoniju, i lo će biti prva jedinica sa ovog područja koja je napustila teren i mjesto gdje je formirana, da bi u drugim krajevima naše zemlje vodila borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Na izmaku marta Petrovačka četa je u koloni po jedan, napuštajući svoj teren, krenula prema selu Bravsku. Poslije kraćeg predaha, gazeći snijeg do koljena, nastavila je pokret prema Mrkonjić-Gradu. Načelu kolone bio je komandir čete Gojko Trikić, a na začelju politički komesar Drago Dukic.

U toku marševanja izdala je komanda za »prebrojavanje« i tada je četa imala 142 borca. Bila je to druga po redu jedinica sa ovog područja koja odlazi sa svoje teritorije u druge krajeve naše zemlje, gdje će voditi teške borbe sve do konačnog oslobođenja naše zemlje.

U četi su se nalazili većinom omladinci, hrabri i odvažni momci koji su se zakleli svome narodu i Komunističkoj partiji da će, ako ureba, žrtvovati i svoj život za slobodu svoje zemlje. Mnogi su se međusobno poznavali i prije stupanja u četu, a rat ih je, pod okriljem Partije, još više zbližio i udružio. Samo njih desetak služilo je bivšujugoslovensku vojsku i imalo neku predstavu o ratovanju i rukovanju oružjem, a ostali su to naučili neposredno pred ustanak ili u toku ustanka. U sastavu čete djelovala je partijska organizacija sa nekoliko predratnih članova KPJ, a postojala je i skojevaska organizacija.

Četa je bila dobro naoružana. Pored pušaka imala je dvanaest puškomitraljeza, što je bila rijetkost za one prilike i u ono vrijeme u cijeloj Bosanskoj krajini. U sastavu čete nije bilo nikakve komore (konjske i kolske vuče), nego je svaki borac nosio svoju opremu i naoružanje.

U toku marševanja ka Mrkonjić-Gradu. gazeći snijeg pored kolone, žustro je koračao, pozdravljajući se sa borcima, suvonjav čovjek srednjeg rasta. Na sebi je imao kratki kožni kaput, a bio je naoružan mašinkom i pištoljem. Djelovao je vrlo ozbiljno i borci su pretpostavljali da je starješina iz neke više komande, nekog štaba. Malo kasnije, u toku marševanja, saznali su da je to neki »Španac«, i ništa više.

Tek u neposrednoj blizini Mrkonjić-Grada rečeno nam je nešto više o zadatku čete: da će se na ovom prostoru okupiti još nekoliko četa iz drugih krajeva Bosanske krajine i da cerno zajedničkim snagama dejstvovati i protiv četnika, razbijati njihove snage i rasplamsavati narodnooslobodilačku borbu na širem prostoru planine Manjače. Ubrzoje od ovih jedinica formiran i Prvi grmečki udarni bataljon - prolivčetnički, čiji je komandant bio Vojo Todorović Španac (onaj kojeg smo vidjeli u loku marša), a politički komesar Veljo Stojnić.

Na području Manjače vodili smo svakodnevne borbe protiv četnika. Njihove snage pod komandom Uroša Drenovića, iznenadene pojavom jačih partizanskih snaga na ovom terenu, pokušavale su da ih razbiju i da same nesmetano dominiraju ovom teritorijom. Međutim, četnici su doživljavali poraz za porazom i njihov pokret stalno je slabio.

Područje Manjače je inače veoma siromašno, pa je i ishrana boraca bila vrlo loša, a uz to gotovo i bez trunke soli. Dešavalo se da se i po dva dana ne slavi ni zalogaj u usta. a moglo se samo sanjati o komadiću pšeničnog hljeba. Bilo je velikih teškoća i s vodom za piće. Iako gladni i žedni, borci su išli iz borbe u borbu i niko nije ni pomišljao da se vrati u svoj rodni kraj.

U prvog polovini maja bili smo na perifernom području Manjače, u selu Slivnu, gdje je četa boravila nekoliko dana. Tu je održan i sastanak naših vojnih političkih rukovodilaca, a naša četa vršila je obezbjeđenje. Doznali smo tada da je tim sastankom rukovodio Košta Nad. komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Očekivali smo i dočekali nove pokrete i akcije.

Dvadesetprvog maja 1942. godine u selu Lamovitoj, u Potkozarju, formirana je Prva krajiška brigada, u čiji je sastav ušla i Petrovačka četa, i to kao Prva četa

Evu i kumandnug sastava te čete na dan formiranja brigade:

- komandir čete.....	Gujku	Trikić
- politički komesar čete.....	Drago	Dukić
- zamjenik komandira.....	Perita	Kecman
- zamjenik političkog komesara.....	Petar	Lazarević
- ekonom čete.....	Mirko	Lazarević
- vodnik Prvog voda.....	Perica	Kecman
- desetar Prve desetine.....	Sava	Kecman
- desetar Druge desetine.....	Luka	Latinović
- vodnik Drugog voda.....	Nikola	Rakić
- desetar Prve desetine.....	Dmitar	Kecman
- desetar Druge desetine.....	N-lilan	Petrović
- vodnik Trećeg voda.....	Jovan	Kecman
- desetar Prve desetine.....	Duraci	Latinović
- desetar Druge desetine.....	Gojko	Stojanović

Na dan formiranja brigade borci Petrovačke čete bili su, kao i ostali, više nego radosni. Prvi put vidjeli su na okupu jednu veliku partizansku jedinicu, ornju za borbu i dobro naoružanu. Imala je i teške mitraljeze, minobacače i dva manja topa. To nam je ulivalo posebnu ohrabrenje, davalo nam unutarnju snagu i nama se činilo da smo u stanju da rat vrlo brzo okončamo u svoju korist.

Mnogi od nas su toga dana prvi put vidjeli »Kozaračko kolo« i čuli pjesme sa Kozare. Naša radost bila je utoliko veća što su ispred stroja stajali Veljo Stojnić, sada politički komesar brigade, i Vojo Todorović Španac, zamjenik komandanta brigade. (Vojo Todorović će nešto kasnije postati komandant brigade i mi smo pod njegovim i Stojnićevim rukovodstvom bili u sastavu Udarnog bataljona). Među prisutnim borcima brzo su sklapana nova prijateljstva i vodeni su ratni razgovori— tema o kojoj je svaki borac imao nešto da kaže i ispriča svoje tadašnje doživljaje. Opšte veselje naroda i omladine iz okolnih sela bilo je popraćeno ponekim rafalom iz automatskog oružja i pojedinačnih pucnjeva iz pušaka i pištolja. Bio je to neizbrisiv događaj za sve prisutne.

Poslije formiranja i kraće svečanosti, brigada je krenula na svoj borbeni put, a u njezinom sastavu bila je i Petrovačka, sada Prva četa Prvog bataljona. U selu Velikoj Rujiškoj brigada je reorganizovana i ova četa je ušla u sastav Drugog bataljona kao Treća četa, da bi takva ostala do kraja rata. Izvršene su neke manje promjene u komandnom sastavu i četa je popunjena novim borcima, uglavnom iz Novske čete. Između ostalih došao nam je za komandira čete Dušan Karan, sa kojim smo se povremeno susretali u sastav u Udarnog bataljona na Manjači, dok je bio zamjenik komandira Novske čete.

Treća četa Drugog bataljona vodilaje borbe na cijelom borbenom putu svoje brigade, dugom preko 21.000 kilometara i u vremenskom trajanju od 1.089 ralnih dana, dajući značajan doprinos opštim uspjesima brigade kao cjeline.

Učestvujući u izvršavanju postavljenih borbenih zadataka, četa je, kao uostalom i sve druge jedinice u sastavu brigade, imala i sopslvenih gubitaka, a najviše prilikom napada na selo Vrhpolje kod Sanskog Mosta. Tog hladnog dana, 20. januara 1943. godine, jurišajući na uporišta neprijatelja, četa je izgubila 21 borca. Bio je to najteži gubitak u toku njezinih ratnih dejstava.

Do završetka rata iz ove čete od boraca koji su bili u stroju na dan formiranja brigade svoje živote na bojnopolju je ostavilo preko 80 boraca, kao i mnogi drugi koji su četu popunjavali u toku njenog borbenog puta. Ostaće nam u vječnom sjećanju likovi drugova i drugarica koji su herojski pali na bojnim poljima Sirom naše zemlje, kao što su: Dušan Banjac Dude, Vlade Banjac Karan, Perica Kecman, Milutin Kecman, Mile Kecman Dika, Milan Kecman Mišo, Tanasije Lukić Trtak, Đurađ Latinović. Boro Ožegović, Desa Balaban, Šerifa Zjakić,

Bogdan Kuburić Pop, Stana Stanić. Mića Knežević, Gojko Trikić, Luka Kovačević, Žarko Kovačević, Jovo Damjanić, Miloš Damjanić ... i mnogi drugi.

Iz ove čete izrastao je i narodni heroj Drago Đukić, koji je bio njezin prvi politički komesar.

U ovoj četi, sa manjim prekidom, od njenog formiranja pa sve do završetka rala nalazio se Drago Solomun Crni, koji je pri kraju rata postao i njezin komandir, a isto tako i Jovan Stojanović Colin, koji je postao komandant Trećeg bataljona. Njih dvojicu, uz Milu Kecmana Diku, koji je poginuo februara 1944. godine, svi su poznavali kao vrlo hrabre i odvažne bombaše, a danasve kao neustrašive, ubojite i precizne puškomitraljesce, borce koji su bili oličenje pravih ratnika i junaka omladinaca.

To bi bio mali, simboličan prikaz - viđenje ove čete i njezinih boraca.

Slobodan Spegar Spego

ISKUŠENJA I PODVIZI BIHAČKE CETE

U stroju Prve krajiške brigade, prilikom njenog formiranja 21. maja 1942. godine u Lamovitoj, nalazila se i Pi va bihačka partizanska četa. Ali, ona je u brigadi ostala vrlo kratko: poslije nepunih mjesec dana se na neobičajan način, svojevrijedno, vratila u svoj matični Prvi krajiški NOP odred.

Valja odmah istaći da je Prva bihačka četa bila solidna borbena jedinica i prije, pa i poslije ovog neobičnog događaja. Ta činjenica, sama po sebi, nameće potrebu da se, makar u najkraćem, ukaže na njen borbeni put. Na taj način se jedino može pravilno shvatiti i ocijeniti i sam ovaj događaj, koji i do današnjeg dana izaziva sporna mišljenja i različite ocjene, čak i među njegovim neposrednim učesnicima i svjedocima.

No, uprkos svemu tome, neosporna je činjenica da ništa nije moglo zasjeniti one velike borbene i moralne vrijednosti koje su borci i starješine ove čete, i ona kao cjelina, ispoljila na svom borbenom putu u toku narodooslobodilačkog rata. Dovoljno je samo pomenuti da je više od polovine njenih boraca i starješina - bilo da je riječ o sastavu koji je imala na dan formiranja, bilo o onome sa kojim je ušla u sastav Prve krajiške brigade - položilo živote u borbama za oslobodenje naše zemlje. Istovremeno, nije bilo ni jednog jedinog slučaja prelaska boraca ili starješina ove čete na stranu neprijatelja našeg pokreta.

Prva bihačka partizanska četa je formirana 28. decembra 1941. godine od gerilskih vodova (odreda, kako su se u početku zvali) stvorenih u ustaničkim selima tadašnje lipske i ripačke opštine bihačkog sreza. U svom sastavu je imala četiri voda od po 30 do 40 boraca, a u svakom vodu po tri odjeljenja. Vodovi su nosili nazive po selima u kojima su u toku ustanka stvoreni i iz kojih je bila većina boraca. Prvi vod je bio teočarski, Drugi - lipski, Treći-doljanski, a Četvrti - hrgarski. Ovakvi nazivi su ostali sve do ulaska čete u Prvu krajišku brigadu, pa i kasnije u toku 1942. godine. Od dana formiranja do kraja marta 1942. godine četa se nalazila na terenu tadašnje ripačke opštine, i to do kraja februara u sastavu Trećeg (petrovačkog), a onda Drugog bataljona Prvog krajiškog NOP odreda. Krajem marta 1942. godine četa je krenula u sastav Udarnog protivčetničkog bataljona, formiranog radi likvidacije četničkog pokreta na području Ključ

- Banja Luka Mrkonjić-Grad, u kome je bila do 21. maja 1942. godine, kada je ušla u sastav Prve krajiške NOU brigade.

Borei i starješine Prve bihačke čete bili su mladi ljudi, između 20 i 30 godina, većinom neoženjeni, tek odslužili kadrovski rok u bivšoj jugoslovenskoj vojsci. Oni su od početka ustanka sticali značajno borbeno iskustvo u mnogobrojnim akcijama protiv neprijatelja na komunikaciji Bihać Bosanski Petrovac, u neposrednoj blizini Bihaća, kao i u napadima na uporišta u Kulen-Vakufu i oko njega, zatim u Ripću, Lipi, Duhovskom itd. Većinu boraca činili su seljaci, siromašnog i osrednjeg imovnog stanja, koji su, pretežno, izdržavali svoje porodice sezonskim nadničanjem u svom kraju, pa i širom Jugoslavije. U četi je bilo pet srednjoškolaca, četiri predratna žandarma i nekoliko zanatlija. Ubrzo poslije formiranja čete broj radnika se povećao dolaskom jedne manje grupe novih boraca iz Bihaća. Na dan formiranja u četi su bila i dva druga hrvatske nacionalnosti: Stipe Butorac (tada član Mjesnog komiteta KP u Bihaću, sada pukovnik JNA u penziji) i Ante Rukavina (član MK SKOJ-a u Bihaću i član KPJ, poginuo kod Prnjavora 1943. godine, kao zamjenik političkog komesara Trećeg bataljona u Četvrtoj krajiškoj NOU brigadi). Svi ostali borci i starješine bili su srpske nacionalnosti. Mjesec dana po formiranju u četi je već bilo devet boraca hrvatske i muslimanske nacionalnosti, među kojima i dvije drugarice: Raza Kovačević (gimnazijalka, član SKOJ-a, poginula u četvrtoj ofenzivi, na planini Šatoru, kao član Gradskog komiteta KP u Bihaću) i Ivanka Perković (radnica, član SKOJ-a, sada penzioneru Zagrebu). Dolazak u četu drugova i drugarica hrvatske i muslimanske nacionalnosti imao je veliki moralno-politički značaj i znatno je doprinio ostvarivanju linije KP na jačanju bratstva i jedinstva u kraju u kome je četa djelovala.

Nekoliko dana po formiranju čete, početkom januara 1942. godine, član Okružnog komiteta KP za Podgrmeč Ale Terzić (radnik iz Bosanske Krupe, umro poslije rata) osnovao je u njoj partijsku ćeliju, a odmah zatim i aktiv SKOJ-a. Razvijen je bogat partijsko-politički rad i kulturno-zabavni život. Bizo su učvršćivani moralno-političko jedinstvo i vojna disciplina. U prvoj polovini januara četu su posjetili zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu Mladen Stioanović, sekretar Okružnog komiteta KP za Podgrmeč Seiket Maglajlić i politički komesar Prvog krajiškog NOP odreda Veljo Stojnić. Oni su prisustvovali sastanku partijske ćelije, razgovarali sa starješinama i borcima, da bi, na kraju, dali visoku ocjenu vojničkih i moralno-političkih kvaliteta čete.

Posljednjeg dana marta 1942. godine Prva bihačka četa je krenula u sastav Udarnog protivčetničkog bataljona. Ovaj pokret je izvršen sasvim iznenada i na brzinu.

Samo dan ranije, 30. marta u četu su došli Moni Levi, zamjenik političkog komesara Prvog krajiškog NOP odreda, i Vojo Todorović, komandant Drugog bataljona, u čijem je sastavu od kraja februara bila i Prva bihačka četa. Uveče je u njihovom prisustvu održan sastanak partijske ćelije, na kome se diskutovalo o stanju u četi i njenoj spremnosti za izvršavanje borbenih zadataka. Nakon opšte pozitivne ocjene stanja, Levi i Todorović su saopštili da četa mora sutra dan prije zore da krene na važan zadatak i na dalji put. Dodali su, pritom, da će se po njegovom izvršenju vratiti nazad. Zbog te hitnosti četa je krenula nekompletna. Najmanje 10. a možda i 15 boraca i starješina tog dana nalazilo se na terenu, ili u posjetama svojim porodicama. Uz to, na dotadašnjim položajima je ostavljeno još toliko boraca da bi, svi zajedno, štitili narod od eventualnih ispada neprijatelja iz Bihaća. Sa ovom gi upom boraca je ostao i politički komesar čete Vojo Stanarević (umro po završetku četvrte neprijateljske ofanzive, 1943. godine, kao zamjenik političkog komesara bataljona u Osmoj krajiškoj NOU brigadi), koji se

log dana. po zadatku, takode nalazio na terenu. Ovoj grupi su ostavljeni i teški mitraljezi.

Kasnije se pokazalo da je ovakvo iznenadan i brz pokret, uz očekivanja da te se četa po izv ršenju zadatka vratili natrag, imao negativne moralno-psihološke posljedice. Četa nije bila pripremljena, niti je svijest njenih boraca i starješina u lo vrijeme bila dovoljno sazrela za potpuno napuštanje svog kraja, a uza sve 10 kasniji tok događaja isključio je mogućnost njenog povratka na teren Bihaća.

Pred zoru 31. mana četa je preko podgrmečkih sela Bravska i Ribnika krenula u rejon predv iden za prikupljanje Protivčetničkog bataljona. U selu Suvaji dobila je Peti vod, jer je u njen sastav ušlo oko 30 boraca Krupske čete, pod komandom Laze Jerkovića Jegera. Sa ovim vodom krenuo je i Drago Lang, radnik iz Banja Luke, član Okružnog komiteta SKOJ-a za Podgrmeč. koji je do polovine aprila vršio dužnost političkog komesara čete, a zatim otišao na dužnost sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a za Banja Luku (poginuo početkom maja 1942. godine od četničke zaslje, zajedno sa Kasimom Hadžićem, sekretarom Okružnog komiteta KP za Banju Luku). Iz Podgrmeča su sa Bihaćkom i Novskom četom krenuli politički komesar Prvog krajiškog NOP odreda Veljo Stojnić i komandant Drugog bataljona log odreda Vojo Todorović. Njima je bilo povjereno rukovođenje i komandovanje Prolivčetničkim bataljonom. U toku puta njih dvojica su upoznali najprije starješine i partijsko članstvo, a zatim i sastave dviju četa sa vojno-političkom situacijom i zadatkom koji im predstoji na području Ključ - Banja Luka - Mrkonjić-Grad.

Početni uspjesi i rezultati, koje je bataljon postigao u razbijanju četničkog pokreta, iz niza uzroka nisu mogli biti razvijeni i učvršćeni. Naprotiv, uprkos izrazitoj vojnoj nadmoćnosti i velikim naporima svih čela Protivčetničkog bataljona, ti rezultati su se brzo topili, a četnički pokret i njegov uticaj na tamošnje mase ostali su relativno jaki. Uslovi za boravak i akcije bataljona u ovom tada veoma siromašnom i zaostalom kraju bili su veoma teški. Naročito je bilo teško snabdjevanje hranom, odjećom i obućom, a danonoćni pokreti i marševi po teško prohodnom terenu i bez ikakvih vidljivih rezultata iscrpljivali su borce i starješine bataljona. Zahvaćeni strahom od četničkih represalija, stanovnici ovih krajeva su bili veoma nepovjerljivi, a dijelom i neprijateljski raspoloženi. To je oš više otežavalo ionako teške uslove u kojima se bataljon nalazio. Za Bihaćku ietu to su bili bitno drugačiji uslovi, sa do tada nepoznatim teškoćama.

U takvoj situaciji su već polovinom aprila počeli da se ispoljavaju znaci krize opadanja moralne čvrstine u četi. Ta pojava se izražavala u zahtjevima boraca pojedinih starješina da se vrata nazad, na »svoj« tereni. Situaciju nije poboljšao 11 dolazak grupe od 10 do 15 boraca iz Podgrmeča, koji su donijeli i izvjesne količine hrane. Do kraja aprila se u Podgrmeč, pretežno na teren Bihaća, samovoljni vratilo oko 30 boraca i starješina.

Do krize i osipanja boraca došlo je i u drugim četama Protivčetničkog bataljona za vrijeme akcija na Manjači. Ta pojava brzo je, ali samo privremeno, irevizazena zalaganjem partijske organizacije i starješina.

Početkom maja Protivčetnički bataljon se iz rejona sjeverozapadno od Banje Luke pomjerio ka Prijedoru. Pred polazak u borbu za oslobođenje Prijedora i Bihaćkoj četi spojeni su Prvi i Drugi vod, pa je četa sada imala četiri voda sa »ko 120 boraca i starješina. Komandni kadar su sačinjavali: Gojko Došenović, omandir čete; Sava Popović, politički komesar čete; Rade Blanuša, zamjenik omandira čete i istovremeno komandir Drugog (doljanskog) voda; Ilija Balian, komandir Prvog (lipsko-teočarskog) voda; Kaja Popović, komandir Trećeg (hrgarskog) voda i Lazo Jerković Jeger, komandir Četvrtog (krupskog) voda. U eti nije bio određen zamjenik političkog komesara, a za sekretara partijske ceje, umjesto Save Popovića, sredinom aprila je bio izabran Milovan Pilipović.

Učešće u borbama /a oslobođenje Prijedora bio je značajan događaj na borbenom putu Bihačke čele. Ona je ovdje, uključena u snage Drugog krajiškog NOP odreda, prvi put učestvovala u napadu na veće naseljeno mjesto sa dobro organizovanom odbranom neprijatelja. Na osnovu opšteg plana za napad, koji je izradio Operativni štab za Bosansku krajinu, sve čele koje su u njemu učestvovala, pa i Bihačka, dobile su na komandantskom izdanju vrlo precizne i jasne zadatke. Bihačkoj četi je zapalo da likvidira uporište u naselju Puharska, na sjevernoj periferiji grada, gdje se neprijatelj bio učvrstio nizom otpornih tačaka izgrađenih sistemom rovova, ispred kojih je bila bodljikava žica, kao i posjedanjem čvrstih zgrada.

Napad je otpočeo noću između 15. i 16. maja. Cela je naišla na žestok otpor, koji je postepeno, ali sigurno, slamala odlučnim jurišima. Do devet časova 16. maja uporište je bilo savladano. Tome je doprinijelo i dejstvo naše artiljerije, čije su dvije granale pogodile zgradu iz koje je neprijatelj davao posljednji, ali snažan otpor.

U borbi za Prijedor borci i starješine Bihačke čete masovno su ispoljili hrabrost i požrtvovanje, pa i umješnost. Većina neprijateljskih otpornih tačaka u rovovima i zgradama osvajana je u/ upotrebu ručnih bombi i najuriš. Mada je pri tako masovno ispoljenoj hrabrosti teško izdvajati one koji su se najviše istakli, ipak neke primjere treba pomenuti. Zamjenik komandira čete i komandir Drugog (doljanskog) voda, Rade Blanuša, posebno se istakao. U toku borbe on je bacio oko 20 ručnih bombi u rovove i zgrade u kojima se neprijatelj bio utvrdio. Uz hrabrost, pri tom je ispoljio i izuzetnu umješnost. Gotovo svaka njegova bomba pogadala je cilj. Od manje vičnih boraca uzimao je bombe i bacao ih na neprijateljska uporišta. Zaslužio je da se istakne i primjer komandira čete Gojka Došenovića. On je još na samom početku borbe ranjen u nogu, ali se, nikome ne govoreći o tome, sam previo i nastavio da komanduje četom do kraja. Komandir Trećeg (hrgarskog) voda Kaja Popović strogo je vodio računa gdje i kada se bacaju ručne bombe, kada da vod krene i juriš, pomno vodeći računa o svakom svom borcu u toku bitke. Oštro je zahtijevao od njih da puzeći prilaze neprijateljskom rovu i ručne bombe bacaju iz ležećeg slava. Nekoliko boraca je kasnije istaklo da ih je time spasio pogibije. Borcu Niki Majiću je, kada se našao u neposrednoj blizini neprijateljskog rova, oštro naredio da legne u nužničku jamu: »Od toga ćeš se optati, a ako pogineš, niko te oprati neće!« Neustrašivi Rade Raić, borac iz Prvog (lipsko-teočarskog) voda, svojim smjelim jurišima i poklicima je u toku cijele borbe podstrekivao na podvige, ali je nadomak konačnog uspjeha pao junačkom smrću.

U ovoj teškoj i žestokoj borbi Bihačka četa je pretrpjela znatne gubitke: imala je četiri poginula i 10 ranjenih boraca. Poginuli su: Nikodin Krtinić, Rade Raić, Đukan Kolundžija i Đuro Jerković. Među leže ranjenim bili su Ilija Balaban, komandir Prvog (lipsko-teočarskog) voda, i Salih Mušanović, predratni sekretar Mjesnog komiteta KP u Bihaću. Oni su evakuisani u Kozaru, gdje su poginuli za vrijeme neprijateljske ofanzive.

Poslije oslobođenja Prijedora, pod uticajem pretrpljenih gubitaka, a još više zbog očekivanja daje najzad došlo vrijeme da se vrata na »svoje teren, borci Bihačke čete su ponovo postali glasni ti zahtjevima da se priključe svom matičnom Prvom krajiškom NOP odredu. Međutim, kada im je objašnjeno da će se za koji dan formirati Prva krajiška brigada, u čiji sastav treba da ude i Bihačka četa, brzo su se smirili. Tome su doprinijeli opšti ustanički polet poslije oslobođenja Prijedora, činjenica da su se u ovoj borbi dobro obukli i obuli, a i snabdjevanje je osjetno poboljšano. Nekoliko dana docnije Bihačka četa je popunjena sa oko 15 omladinaca iz Podgrmeča i krenula je u Lamovitu.

Uoči samog formiranja Prve krajiške brigade, 20. maja popodne, u školi u Lamovitoj je održan sastanak partijske ćelije Bihačke čete. Na njemu se rasprav-

Ijalo o iskustvima iz borbe za Prijedor, o stanju u četi i kadrovskim promjenama u njoj. Ovom sastanku je prisustvovao i Sava Kesar, koji je upravo bio postavljen za zamjenika političkog komesara Prve krajiške brigade. Na sastanku je konstatovano da je četa uspješno izvršila postavljene zadatke u borbi za oslobođenje Prijedora, ali i to da su, uz veću budnost i disciplinu, gubici mogli biti manji. Pred partijsku čeliju, kojaje tada imala oko 20 članova, postavljenje zadatak da se odlučno bori protiv nastojanja izvjesnog broja boraca da se četa vrati u Podgrmeč.

Na kraju se najviše diskulovalo o kadrovskim promjenama, a posebno o kažnjavanju političkog komesara čete, zbog uvjerenja da je on odgovoran za nesatanak tri borca za vrijeme akcija na Manjači. Partijska čelija nije prihvatila prijedlog štaba brigade da se politički komesar čete kazni, niti uvjerenje da su nestali borei nastradali. Partijska čelija je smatrala da su ta tri borca samovoljno napustila četu i vratila se na teren Bihaća (što se kasnije pokazalo kao tačno), ali je prihvatila prijedlog da se politički komesar smijeni sa dužnosti zbog odgovornosti za povremene krize u četi i da se uputi za borca. Istovremeno je prihvaćen prijedlog da se za političkog komesara postavi Rade Blanuša, a na njegovo dotadašnje mjesto zamjenika komandira čete Kaja Popović, koji je istovremeno ostao i na dužnosti vodnika Trećeg (hrgarskog) voda. Za zamjenika političkog komesara čete postav ljen je Milovan PiTipović, koji je ostao i sekretar partijske čelije. Za komandira Drugog (doljanskog) voda je, na mjesto Rade Blanuše, postavljen Gojko Kovačević. Za komandira Prvog (lipsko-teočarskog) voda, na mjesto ranjenog Ilije Balabana, postav ljen je Branko Stanarević.

Sjutradan, 21. maja 1942. godine. Bihaćka četa je ušla u sastav Drugog bataljona (komandant Dušan Metlić, politički komesar Dušan Karan) Prve krajiške NOU brigade. Imala je 110 boraca i starješina, dobro naoružanih, odjernih i obučenih. Borci su bili i moralno spremni za nove borbene zadatke.

Uopšte, Prva krajiškaja je u stroju u Lamovitoj, kao i za vrijeme pokreta prema neprijatelju u pravcu Banje Luke, djelovala zaista imponozantno, Kako po broju, [ako isto i po naoružanju, opremljenosti, izgledu i držanju boraca i starješina. Svi »mu bili ponosni što smo pripadnici jedinice pred kojom, činilo se, ne može biti nesavladivih prepreka.

Nekoliko dana nakon formiranja Prva krajiška brigada je krenula južno od komunikacije Prijedor - Banja Luka, razvijajući aktivna dejstva prema neprijateljskim snagama koje su bile zaposjele položaje na liniji Brankovac - Ivanjska. Drugi bataljon, a u njegovom sastavu i Bihaćka četa, vodio je oštre borbe protiv neprijateljskih snaga u rejonu Brankovca. Brigada je u ovim borbama postizala jspjehe, uprkos tome što je neprijatelj posjednute položaje bio dobro pripremio za odbranu, a njegove snage bile velike i dobro naoružane. U ovim borbama akše je ranjeno nekoliko boraca iz Bihaćke čete.

Dok su borbe na sektoru Brankovac - Ivanjska bile u punom jeku, neprijatelj je otpočeo poznatu ofanzivu na Kozaru. Jedna njegova motorizovana kolona uspjela je, 10. juna ujutro, da iznenadi snage Drugog krajiškog NOP odreda, koje su zatvarale komunikaciju Prijedor-Banja Luka, pa je prodrla tenkovima zauzela Prijedor. Iza ove kolone nastupale su neprijateljska pješadija i artiljerija.

U novonastaloj situaciji štab Prve krajiške brigade je naredio svojim jedinicama da se odmah prebace preko komunikacije Banja Luka - Prijedor na sjever, j Kozaru. Brigada se prikupila i otpočela pokret 11. junauveče. Pokret je izvršen ia brzinu i bez ozbiljnih priprema. Nedostajali su podaci o rasporedu i snazi neprijatelja na pravcu proboja, a nije bilo ni potrebnog borbenog obezbjeđenja jrigade u pokretu. Tako se dogodilo da štab brigade, krećući se na čelu sa svojim aštitnim vodom i štabnom komorom, iznenada, kod sela Piskavice, naide na neprijatelja, koji je otvorio vatru i rasturio komoru. To je stvorilo privremenu jometnju i za oko dva sata zaustavilo dalji pokret brigade. Za to vrijeme brigada

se razvila u borbeni poredak i produžila pokret. Cilj je bio da se neprijatelj, na koga je naišao štab brigade, napadne i razbije i lako stvore uslovi za proboj u Kozaru.

Medutim, kretanje je bilo sporo, zbog mraka i nastupanja u streljačkom stroju, pa su snage brigade tek oko osam časova ujutro stigle na oko kilometar ispred neprijatelja kod sela Piskavice. Tu su čete dobile naređenje da se zaustave u poretku u kome su se nalazile. Mnogi borci i starješine, neispavani i premoreni noćnim kretanjem, polijegali su i zaspali čim su se zaustavili. Tek oko deset časova je nareden pokret radi napada na neprijatelja, o kome je komanda čete saopštila samo to da se nalazi ispred, ali ne i gdje su mu položaji, i kolike su mu snage. U toku ovog pokreta, po vrlo toplom i sunčanom danu, na ravničarskom i dijelom pošumljenom terenu, brigada se između IU i 11 časova sudarila sa veoma dobro naoružanim, opremljenim i obučenim snagama Prvog gorskog združenja, koje su upravo bile stigle sa obuke iz Njemačke da bi učestvovala u ofartzivi na Kozaru. Neprijatelj je već bio iskopao i zaposjeo rovove.

Bihačka četa, koja se nalazila na desnom krilu svog Drugog bataljona, sudarila se sa neprijateljem prilikom izlaska iz jednog omanjeggaja. na poljani prošaranoj sitnim raslinjem i pojedinačnim hrastovima. Došlo je do izuzetno žestoke borbe na bliskom odstojanju. Na pojedinim mjestima neprijateljski rovovi su bili udaljeni 10 do 15 metara, Isturene, manje rovove četa je u naletu zauzela, ali su juriši na glavnu neprijateljsku odbrambenu liniju bili bezuspješni. Dolazilo je i do borbe prsa u prsa. ali bez rezultata. Slično je bilo i na sektorima ostalih četa i bataljona. Samo na nekim dijelovima pojedine jedinice brigade su imale izvjesnog uspjeha. Veoma oštra borba je potrajala oko dva sata i vjerovatno bi i došlo do preokreta i uspjeha brigade da neprijatelj u borbu nije ubacio tenkove. Zaprijetila nam je opasnost da neprijatelj proдре na bok i u pozadinu brigadnog borbenog poretka, pa je brigada počela da se povlači pravcima kojima je krenula u napad.

U ovoj borbi Bihačka četa je pretrpjela izuzetno teške gubitke. Prema sjećanju pisca ovih redova - poginulo je deset starješina i boraca, a 20 ih je ranjeno. Poginuli su komandir čete Gojko Došenović, politički komesar čete Rade Blanuša, komandiri odjeljenja i borci Rade Ugarković, Božo Hajduk, Stevo Obradović, Ljubiša Nedimović, Mićo Radaković, Nikica Kovačevu i Branko Stanković. (Ime desetog druga poginulog u ovoj borbi nisam uspio da saznam).

U živom sjećanju su mi ostali pojedini stravični momenti iz ove borbe. Razbacana oprema i tragovi krvi v idjeli su se svuda. Sa borcem i/ Pi vog (lipsko-teočarskog) voda, Božom Stanarcvicem. naišao sam na teško ranjenog komandira odjeljenja Radu IJgarkovića. Iako mu je rana na stomaku užasno izgledala, bio je pri svijesti. Naš pokušaj da ga ponese odbio je, govoreći da spasavamo nekoga drugoga, ko može ostati živ. a sa njim je svršeno. Krajnjim naporom zamolio nas je da uzmemo nešto novca, koji mu je bio u džepu, i ponese njegovoj ženi i djeci. Nekoliko koraka dalje ležao je i jaukao drugi ranjeni borac. Koliko se sjećam, to je bio Stevo Obradović, Kada smo ga ponijeli, rekao nam je da je ranjen u rame i stalno je tražio vude. Iznijeli smo ga jedno 150 do 200 metara, do jednog potoka Čim je ugasio žeđ, ugasio mu se i život. Tada smo ustanovili daje ranjen i u stomak, što on, očigledno, nije znao. Dok sino ga nosili, prošli smo pored Mice Radakov ića, koji je upravo pred ovu borbu, sa sedam-osam čla nova Partije i SKOJ-a. izišao iz Banje Luke i privremeno bio raspoređen u Bihačku četu. Bio je ranjen u obje noge i. koliko se moglo vidjeti, pokušavao je da se sam spasava puzeći. Nismo mogli da mu pomognemo, niti je ikog bilo da to učini, jer su i drugi borci, koji su prošli pored Radakov ića, nosili teske ranjenike Kasnije sam često mislio na Radakovića, upravo zbog toga sto smo Božo Stanarević i ja, prije nego što sino naišli na njega, pokušali da spasemo ranjenika kome nije bilo spasa, a ostao je onaj koji bi. da je tada iznesen, možda ostao živ,

Svakom borcu je već tada, u Piskavici, bilo jasno da ova borba nije bila ni pripremljena, ni organizovana kako treba. Komandni kadar, očevidno, nije imao potrebno iskustvo u organizaciji i rukovođenju takvim bojem, jer je inače kasnije bilo neshvatljivo da se na ravničarskom terenu, usred bijela dana, napada tako dobro naoružan i obučen neprijatelj koji je, uz to, bio pripremio odbrambene položaje. Posljedice toga su bile dosta teške. One su mogle biti i znatno teže da je neprijatelj na početku našeg povlačenja prešao u odlučan protivjuriš. Začudo, on to nije učinio, sve dok se jedinice brigade nisu od njega odvojile. Vjerovatno je i sam bio iscrpljen teškom borbom.

Borci i starješine Bihačke čete doživjeli su poslije ove borbe pravi šok. Svi su bili veoma deprimirani. Teški gubici, kakve vjerovatno nije imala nijedna druga jedinica u brigadi, potpuno su uzdrmali moral čete. Borcima se činilo da je njihova četa predodređena da bude žrtvovana, Pojedinačno i u grupama otvoreno su počeli da zahtijevaju od komande čete da ih vodi u Prvi krajiški NOP odred. Zbog aktivnosti neprijatelja iz Prijedora prema položajima čete u selu Miljakovcima, kao i lijevo duž komunikacije u pravcu Sanskog Mosta, borcu je zahvatio i strah od mogućnog okruženja, što je još više povećavalo njihovu riješenosni da se vrate u Podgrmeč.

U takvoj situaciji održan je sastanak partijske ćelije na kome se dugo diskutovalo o stanju u četi, a posebno o zahtjevu boraca da se \ rate u Prvi krajiški odred. Duga i mučna diskusija nije dovela ni do kakvih zaključaka, pošto su se i članovi KP podijelili na ovom pitanju. Donijet je jedini mogućni zaključak: da o nastaloj situaciji komanda čete odmah obavijesti štabove bataljona i brigade.

Na ovom sastanku su izvršene i neke kadrovske promjene. Tako je za komandira čete određen Gojko Kovačević, komandir Drugog (doljanskog) voda, a za političkog komesara Milovan Pilipović. Prvobitni jednoglasni zahtjev da se za komandira čete postavi Kaja Popović, zamjenik komandira, ovaj je odlučno odbio, predlažući na tu dužnost Gojka Kovačevića. Kaja je bio hrabar i sposoban vojnik, veoma omiljen među borcima, ali i skroman čovjek. Iskreno je bio uvjeren da će Gojko Kovačević bolje odgovoriti dužnosti komandira čete. Gojko je, zaista, bio izvanredan i kao komandir čete, i kao čovjek (oba ova izvrsna druga dala su svoje žrtve za narodno oslobođenje). Za komandira Drugog (doljanskog) voda određen je Dane Blanuša (poginuo 1943. godine, kao komandir čete u Osmoj krajiškoj NOL brigadi).

Sjutradan, 14. juna, u četvrtu je došao politički komesar Drugog bataljona Dušan Karan. Razgovarao je sa članovima KP, borcima i starješinama i pokušao da utiče da se raspoloženje u četi promijeni, ali u lom nije imao uspjeha. Naprotiv, tog dana borci su u grupama dolazili kod komandira i političkog komesara čete i još odlučnije zahtijevali povratak u Prvi krajiški NOP odred, otvoreno izražavajući riješe nosi da će to i sami učiniti. Pročveče su se sa ovim zahtjevom kod komandira i političkog komesara čete okupili gotovo svi borci.

Uveče je ponovo održan sastanak partijske ćelije. 1 ponovo nije dao nikakve rezultate. Jedino je zaključeno da starješine i članovi KP, kao i borci, postupe po sopstvenom nahođenju, kako smatraju da treba i moraju postupiti. Valja napomenuti da je većina boraca i starješina čete bila oženjena i da su imali djecu. Zbog iznenadnog polaska u Protivčelnički bataljon nisu imali mogućnosti tla koliko-toliko srede svoje porodične prilike, a uz to im je bilo i obećano da će se po obavljenom zadatku vratiti na svoj teren. To je najviše isticano i na partijskom sastanku, u pravdanju zahtjeva da se četa vrati u Podgrmeč.

Partijski sastanak 14. juna uveče još nije bio ni završen, a četna kolona je krenula ka rijeci Sani. Na položajima u selu Miljakovcima ostalo je samo šesnaest članova Partije: Gojko Kovačević, komandir čete, Milovan Pilipović, politički komesar čete, Kaja Popović, zamjenik komandira čete i komandir Trećeg (hrgarskog) voda. Lazo Jerković Jeger, komandir Četvrtog (krupskog) voda, Milan Maj-

kit", komandir odjeljenja i zamjenik komandira Četvrtog voda, i Sava Popović, borac Trećeg (hrgarskog) voda.

Rano izjutra 15. juna u Miljakovceje došao politički komesar Prve krajiške brigade Veljo Stojnić. On je dobro poznao borce i starješine Bihačke čete i bio je veoma iznenađen onim što se dogodilo. Naredio je da svi koji su ostali na položaju odmah krenu za četom, stignu je i odvedu u Lušci-Palanku.

Četu smo stigli u selu Podvidači, gdje je bila prenočila. U Lušci-Palanku u četuu su došli Košta Nad i Osman Karabegović, komandant i politički komesar Operativnog štaba /a Bosansku krajinu. Košta Nad je govorio postrojenoj četi. Između ostalog, ukazao je na veliku vojničku i političku grešku koju je napravila, pomenuo je i prvobitnu ideju u Operativnom štabu da se četa kazni, čak i razoruža, ali da to neće biti učinjeno, s obzirom na visoke borbene kvalitete koje je ispoljila i žrtve koje je dala. Pomenuo je i određeno razumijevanje za grešku koju je četa napravila pod utiskom pretrpljenih gubitaka, naročito u borbi kod Piskavice. Zahtijevao je od čete da u budućim borbama pokaže da se radilo samo o prolaznoj krizi i u ime Operativnog štaba izrazio uvjerenje da će to borei i starješine Bihačke čete djelom dokazati. Na te riječi je cijela četa, spontano, kao po komandi, odgovorila u jedan glas: «Hoćemo!»

Iz Lušci-Palanke Prva bihačka četa je upućena u rejon Bosanske Krupe, 11 sastav Trećeg bataljona Prvog krajiškog NOP odreda.

Savo Popović

OD KOZARE DO NERETVE

U Prvoj krajiškoj proleterskoj brigadi proveo sam oko osam mjeseci - od njenog formiranja u Lamovitoj, 21. maja 1942. godine, do druge polovine januara 1943, kada je počela četvrta neprijateljska ofanziva.

Za to vrijeme ranjavan sam četiri puta (kasnije, do kraja rata, još pet puta), i to dva puta teže. Rane su i bile razlog što sam tako kratko bio u našoj slavnoj brigadi.

Ali, te dane neću nikada zaboraviti.

Odmah po formiranju Prve krajiške brigade, početkom juna 1942. godine počela je neprijateljska ofanziva na Kozaru. Moja jedinica, u kojoj sam se nalazio i prije formiranja brigade - Prva četa Četvrtog bataljona - vodila je borbu u selu Piskavici. To je ravničarski kraj kojim prolaze željeznička pruga i automobilski put Banja Luka - Prijedor. Neprijatelj je jakim snagama štitio ove komunikacije u toku cijelog rata, a osobito prilikom ofanzive na Kozaru. Tada je, pored ostalog, na ovom terenu iskopao poljske rovove. Moja četa je, napadajući na desnom krilu bataljona, nakon žestoke kraće borbe zauzela dio rovova. Ali, ni neprijatelj se nije dao, pa je na nas uputio tenkove. Kako sam se ja nalazio na samom desnom krilu čete, nisam pravovremeno primijetio znak da se povučemo. Da sam ostao sam u rovu primijetio sam tek kada su tenkovi prenijeli vatru na obližnju šumu, kojom su se naši borci povlačili. Pokušah da se izvučem iz rova, ali uto iza prvog »cik-cak« zavijulka spazili četiri ustaše. Po uniformama prepoznah da su iz zloglasnog »gorskog zdruga«. Srećom, bili su mi okrenuti leđima, još pri-tajeni zbog dejstva tenkova. Privukoh im se i brzo ispalih nekoliko metaka u njih. Gađao sam u glave, a najbližeg ubodoh bajunetom u grudni koš, pa iskočili i/rova i brzo potrčah ka šumi.

Znao sam gdje je ugovoreno mjesto /a slučaj povlačenja i kad stigoh, svi se obrađovaše.

- Gle, evo našeg Bi ke! Živ je! - začu se sa svih strana.

Mislili su da je samnom gotovo. Počeše da me ljube i da mi čestitaju. Među prvima to učiniše komandir naše čete Savan Košić i politički komesar Momir Kapor. Odmah zatim se sastade partijska ćelija. Odlučio da me prime u članstvo Komunističke partije Jugoslavije. Primio sam to kao izuzetno priznanje. To je za mene bio i ostao najznačajniji događaj u mom životu.

Ubrzo zatim napadali smo Kupres, zloglasno ustaško uporište, a potom oslobodili Mrkonjić-Grad, odakle produžismo na planinu Manjaču. Tu smo vodili bitku i s Nijemcima, i sa ustašama, i sa četnicima, i sa domobranima. U jednoj od tih borbi pogibe mi brat Spasoje (rođen 1920). Na Manjači smo dobro iskrvarili. Neprijateljski avioni nam nisu dali oka otvoriti. Tukli su nas bez prekida. Bombardovali su jednom prilikom i štab naše brigade. Tom prilikom su ranjena tri člana štaba, a komandant brigade Ivica Marušić Ralko je podlegao ranama.

Tih dana stiže glas sa Kozare iliti su mi poginula i tri mlada brata: Svetozar (1922). Srčko (1924) i Marko (1926). Sva trojica su bili borci Drugog krajiškog odreda. U isto vrijeme stariji brat Milan (1910) otjeran je u logor Jasenovac, gdje je i stradao.

Tako te za mene fatalne 1942. godine za kratko vrijeme izgubili petoricu rođene braće.

U borbama za Jajce teško sam ranjen. Bilo je to u noći između 24. i 25. septembra 1942. godine. U jurišu na neprijateljsko utvrđenje desnu natkoljenu mi zakači mitraljeski rafal. Ljekari su tvrdili da me pogodio »dum-dum« kuršum. jer je meso bilo skinuto do kosti, a pritom su oštećene i vene. Nisam mogao na noge i nepokretnog me prebaciše u Centralnu bolnicu, koja se tada nalazila u Jasenovim potocima, pa u Mliništa i najzad u Gi moć. Za prenošenje ranjenika lada su korišćena svakojaka sredstva: negdje su nas nosili, drugdje prenosili na konjima, a od Mliništa, preko Oštrelja do Drvara transportovali su nas ondašnjim partizanskim vozom »čiom«. Ma da je rana bila teška, a uz to se i inficirala, mlad organizam je odnio pobjedu. Već pred kraj oktobra ljekarje povadio kopče i ja sam počeo da se krećem bez ikakvih pomagala

Upravo tada dočuli od nekih drugova, članova KPJ. da se priprema napad na jedan od velikih neprijateljskih garnizona. To me zagolica i počoh da oblijećem oko ljekara da me šio prije otpuste iz bolnice. Mira mi nije dala želja da što prije dođem do brigado. Već je bilo dobro zahladnjelo, a ja sam još bio u ljetnoj odjeći i poderanoj obući. Povratak u brigadu bio je moja velika »ansa da se u prvoj borbi obezbijedim toplom zimskom odjećom i obućom. Ljekari najzad popustiše i ja se ponovo nadoh u svojoj brigadi početkom novembra, pred sam početak napada na Bihać. I, zaista, u prvim borbama se dokopah tople zimske odjeće i obuće.

Poslije oslobođenja Bihaća naša brigada jo do kraja 1942. godine imala još nekoliko uspješnih akcija. U januaru 1943. godine operisala je na istočnim padinama Grmeča. Tu sam po drugi put teško ranjen. Bilo je to 11. januara 1943. Kuršum me pogodio u desni kuk. Opet sam bio nepokretan. Prebacili su me opet u Centralnu bolnicu, koja je sada bila na Grmeču. Nismo tu dugo ostali. Već krajem januara 1943. godine počela je četvrta neprijateljska ofanziva. Ja se nadoh u koloni među četiri hiljade ranjenih i bolesnih boraca, koja se kretala od Grmeča ka dolini Neretve. Rana mi još nije bila zarasla, ali sam barem mogao

da se nekako krećem. Sa još nekoliko ranjenika odlučili da se priključim jednoj od najbližih jedinica koje su upravo vodile borbu oko Prozora.

Dok sam pješao po dubokom snijegu, gips mi je popucao, pa sam ga skino i bacio u snijeg, da bih se lakše kretao. Zelja nam se brzo ostvari: priključismo st. Prvoj četi Četvrtog bataljona Treće krajiške brigade. Bilo je to u icbruaru 1943. godine u dolini Rame.

Rade Vujičić

NAS VELIKI DAN

Početak maja 1942. godine štab Prvog bataljona Drugog krajiškog odreda formirao je od dobrovoljaca samostalnu četvu za izvršenje specijalnog zadatka. Komandant bataljona Ivica Marušić Ratko odabrao je starješine: za komandira čete Milu Tubica, za političkog komesara Pavia Marina, a za komandire vodova Petra Marina. Svetozara Predojevića i Peru Muharema.

Pošto su obavljene temeljite vojno-političke pripreme, četa je postrojena. Ratko je izv. i šio smotru i održao kraći govor u kome je, koliko se sjećam, rekao da idemo dalje od Kozare i Krajine i da ćemo biti izloženi velikim opasnostima i naporima. »Zato smo i tražili dobrovoljce - naglasio je Ratko i dodao: - Ako neko od vas neće da rizikuje, neka slobodno izade iz stroja, to nije sramota«.

Niko se nije ni pomakao, pa je onda Ratko izdvojio nekoliko drugova koji su bili oženjeni i imali djecu. Naredio im je tla se vrate ti svoje čete. Njihove molbe i objašnjenja nije uopšte htio da uvaži.

Četa je 4. maja krenula iz logora na Karanu. Išli smo preko sela Strigove, Čitluka, Podoške i Kalcndera i došli u šumu Balj, iznad Bosanske Kostajnice, u logor Druge čete. Taj majski dan s\ ima nama će ostati u sjećanju. Svi u koloni smo bili veseli. A kako i ne bismo, kada su nas u slobodarskim selima Podkozarja i srdačno dočekivali i ispraćali. Djevojke i starice su istrčale pred našu kolonu rasplućući kose i prosipajući vodu za nama. To je bio njihov blagoslov i iskrena želja da uspijemo u našem poduhvatu.

Noću između 5. i 6. maja u selu Petrinji, ispod Bosanske Kostajnice, čamcima smo prebačeni preko Une. Sobom smo nosili i oko 500 kilograma eksploziva. Zaputili smo se teritorijom Hrvatske i u loku noci prešli željezničku prugu Kostajnica - Sunja i stigli u logor banijskih partizana »Lovču« u šumi Samarici. Sa partizanima Banije smo noću između 8. i 9. maja napali neprijatelja na unskoj pruzi. Između stanica Kostajnice i Voliujc likvidirali smo neprijateljske posade i porušili jedan veliki vijadukt na pruzi.

Našu četvu su u selu Memskoj srdačno ispratili narod i partizani Banije. Održan je miting na kome je govorio i naš Ratko. Svaki borac dobio je poklon, a četa crvenu zastavu na kojoj je bio izvezen natpis: »Partizani Banije - partizanima Kozare«.

1 na Kozari je priredeno slavlje u našu čast. Povodom našeg povratka sa uspješno izvršenog zadatka, u selu Strigovoj je održan narodni zbor na kome je Ratko, pred velikom masom naroda, pohvalio četvu.

Odatle smo stigli u naš logor na Karanu. ali nije bilo vremena za odmor, jer je predstojao napad na Prijedor. Kao samostalna četa Prvog bataljona, po zapovijesti Operativnog štaba za Bosansku krajinu i štaba Drugog krajiškog odreda, dobili smo zadatak da se u sklopu prvog napadnog klina probijemo u grad pravcem Puharska - rasadnik - katolička crkva i da iznutra djelujemo na neprijatelja. Naš komandir Mile Tubić je. objašnjavajući nam zadatak, napomenuo: »Ne zaboravite: išli smo u Hrvatsku da porušimo i trajnije onesposobimo prugu da bismo brže i lakše oslobodili Prijedor!«

Toje bilo prvo ubacivanje naše čete u grad koji drži neprijatelj, i prve ulične borbe koje je vodila. Tek smo sticali iskustva za takva dejstva. Probili smo se između bunkera, savladujući ogradu od bodljikavih žica, i došli do prvih kuća. Cisteći ih od neprijatelja, brzo smo stigli do jedne usamljene zgrade kod katoličke crkve, oko koje je bilo veliko dvorište i širok brisan prostor. Na naš povik da otvore vrata, iz kuće se začuo pucanj. Naš drug. koji je bio pored vrata, pao je smrtno ranjen. Preciznom vatrom iz kuće poginuo je Kuzinović, ustaša, za kratko vrijeme izbacio je iz stroja šest naših drugova. Trebalo nam je vremena dok smo organizovali vatrenu zaštitu i omogućili našim bombašima da unutra ubace bombe. U isto vrijeme morali smo da se odupremo neprijateljskom napadu sa druge strane.

Cim je Prijedor oslobođen, naša četa je dobila zadatak da od neprijatelja očisti okolna sela i da sa još nekim jedinicama zauzme rudnik Ljubiju. Ni u oslobođenoj Ljubiji nismo mogli ostati da se provedemo s narodom i radnicima. Stiglo je naredjenje da se hitno vratimo u Prijedor, gdje su nas već čekali kamioni. Oni su nas prebacili u selo Lamovitu, pod Kozarom. U dvorište seoske osnovne škole stigli smo s crvenom zastavom.

Tog dana, 21. maja 1942. godine, u Lamovitoj su se na sve strane vidjele partizanske čete. Iz iskustva smo znali: čim se na okupu nađe više partizanskih jedinica, predstoji napad na neki veliki neprijateljski garnizon.

Ali, ubrzo se pokazalo da se sada priprema nešto drugo. Pozvali su nas u stroj. Pred nama je bila mala bina, oko koje su se postrojavale partizanske jedinice. Znatiželja se povećavala i rasla iz minuta u minut, jer smo vidjeli i našeg komandanta Ratka i puno drugih istaknutih partizanskih rukovodilaca: Stevu Rauša, Peru Durića, Mladu Marina i još mnogo drugih koje nismo poznavali.

Najzad se začula komanda: »Mirno!«. Počelo je čitanje naredbe o formiranju Prve krajiške NOU brigade.

Slušali smo: komandant Prvog bataljona ... politički komesar Prvog bataljona ... Drugi bataljon ... Treći bataljon: komandant Stevo Rauš, politički komesar Pero Đurić, zamjenik političkog komesara bataljona Mlado Marin ... Komandir Prve čete Mile Tubić, politički komesar Pavle Marin, komandir Prvog voda Mikan Marjanović, Drugog voda Svetozar Predojević, Trećeg voda Mikan Gajić ...

Slijedio je zatim sastav čete.

Srce mi je brže zakucalo: ostali smo svi zajedno, samo smo dobili manju grupu boraca za popunu.

Čitanje se nastavlja, a u mojim mislima se roje sjećanja. Samo koji mjesec ranije sa terena Karana i Kozare ispratili smo Proletersku četvu i Udarni bataljon, sve birane momke i borce. A sada imamo čast i dobijamo povjerenje Partije i naroda da budemo u prvom stroju Prve krajiške udarne brigade.

Bio je to naš veliki dan.

Mlado Vukliš

JANJSKA ČETA U BRIGADI

U stroju Prve krajiške brigade u Lamovitoj, 21. maja 1942. godine, našla se i kompletna četa Janjana. Tako su je svi zvali, iako je bila sastavljena od boraca sa područja Janja, Jajca i Mrkonjić-Grada.

Izbor boraca za ovu četvu izvršio je drug Dušan Metlić. Nikada neću zaboraviti njegove riječi pred četom, postrojenom na brdu Milašici, nedaleko od Mrkonjić-Grada:

- Krećemo na vrlo težak i naporan put, ali on će biti upisan u istoriju naših naroda. Pripala nam je čast da postanemo borci Prve krajiške brigade, koja će biti formirana za koji dan u selu Lamovitoj, pod Kozarom. U nju će ući odabrani borci naše Bosanske krajine. Zato vam još jednom skrećem pažnju: onaj kome se čini da ne može podnijeti još veće napore od onih kojima je do sada bio izložen, može slobodno da istupi i ostane ovdje ...

Nijedan borac nije istupio ni na ovo upozorenje.

U Lamovitu smo stigli nekoliko dana prije ostalih. Ali, nismo sjedili skrštenih ruku. Tih dana smo izveli nekoliko uspješnih akcija protiv Nijemaca, ustaša, četnika i domobrana. Zarobili smo pri tom nekoliko neprijateljskih vojnika i zaplijenili dosta njegovog oružja, municije i opreme. Tih dana smo posebno zagorčali život četnicima.

Najzad je došao i taj istorijski dan - 21. maj 1942. godine. Brigada je formirana, a naša Janjska četa je kompletna ušla u sastav Druug bataljona, kao njegova Treća četa. Na našu veliku radost, za komandanta bataljona je postavljen Dušan Metlić. Bilo nam je veoma drago i stoje za političkog komesara našeg bataljona postavljen Dušan Karan, za koga smo čuli da je dobar drug i borac i iskusan rukovodilac.

Janjska četa nije u kompletnom sastavu ostala ni pun mjesec dana u brigadi. Poslije borbe na Piskavici, sredinom juna, veći njen dio je hitno vraćen na teren s koga je došla.

U borbi na Piskavici Janjani su zauzeli željezničku stanicu i pri tom ubili i ranili više Nijemaca, a osmoricu zarobili. Zatim je četa preko pšeničnog polja krenula ka šumi u koju su se povlačile ustaše. U toj šumi jake neprijateljske snage su se bile ukopale u rovove. Da bi ćelu navukao što bliže, neprijatelj se poslužio podlošču: podigao je bijele zastavice, a kada su Janjani krenuli naprijed - osuo uragansku vatru. Četa je pošla na juriš, ali bez uspjeha. U tom momentu iz šume su izišli tenkovi i začas se našli u streljačkom stroju čete. Tada je najuriš krenula neprijateljska pješadija. Nastao je pakao. Na pšeničnom polju su se izmiješali Janjani i neprijateljski vojnici. Vodila se borba prsa u prsa. Nalazio sam se s puškomitraljezom pored komandanta bataljona Dušana Metlica. Ranjen u glavu, brišući rukama krv sa lica, iz sveg glasa je ponavljao:

- Udrite, drugovi! Udrite pse, drugovi!

U našoj neposrednoj blizini zatutnjao je tenk. Tukli smo po njemu obojica, ali od toga nije bilo vajde. Tenk je gusjenicama gazio naše ranjene drugove, a mi nismo mogli da im pomognemo. Te strahote se ne mogu riječima opisati. Minuti su bili duži od godine. A uza sve i sunce je bilo prigrinjalo i bukvalno pralo. I oružje se usijalo, pa se cijev nije mogla držati u ruci.

Borbu su odlučili tenkovi. Mađaje i u živog sili bio daleko nadmoćniji, neprijatelj njome nije mogao ništa učiniti, sve dotle je nisu pojavili tenkovi. Gubici čete su bili znatni. Da ne bi bila opkoljena i uništena, došlo je naređenje da se što prije izvuče iz borbe.

Janjska četa se iz Piskavice povukla u selo Miljakovce, nedaleko od Prijedora, gdje je stigla 13. juna uveče. Sa njome su bili i Dušan Metlić, a čini mi se

i Dušan Karan, i još nekoliko drugova iz štabova brigade i bataljona, ali se sada ne sjećam njihovih imena.

Poslije kratkog odmora u Miljakovcima, četa je iste noći sišla na cestu Prijedor - Sanski Most. Tu se izvjesno vrijeme prepucavala s neprijateljskim vojnicima, koji su u blizini držali položaj, a 14. juna pred zoru prešla je Sanu i nastavila dalje. Kasno uveče stigli smo u Lušci-Palanku, gdje smo se odmarali dva dana. Uveliko se govorilo da ćemo za koji dan s brigadom krenuti na Bosanski Novi, ali ubrzo stiže naredba da se veći dio Janjske čete, s Dušanom Metličem na čelu, hitno vrati na područje Jajca i Mrkonjić-Grada. U Lušci-Palanci tada je bio i Đuro Pucar Stari, s rukovodiocima Operativnog štaba za Bosansku krajinu. A razlog što je odlučeno da se veći dio Janjske čete vrati na svoj teren bio je sljedeći: upravo je bilo stiglo obavještenje da na slobodnoj teritoriji oko Jajca i Mrkonjić-Grada četnici pljačkaju sela, ubijaju odbornike i simpatizere NOB i šire lažne vijesti o tome kako je u Kozari izginula cijela Janjska četa i sa njome i Dušan Metlič.

Tako su Janjani morali hitno u svoj kraj. U brigadi osta samo naš manjački vod, s komandnirom Stevanom Penićem i političkim delegatom Danilom Đidarom načelu. Dušan Metlič se od nas - svog voda Manjačana, kako je sam govorio - oprostio ovim riječima:

- Srećan vam ostanak, dragi moji drugovi Manjačani! Vidjećemo se na našem starom terenu!

Na žalost, više se nikada nismo vidjeli. Dušan Metlič je herojski poginuo 1943. godine u borbi na Kupresu.

Gavro Vučenovic

RADOSTAN TRENUTAK

Otkako smo 2. aprila 1942. godine krenuli iz Mokronoga na dalek i naporan put, svi smo jedno željeli i mislili. Svima nama iz Mokronoške čete, odnosno Prve čete protivčetničkog udarnog bataljona, bilo je jasno: samo jedna snažnija i kompaktnija jedinica može na Manjači izići na kraj sa četnicima. Ona bi bila u stanju da ih odvoji od okolnih neprijateljskih garnizona, okruži i uništi.

Poslije 50 dana krvavih i neprekidnih borbi sa udruženim neprijateljem, od Mliništa do Banje Luke, ta nam se želja ostvarila. Upravo smo se u okolini Piskavice, u zaseoku Brankovići, odmarali poslije visednevnih teških borbi, vodenih na liniji Motike - Klupe Dragočaj, kada stiže ta radosna vijest. Sjećam se dobio: 19. maja 1942. godine u Brankovićima čusmo da će, za koji dan, biti formirana Prva krajiška NOU brigada.

Nije više bilo vremena za odmor. Komanda odmah sazva četnu konferenciju i tu nam rekoše da ćemo i mi ući u sastav brigade. Još komandir čete Vojko Bjeljac nije bio dovršio tu rečenicu, a svi smo bili na nogama. Nastala grljenje i opšte veselje, poče pjesma, kape su letjele u zrak, a neki i pripucaše. Komandir nas je smirivao, ali desetar iz Prvog voda Lazo Laća Knežević (rođen u Vidovu 1918. godine; poginuo 6. maja 1944. u borbi na Kadinaći, kod Titovog Užica, kao komandir čete Četvrtke krajiške NOLI brigade) povede kolo. Za tren se u njemu našdosmo svi, pa i naš komandir, koji nas je do maloprije umirivao. Ubrzo se veselju priključio i grupa omladinaca i omladinki iz zaseoka u kome smo bili razmješteni.

Dobro se naigrasmo i ispjevasmo i onda komandir reče da moramo nastaviti konferenciju. Omladina ode kućama, a mi pusjedasmo nasred ledine. Komandir dovrši svoje izlaganje iz koga razabراسmo da ćemo kompletno, kao četa, nastaviti borbeni put u sastavu Pi ve krajiške. Onda uze riječ politički komesar naše čete Luka Prolić i u jednoj rečenici saopšti šta nam valja odmah činiti:

- Prekosjutra, u stroju brigade, moramo biti prava vojska: zato odmah treb., da dotjeramo i sebe i svoje oružje, da se obrijemo i podšišamo, očistimo i okrimo odjeću i obuću, a oružje ima da se cakli ko suvo zlato!

Poskakarsno svi odreda, spremni da odmah lome pristupimo, ali komandir Drugog voda Boško Vašalić (rođen 1917. u Mokronogama; poginuo 17. januara 1945. na sremskom frontu kao politički komesar NOU Drugog bataljona Prve krajiške NOU brigade) prinijeli:

- Sve je da bolje biti ne može. ali su u nazivu brigade ipak mogli dodati još jednu riječ: proleterska! Svi smo mi odista proleter, i po socijalnoj pripadnosti, a i po odanosti našoj ideji i narodnooslobodilačkoj borbi ...

Nije da i mi nismo tako mislili, ali prećutasmo ovu Boškovu upadicu. Bili smo presrećni što se brigada formira i što postajemo njeni borci. A, sem toga, trebalo se pripremiti za istorijski i svečani trenutak. Imali smo na raspolaganju samo jedan dan, a uz to predstojao nam je dug marš do Lamovite, jet smo od nje bili prilično udaljeni. Čitav sjuirrašnji dan protekao je u dotjerivanju i glancanju, a na put smo krenuli 20. maja oko 22 časa. Išli smo pravcem Radosavska - Omarska — Lamovita.

Noć je bila mračna, a pred zoru poče da pada rosa, te od našeg čišćenja i dotjerivanja odjeće i obuće nije bilo neke vajde. S nekoliko kraćih odmora marševali smo cijelu noć. U Lamovitu smo stigli u svanuee 21. maja. Tu nas dočekaše omladinci i odbornici, koji rasporediše borce po okolnim kućama da predahnu i nešto prezalogaje. Naš komandir brzo naredi da se postrojimo. Još jednom je htio da izvrši smotru« naše odjeće i opreme i lek onda krenusmo na zbornomjesto brigade.

Bio se već okupio narod iz okolnih mjesta da zajedno sa svojom vojskom proslavi formiranje brigade. Jedinice koje su određene u sastav brigade lek su čile počele sa raznih strana da pristižu na zbornomjesto, pa se svi uključismo u narodno veselje. Sunce je bilo već visoko odskočilo kada stiže poveća grupa, u kojoj prepoznasmo Velju Stojnića i Voju Todorovića. Komandiri četa tada pozvaše borce u stroj, komanduju mirno i pozdrav, a zatim jedan po jedan predaju raport komandantima bataljona, koji obilaze čete i pozdravljaju nas našim partizanskim pozdravom:

- Smrt fašizmu!

- Sloboda narodu! grme čete kao jedan glas.

Ne sjećam se kome su komandanti bataljona predali raport, a to se teško moglo i vidjeti od silnih jedinica i ogromne mase naroda. Ali, ubrzo ispred postrojenih jedinica stade Ivica Ralko Marušić i pozdravi sve:

- Smrt fašizmu!

- Sloboda narodu! - otpoz.dravi čitava brigada, zajedno sa okupljenim narodom.

Poslije toga pročitase naredbu Operativnog štaba za Bosansku krajinu, kojom se, po odobrenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, formira Prva krajiška NOU brigada. Zatim rasporediše čete po bataljonima i saopšili komandni kadar. U Prvom bataljonu su raspoređeni borci sa područja Drvara i Bosanskog Petrovca: Prvu četu činili su Petrovčani, naša Mokronoška postade Druga četa, a Treća bivša

Prekajska. U sastavu Drugog bataljona ušle su Bihaćka, Podgrmečka (Novska) i Janjska četa, dok su Treći i Četvrti bataljon bili sastavljeni od boraca i starješina Drugog kozarskog partizanskog odreda.

Kada se i to završilo, opet poče narodno veselje. Igralo se i pjevalo do u noć. Tada se naša četa vratila na svoje položaje u prostor Brankovića.

Marko Mittajlović

NISU SVI MOGLI U DOBROVOLJCE

Poslije oslobođenja Prijedora (16. maja 1942. godine) naša Prva četa Prvog bataljona Drugog kozarskog odreda odmah se vratila u svoj logor, u kuće Ti kula u selu Jutrogošti. Zaplijenili smo u Prijedoru dosta oružja, pa smo sutradan mogli da primimo i nove borce. A 18. maja, na četnoj konferenciji, zamjenik komandira Lazo Banjac, i politički komesar čete Trivo Bogunović, saopštiše nam da se za koji dan formira prva krajiška NOU brigada. Ona će se rekoše, boriti širom naše zemlje i biće sastavljena od boraca iz čitave Bosanske krajine.

- Iz naše čete u brigadu treba da pošaljemo trideset dobrovoljaca - reče Bogunović i upozori: - Svi oni moraju biti spremni da podnesu najteži napor i najveće teškoće ratovanja ...

Uprkos tome javilo se mnogo više boraca nego što se tražilo. Četni rukovodioci u neke morali ubjeđivati da ostanu, jer će ubrzo biti formirane i nove brigade.

Pošto se ispozdravljasmoo sa drugovima iz čete, naša grupa s pjesmom krenu ka Prijedoru. Koliko se sjećam, u grupi su bili: Stevo Savanović, Dragoja Baskol (Đedin), Božo Mutić, Marko i Petar Kov rlija. Petar Mrda, Ilija Sadžak, Marko Kacar, Ilija Karalica, Sretko Vujinovic. Dušan Knežević, Živko Radak, Rade Radanović, Mirko Bulić, Marko Goronja. Ljuban Ilić. Novak Bukva, Gojko Slijepac i drugi, čijih se imena više ne sjećam.

U Prijedor smo stigli uveče. Dočekao nas je Stevo Rauš i odmah kamionima poslao u Lamovitu. Tu smo u logoru zatekli borce iz drugih jedinica, koji su oko vatre pjevali i igrali kozaračko kolo. Odmah smo im se i mi pridružili. Te noći se gotovo nije spavalo.

Sjutradan smo raspoređeni po desetinama i vodovima. Nasa grupa je gotovo sva ušla u sastav Treće čete Trećeg bataljona. U četi srno se uglavnom svi poznavali, jer su, uz nas, tu bili raspoređeni i borci bivšeg Kozarskog bataljona, što je od početka stvorilo dobi o raspoloženje. Za komandira naše čete određen je tada Mirko Zec, za političkog komesara Mile Mutić, za zamjenika političkog komesara Mihajlo Stanic. a za komandire vodova Nikola Garača. Božo Mutić i Ranko Majkic.

Brigada je sutradan po formiranju krenula na svoje prve borbene zadatke - prema Banjoj Luci i Bronzanom Majdanu.

Gojko Slijepac

KAMIONIMA OD PRIJEDORA DO LAMOVITE

Odmah po oslobođenju Prijedora načusmoda predstoji osnivanje prve krajiške brigade. Rečeno nam je da ta operativna jedinica neće biti vezana samo za bližu teritoriju svog kraja, kao što je slučaj sa odredima.

Čim se \ ratismo u naš Radomirovac postrojiše našu tadašnju Petu četvu Drugog krajiškog (kozarskog) odreda, koja je imala oko 250 boraca, i zatražiše dobrovoljce za brigadu. Napomenuto je, pri tom, da u brigadu uglavnom treba da idu oni koji su služili vojsku, a uz to su zdravi i izdržljivi, jer će biti izloženi dugim i brzim pokretima. Koliko se sjećam, javilo se 18 dobrovoljaca. Vjerovatno je očekivan veći odaziv, pa politički komesar naše čete Lazo Lazić počeo da određuje ko treba da se priključi dobrovoljcima. Tako se oformi grupa od oko pedesetak boraca.

Odmah smo krenuli preko Cikotaza Prijedor. Iz Tukova, gdje smo imali kraći odmor, nekoliko drugova iz naše grupe se predomisli i samovoljno vratili /a Radomirovac. Tako u Prijedor stiže grupa otprilike jačine jednog voda.

U Prijedoru nas dočeka Stevo Raus. Obradovao nam se, jer je nešto ranije upravo bio komandir naše čete. I mi se obradovasmo što ćemo opet zajedno, jer Stevo reče da će i on biti u brigadi. Objasni nam tom prilikom njene zadatke i značaj događaja koji predstoji.

Sjutradan smo iz Prijedora kamionima prevezeni do Lamovite. Stigli smo dan uoči formiranja brigade. Dobro smo se odmorili i sjutradan, 21. maja 1942. godine, prisustvovali istorijskom činu. Svi drugovi i iz radomirovačke čete raspoređeni su u Treći bataljon, za čijeg je komandanta određen njihov negdašnji komandir Stevo Rauš, a za političkog komesara Pero Dm ic. Ja sam raspoređen u Prvu četvu. Vodnik mi je bio Mikan Gajić, komandir cele Mile Tubić, a politički komesar Pavao Marin.

Dok smo još bili u stroju, svakom borcu dadoše po jedno civilno odijelo i po 100 komada cigareta »ljubuški«.

Nikad ranije nisam vidio tako snažnu i brojnu našu jedinicu. Bila je za one i'liko i veoma dobro naoružana. Imali smo nekoliko teških mitraljeza i minoacača, a prilično automata i puškomitraljeza. Stoje najvažnije: u stroju su bili pretežno već iskusni i prekaljeni borci i starješine.

U Prvoj krajiškoj brigadi sam ostao do 14. avgusta 1942. godine, kada sam ranjen u borbi prilikom napada na Kupres.

Gojko Deiiić

U VRTLOGU PRVIH VATRENIH KRŠTENJA

Na dan formiranja Prve krajiške brigade, ustaško-domobranske snage, od Ivanjske, a četnički puk »Manjača« od Han-Kola, prešle su u napad na našu slobodnu teritoriju na pravcu sela Maričke i sela Piskavice. Namjera ovih snaga bila je da brzim, iznenadnim napadom razbiju snage brigade prije nego što se ona formira. Slobodnu teritoriju branile su, a time i štitile formiranje brigade, snage Četvrtog bataljona Drugog krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Pod pritiskom jakog neprijatelja, vodeći veoma oštre borbe, naše snage postepeno su se povlačile sa položaja na položaj usporavajući brze neprijateljske

prodore. Neprijateljske snage uspjele su da ovladaju dijelom slobodne teritorije do linije sela Maričke i Piskavice.

Zbog ovakve situacije brigada je, odmah po formiranju i na brzinu i/ ršene smotre, 21. maja u popodnevnim časovima krenula u borbu protiv ustaško-domobranskih i četničkih snaga u rejonima Piskavice i Maričke. Brigada je razbila neprijatelja u ovim rejonima i produžila borbena dejstva prema Bronzanom Majdanu i Manjači da bi ostvarila svoj osnovni zadatak: čišćenje teritorije između Banje Luke i Mrkonjić-Grada. razbijanje i uništavanje četničkih snaga, razobličavanje njihove izdaje i otvorene saradnje sa okupatorom i ustašama. Tako bi bili stvoreni uslovi za širenje narodnooslobodilačkog pokreta na području Manjače.

U narednih nekoliko dana brigada je na položajima Bronzani Majdan, Rakitovača, Pervan i Goleši razbila četnički puk »Manjača« i svojim prednjim dijelovima izbila na liniju Malo kolište - Veliki Brankovac. Na ovoj liniji vođene su veoma teške borbe sa jakim njemačko-uslaško-domobranskim i četničkim snagama koje su na dobro utvrđenim položajima branile zapadne prelaze Banjoj Luci. Naše snage su uspješno lomile jak otpor neprijatelja i približavale se Banjoj Luci, što je u ovom garnizonu izazvalo pravu paniku.

U toku noći između drugog i trećeg juna po odluci štaba brigade, Prvi, Drugi i Četvrti bataljon napali su savremeno utvrđeno njemačko-ustaško uporište Brankovac koje su branili dijelovi Banjalučkog ustaškog zdruga jačine oko ojačanog bataljona sa neznatnim dijelom snaga 714. njemačke pješadijske divizije.

Trebalo je da napad počne između 23 i 24 časa 2. juna 1942. godine.

U to vrijeme jedna četa Drugog bataljona nalazila se na položajima prema Ivanjskoj, a Treći bataljon na položajima na Pervanu i Golešima prema Han-Kolima i Banjoj Luci.

I toku dana i noći, 2. i 3. juna, na ovom području vladalo je veliko nevrijeme praćeno veoma jakom i neprekidnom kišom i za ovo godišnje doba neobično gustom maglom. To je u velikoj mjeri ometalo pokretljivost jedinica i otežavalo orijentaciju, pa su se i najbolji poznavaoči terena vrlo teško snalazili. Zbog toga nije teško zamisliti u kakvoj su situaciji bile jedinice brigade (sem Četvrtog bataljona.) koje su se prv i put našle na ovom terenu i pod ovakvim vremenskim uslovima krenule u noćni napad na neprijatelja. Idući raskvasenim i blatnjavim seoskim putevima i puteljcima. pod neprekidnom kišom, ljudi i konji su padali, tovari se rušili, kidala se veza u koloni, često se zastajalo i čekalo da se zalutali borci vrate u sastav kolone. Tako se dogodilo da su Pivi i Drugi bataljon lek u samo svitanje 3. juna i/ bili pred neprijateljske položaje i otpočeli napad. Do log vremena Četvrti bataljon, koji je napao neprijatelja u određeno vrijeme, bio je odbijen i primoran da se uz osjetne gubitke povuče na svoje polazne položaje. Zakašnjenje Prvog i Drugog bataljona, a time i odsutnost jedovremenog napada bataljona znatno su pomogli neprijatelju da blagovremeno odbije napad Četvrtou bataljona, a zatim da se uspješno suprotstavi i napadima Prvog i Drugog bataljona.

Revoltirani v elikim zakašnjenjem, Prvi i Drugi bataljon prešli su u energičan napad, a nešto docnije to je učinio i Četv rti bataljon, pa je lako nastavljena veoma oštra borba čitav dan, 3. juna. Nekoliko dobro organizovanih i jakih juriša naših bataljona ostali su bez uspjeha. Gubici su se iz časa u čas povećavali, pa je u prvi sumrak, 3. juna, uslijedilo naređenje štaba brigade za povlačenje bataljona na liniju Bronzani Majdan - Rakilovača.

Elementarne i druge teškoće bile su uzrok ovako velikog zakašnjenja bataljona, a to je u osnovi dovelo do neuspjeha u ovoj za brigadu značajnoj borbi.

Po zapovijesti Banjalučkog zdruga OP broj 4371 tajno od 27. maja 1942. godine četnički puk »Manjača« bio je prikupljen u rejonu: zaselak Bunjići, selo Mitici, selo Blagojevići, sa težištem dejstva na lijevom krilu na pravcu Han-Kola,

Goleši, Bronzani Majdan. U ranim jutarnjim časovima 3. juna snage ovog četničkog puka prešle su u napad na Treći bataljon Prve krajiške brigade na položajima u Penanu i Golešima baš u vrijeme kada se na Brankovcu vodila teška borba sa ustašama i Nijemcima. Dobro naoružani ustaškim oružjem i snabdjeveni većini količinama municije, četnici su silovito napadali, a zatim prešli na juriš, kada je došlo do borbe prsa u prsa. Cilj im je bio da zbace naše snage sa ovih položaja i da brzim prodorom u pravcu Brankovca priteknu u pomoć napadnutom njemačko-ustaškom uporištu Brankovac. Snage Trećeg bataljona su se uporno branile i odbile juriš četnika, a zatim se Prva četa pod komandom Mile Tubića, komandira, i Pavia Marina, političkog komesara čete, brzo zabacila na bok i u pozadinu četničkih snaga, pa je otpočinjanjem dejstva ove čete istovremeno i bataljon prešao u protivnapad i u veoma oštroj borbi razbio četničke snage čije se povlačenje prema Han-Kolima i Banjoj Luci pretvorilo u panično bjekstvo. Ovim uspjehom Treći bataljon Prve krajiške brigade znatno je olakšao proboj i izvlačenje našeg Udarnog bataljona sa Manjače i njegov prihvrat na pomenutim položajima.

Narednog dana, pošto je dobio pojačanje iz Bosanske Gradiške i Banje Luke, neprijatelj je snagama Drugog gorskog zdruga od Ivanjske i dijelom njemačkih i ustaških snaga iz Brankovca prešao u napad na snage brigade. Tom prilikom došlo je do veoma jakog sudara Trećeg i Četvrtog bataljona sa snagama neprijatelja na liniji selo Radosavska selo Slavička kojom prilikom je razbijena i do nogu potučena jedna bojna (bataljon) i napad ovih snaga odbijen. Snage našeg Drugog bataljona, uz osjetne gubitke koje je neprijatelj trpio, odbile su napad Nijemaca i ustaša od Brankovca. U ovoj borbi jedinice Četvrtog bataljona zarobile su 80 neprijateljskih vojnika i četiri oficira, zaplijenile dosta oružja i pet konjskih kola municije.

Uprkos svojim gubicima, neprijatelj je svakog dana napadao na jedinice Prve krajiške brigade da bi ovladao njenim položajima i obezbijedio lijevi bok svojih glavnih snaga koje su dejstvovali duž glavne komunikacije Banja Luka - Prijedor.

Pošto se neprijatelj aktivirao i sa pravca Sanski Most - Sasina s namjerom da napadne leđa brigade, odlukom štaba brigade upućen je na zatvaranje toga pravca i obezbijedenje zaleda Prvi bataljon. Od 4. do 15. juna bataljon je vodio svakodnevne borbe i odbijao napade neprijatelja. U toku 13. juna bataljon je razbio jednu domobransku satniju i na njenim leđima upao u Sasinu u kojoj je sve do popodnevničkih časova 15. juna vodio ogorčene borbe, naročito sa domaćim ustašama.

Iako je neprijatelj svakog dana postajao sve aktivniji i iz dana u dan napadao sa sve jačim snagama na položaje brigade, mi nismo imali ni približno tačne podatke o brojnosti i pravim namjerama snaga neprijatelja. Tako su se udružene snage Nijemaca, četnika, ustaša i domobrana, kojima su baš u to vrijeme prišli zala znatna pojačanja, grupisale i pripremale za opšti napad prema Prijedoru i za ofanzivu na Kozaru, a sa svojim prednjim dijelovima sve se upornije borile radi sprječavanja našeg prodora prema Banjoj Luci i Manjači. Upravo, prvih dana juna dolazi do sve jačeg i odlučnijeg pritiska snaga neprijatelja na Prvu krajišku brigadu i slobodnu teritoriju prema Piskavici i Bronzanom Majdanu, odnosno prema Prijedoru i Kozari.

Kao što se vidi, brigada se od prvog časa svog postojanja našla u vrtlogu veoma teških borbi u kojima nije bilo vremena ni mogućnosti da se bar bataljoni međusobno upoznaju, a da i ne govorimo o upoznavanju čela, vodova i boraca, što je uz osjetne gubitke pretrpljene u ovim borbama imalo, i po logici stvari moralo imati, negativnog uticaja na opšte stanje brigade kao cjeline i na slanje svakog ponaosob njenog bataljona.

PREKAJSKA ČETA U BORBAMA NA BRANKOVCU, SASINI I KLJUČU

Neposredno poslije lormiranja Prve krajiške brigade, Prvi i Četvrti bataljun prebacili su se na sektor Dragočaj - Klupe - Motike - Bistrica, gdje su vodile borbe sa neprijateljskim snagama koje su nadirale prema oslobođenom Prijedoru. Zbog toga su jedinice ovili bataljona prikupljene na položaje kod Brankovea, radi likvidacije ovog Istaknutog njemačko-ustaškog uporišta. Napad na Brankovac počeo je 2. juna 1942. godine u ranu zoru i trajao je čitav dan. Borbe su bile vrlo žestoke i neprijatelju su nanosili veliki gubici u ljudstvu i tehnici.

Treća (prekajska) četa Prvog bataljona vodila je borbe na središnjem dijelu borbenog rasporeda Prvog bataljona. U jednom od posljednjih juriša, na čelu svog Drugog voda, junački je poginuo vodnik voda Dimitar Petkovic, koji se isticao hrabrošću u svim dotadašnjim borbama i služio kao primjer svomj neustrašivošću. U istoj borbi ranjen je mitraljezac Rade Škrbić, koga su dvije kugle prostrijelile kroz grudi, a on je i dalje ostao u borbenom stroju cete.

Drugog juna uveče neprijateljske snage na Brankovcu dobile su tenkovska pojačanja i zbog toga je obustavljen dalji napad partizanskih jedinica. Iste noći Prvi i Četvrti bataljun prebacili su se na položaje prema komunikaciji Banja Luka - Piskavica i prema Bronzanom Majdanu, Gomjenici i Pervanu, gdje su vodili višednevne borbe sa dijelovima 714. njemačke divizije, ojačane Trećom ustaško-domobranskom brigadom i četničkim jedinicama. U međuvremenu njemačke i ustasko-domobranke snage zauzele su Prijedor i zatvorile obruč oko Kozare koju su branile jedinice Drugog krajiškog odreda.

Čitav Prvi bataljun napao je 13. juna ustaška Uporišta na Sasini. Borbe su počele oko ponoći i trajale 14. i 15. juna. Prekajska četa napadala je na pravcu selo Busnovi - groblje Krivaja neprijateljska utvrđenja na Sasini. U toku prvog dana borbe, oko ponoći, ranjen je komandir Stojan Kralj i ja sam preuzeo komandu čete. Iste noći, zauzeli smo neprijateljske bunkere i rovove i primorali ustaše na povlačenje. Međutim, 14. juna neprijatelj je dobio nova pojačanja iz Sariskog Mosta i naša četa je bila prinuđena da se povuče na Sasinsku kosu. Tom prilikom uhvaćen je živ borac Ilija Marcela i ustaše sega na naše oči svirepo zlostavljale. U pogodnom trenutku, kada se oko Marčete bila okupila grupa od desetak ustaša, naš mitraljezac Milan Vucelja l-ala uspio je da ih sve do jednog pokosi mitraljeskim ralom. Lala se i u dotadašnjim borbama isticao izvanrednom hrabrošću, a posebno u napadima na Brankovac, Klupe, Bronzani Majdan i Prijedor. Ovaj hrabri mitraljezac poginuo je docnije u borbi protiv Nijemaca na Paunovcu.

Sljedećeg dana, po naredjenju štaba Prvog bataljona, naša četa zaposjela je nove položaje na groblju Krivaji prema selu Busnovima i štitila ostale jedinice bataljona koje MI se pripremale za prelaženje preko rijeke Sane u Podgrmeč, na teritoriju Prvog krajiškog odreda. Prekajska četa, s jednim dijelom brigade, prešla je Sanu u selu Usorcima 17. juna 1942. godine i nastavila pokret prema selu Rujiškoj, gdje je stigla istog dana. U Rujiškoj je bila na okupu cijela Prva krajiška brigada. Jedinice su popunjene i, poslije kraćeg predaha, nastavile borbu protiv snaga 714. njemačke divizije na komunikaciji Prijedor - Bosanski Novi. u nastojanju da omoguće proboj i povlačenje jedinica Drugog krajiškog odreda i naroda iz opkoljene Kozare prema Podgrmeču.

Prvi i Četvrti bataljun, zajedno sa snagama Prvog krajiškog odreda, napadao je 7. i 8. jula 1942. godine Bosanski Novi. Borbe su bile veoma oštre, ali zbog brojne i tehničke nadmoćnosti neprijatelja nismo uspjeli da grad osvojimo. Narednih dana naše jedinice vodile su stalne borbe sa neprijateljskim snagama na komunikaciji prema Prijedoru i na sektoru Ljubije.

Svi bataljoni Prve krajiške brigade okupili su se u Maloj Rujiškoj 14. jula i tu ustali na odmoru nekoliko dana. Tada je izvršena reorganizacija svih jedinica brigade i njihovih rukovodstava. Prekajska četa je postala Druga četa Prvog bataljona, a njen komandni sastav činili su: Ralko Vašalić, komandir, Drago Đukić, politički komesar, Vojin Bjelajac, zamjenik komandira, Petar Simurdić, zamjenik komesara, Bosko Vašalić, vodnik Prvog voda, Luka Jelić, vodnik Drugog voda i Lazo Stojaković, vodnik Trećeg voda. Poslije reorganizacije i svečane smotre brigade njene jedinice krenule su na nove borbene zadatke.

Prva krajiška brigada, u sadejstvu sa jedinicama Prvog krajiškog odreda, napala je Ključ 27. jula 1942. godine. Moja četa nastupala je pravcem sela Jarice - centar grada i napadala na ustaško-domobranska uporišta u gimnaziji i bolnici. U toku dana neprijatelj je u/ podršku avijacije uspio da odbaci naše snage iz grada. Kad su ponovile napad, u toku noći, naše jedinice osvojile su neprijateljska utvrđenja i oslobodile ključ 28. jula.

U jurišu na bolnicu hrabro su poginuli Rajko i Gojko Malie iz Poljica, a ranjeni su Gojko Rujević iz Mrda i Jovan Šobot iz Mokronoga, koji su se istakli kao bombaši,

Poslije oslobođenja Ključa naša brigada, uz podršku jedinica Prvog krajiškog odreda, vodila je višednevne borbe za oslobođenje Saničke doline. Naše jedinice razbile su spoljnu neprijateljsku odbranu i zauzele gotovo sva sanička sela. U loku noći između 30. i 31. jula osvojena su ustaško-domobranska uporišta u Gornjoj i Donjoj Sanici. Tako je oslobođena čitava Sanička dolina, što je bilo od ogromnog značaja, jer lime je omogućeno sabiranje ljetine za naše potrebe. Na tome je bila angažovana Prva omladinska radna brigada.

Šestog avgusta Prva krajiška brigada okupila se u Bravskom, a zatim je nastavila puki pravcem Bosanski Pelrova i Osticij Drvar - Prekaja. Kako je bilo predviđeno da se u Prekaji, na narodnom zboru, održi smotra čitave brigade, Prekajska četa je određena da krene prije brigade i da izvrši potrebne pripreme. Četa je putovala preko Ključa, Ribnika i Potoka i stigla u Prekaju 5. avgusta uveče. Sa Opštinskim komitetom i Komandom mjesta u Prekaji dogovorili smo se o svim pojedinostima u vezi sa predstojećim dočekom jedinica brigade i organizovanjem masovnog zbora naroda i omladine. Borcima smo dozvolili da odu svojim klicama i zadrže se na jedan dan, a zatim je čela bila na okupu u osnovnoj školi.

Dolazak čele u Prekaju, poslije višemjesečnih borbi, bio je za sve nas nezaboravni susret radosti, ali i velike luge. Jer, u Prekajskoj četi nije bilo mnogo istaknutih boraca, koji su izginuli u borbama na Brankovcu, Prijedoru. Manjači, Sasini, Bosanskom Novom, Ključu i drugim mjestima Bosanske krajine, a ranjeni borci su se nalazili u partizanskim bolnicama u Podgrmeču. Za mene je posebno bio dirljiv susret sa porodicama palili drugova, koji su željeli da saznaju gdje i kako su poginuli njihovi sinovi, muževi, očevi i braca. Ti trenuci, koje je na ovom mjestu nemoguće opisati, ostali su nam u trajnom sjećanju.

Poslije velikog slavlja i radosti, ali i neizmjerne tuge i žalosti za izgubljenim drugovima, četa je popunjena novim dobrovoljcima - mladićima i djevojkama do dvadeset godina i kada je krenula iz Prekaje, imala je oko 130 boraca.

Nekoliko hiljada ljudi, omladinaca i omladinkj iz okoline bilo je, 8. avgusta 1942. godine, okupljeno u Prekaji. Oko deset časova iz Drvara su stigli bataljoni Prve krajiške brigade i postrojili se kod prekajske osnovne škole. Tu je, u prisustvu naroda, obavljena svečana smotra brigade koju je izvršio Ivica Marušić Ratko, komandant brigade.

Toga dana, na prevoju Orlovače, održan je masovni zbor vojske i naroda, na kome su govorili politički komesar brigade Ilija Materie i komandant brigade 1\iea Marušić Ralko. Poslije zbora nastalo je opštenarodno veselje, uz igru i pjesmu, koja je trajala do večeri.

Brigada je prenoćila u Prekaji, a sutradan, 9. avgusta, krenula prema Glamoču i Blagaju, u susret proleterskim brigadama koje su pristizale u Bosansku krajinu.

Ralko Vašalić

POD PLJUSKOM KIŠL I KURŠUMA

Bio sam desetai u Drugom vodu Treće čete Prvog bataljona novoformirane Prve krajiške brigade. U mojoj desetini, vodu i četi svi smo bili ponosni što nam je pripala čast da budemo borci prve brigade formirane u Bosni i Hercegovini. Tako smo se osjećali naročito kada su počele pripremi za napad na neprijateljske snage i položaje na Brankovcu, nedaleko od Ivanjske. Svi borci su upozoreni da su se ustaše i legionari dobro ukopali i utvrdili i da ili neće biti lako razbiti i potući. Iz tih razloga posebna pažnja posvećena je pripremama bombaša ipuškomilraljezaca. Mi desetari imali smo pune ruke posla oko bombaša. Trebalo je da svaki borac uvježba način privlačenja neprijatelju, upotrebu ručnih bombi, prebacivanja sa jednog položaja i zaklona u drugi.

Po završenim pripremama i održanim sastancima komunista i skojevaca, četa je krenula na izvršenje borbenog zadatka.

Praćeni neprekidnom kišom, išli srno čitavu noe i u samo svitanje, 3. juna, stigli pred neprijateljske položaje, a napad je, koliko se sjećam, trebalo izvršiti između 23 i 24 časa, 2. juna 1942. godine. Naša četa nalazila se na desnom krilu boibenog rasporeda Prvog bataljona. Iskoristili smo gustu jutarnju maglu, privukli si- i napali neprijatelja. Uspjeli smo da razbijemo isturene grupe i da ovladamo njihovim položajima, ali smo ubrzo zatim dočekani dobro organizovanim i \eomajakom \atrom sa glavnog položaja neprijatelja. Tada je moj vod zastao da bismo utvrdili od kuda dolazi vatra neprijatelja i, na osnovu toga, bar približno sagledali njego\ raspored i odredili pravac našeg daljeg nastupanja. Mnogo nam je smetala magla koja se vrlo sporo razilazila, ali vremena za čekanje nije bilo i mi smo produžili napad nailazeci na svejaći i organizovaniji otpor. Sijevale su ručne bombe, plamtjele puške, puškomitraljezi i mitraljezi sjedne i s druge strane, bilo je kao u osinjaku. Zbog toga, a najviše zbog magle, bilo je vrlo teško ocijeniti gdje su naše, a gdje neprijateljske snage, radi čega smo vrlo oprezno i sporo napredovali.

Pošto se magla malo razišla, bili smo iznenađeni, jer smo se našli u neposrednoj blizini neprijatelja. Vod je prešao u juriš, i ručnim bombama na pravcu SVOG nastupanja protjerao neprijatelja i zauzeo nekoliko skloništa i rovova koji su za nas u toku čitavog dana bili spasonosni. Dalje naše nastupanje bilo je vrlo otežano, jer je neprijatelj pružao veoma jak otpor. Na povlačenje, pokret i prebacivanje sa položaja na položaj nismo smjeli ni da pomislimo, ni mi, a svakako i neprijatelj, jer smo bili toliko blizu da ni najneiskusniji strijelac nije mogao da promaši cilj. Bili smo. ijedni i drugi, prikovani za zemlju, a kiša je stalno lila i neprijateljski kuršumi fijukali iznad naših glava. Tješilo nas je samo to što se i

neprijatelj nalazio u istoj situaciji, jer je i njemu našom vatrom bio onemogućen svaki pokret u pravcu naših jedinica.

Izlažući se smrtnoj opasnosti, komandir moga voda Dmitar Petković obilazio je svoje desetine i hrabrio borce, govoreći im da svojom upornošću treba da dokažu ustašama i Nijemcima da partizani mogu sve da izdrže. Od nas. desetara, Petković je tražio da borcima ne dopustimo da se kreću izvan zaklona, kako bi se izbjegli nepotrebni gubici, da se otvara vatra po neprijatelju samo kad je siguran cilj i pogodak, da se čuva municija, jer neprijatelj u toku dana može da pokuša da nas protivnapadom razbije i povрати dio izgubljenih položaja. Tako je naš vod vatrom, bez pokreta, nastavio i čitav dan. 3. juna, vodio borbu.

Hrabri komandir Drugog voda Dmitar Petković, voljen i cijenjen starješina i drug, u pokušaju da dode do komandira svoje čete i da ga obavijesti o stanju i zadacima svoga voda. tog dana smrtno je pogođen ustaškim kuršumom i ostao je na vječnoj straži na brankovačkim položajima.

U suton, 3. juna, stiglo je naređenje da se vod što pažljivije i što skrivenije odlijepi od neprijatelja i povuče u sastav čete u zaselak Bot ković.

Ni samo izvlačenje u pravcu Borkovica nije teklo bez teškoća. Pod stalnim dejstvom neprijateljske vatre, stalnoj i neprekidnoj kiši, a uz to i po gustoj pomrčini, kretanje je bilo veoma teško. Borci su bili jako iscrpljeni, pokisli do gole kože, cijeli dan bez hrane, paje po raskvašenim putevima i stazama bilo više kližanja i stropošavanja u jaruge nego normalnog hodanja. Mnogim borcima su u toku noći i narednog dana izašli plikovi po tijelu, jer je i spavanje bilo u natopljenj odjeći.

Kasnije smo obaviješteni da je do neuspjeha u ovoj akciji došlo zbog zakašnjenja i neblagovremenog napada Prvog bataljona, u čijem sastavu je bila i naša četa. To nas je sve skupa pogodilo i dugo vremena smo se pitali da li je to sve lako moralo da se odigra, bez obzira na krajnje loše vrijeme i nepodesne vodiče u bataljonu.

Mičo Mtuic

OBOSTRANO IZNENAĐENJE

Bila je u punom jeku neprijateljska ofanziva na Kozaru. Treća četa Prvog bataljona je 15. juna 1942. godine dobila zadatak da napadne kotu između sela Sasine, između Sanskog Mosta i Bronzanog Majdana. To uzvišenje je bilo jako uporište ustaša.

Napad je počeo sjutra dan oko tri časa. Do uzvišenja su nas dovela dva vodiča iz okoline, koji su dobro poznavali čitav ovaj kraj. Zahvaljujući tome privukli smo se ustašama toliko blizu da smo praktično bombama raznijeli njihove položaje. Neprijatelj je bio iznenađen, paje pretrpio velike gubitke i brzo se povukao u Sasinu.

Na zauzetim položajima ostali smo do šest časova, kada je uslijedio protiv napad ustaša. Iznenađili su i oni nas. jer smo računali da je ustaška jedinica razbijena. Međutim, oni su se brzo popunili. Prihvatili smo borbu sa daleko brojnijim napadačem. Ja sam zauzeo položaj u vododerinama koje su bile dobar zaklon, pa sam ustaše zasipao efikasnom vatrom. Naša vatra je prisilila ustaše da se povuku. Pretrpjeli su teške gubitke.

U uvoj burbi je ranjen i komandir naše čete Stojan Kralj, a jednog burca ustaše su nam zarobile i odmah ubile.

U tu vrijeme naše jedinice bile su formacijski sredene i popunjene. Komandii čete je bio Stojan Kralj, politički komesar Dmitar Kralj, njegov zamjenik Lazar Meklerović, vodnik Prvog voda Trivun Kralj, a vodnik Drugog voda Dmitar Petrović. Ja sam u to vrijeme bio desetar Druge desetine Drugog voda, a Luka Jelić desetar Prve desetine. Ratko Vašalić je bio zamjenik komandira čete.

Miču Mulić

PISKAVICA - VELIKI OKRŠAJI, ŽRTVE I ISKUSTVA

Poslije niza naših i neprijateljevih napada i protivnapada manjeg ili većeg obima 10. juna 1942. godine, u ranim jutarnjim časovima, otpočeo je snažan i koncentričan napad neprijatelja na jedinice Prve krajiške brigade i Četvrtog bataljona Drugog krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. To je u stvari bio početak velike ofanzive na Kozaru. Za proboj u zahvatu drumu i željezničke pruge Banja Luka Prijedor neprijatelj je angažovao dosta jake snage objedinjene u grupu »Fon Vedel« sastava:

- 721. pješadijski puk 714. njemačke pješadijske divizije (bez jednog bataljona);
- 661. artiljerijski divizion (bez. jedne baterije);
- Treći gorski zdrug NDH;
- jedan domobranski pješadijski i jedan ustaški bataljon iz sastava divizije komande u Banjoj Luci.

Za obezbjeđenje lijevog boka grupe »Vedel« i neposredan udar na jedinice Prve krajiške brigade formirana je grupa »Fric« sa komandantom domobranskim potpukovnikom Julijem Fricom na čelu, u sastavu:

- Treća pukovnija (bez Trećeg bataljona);
- jedan bataljon Prvog pješadijskog puka Prve pješadijske divizije;
- jedna baterija Osmog artiljerijskog divizona.

Zadatak ove grupe bio je da očisti teren od naših snaga južno od željezničke pruge Banja Luka - Prijedor i da ovlada položajima koje je držala brigada, i to Bronzani Majdan, Piskavica, Omarska i dalje prema Kozarcu i Prijedoru i time da omogući brz prodor grupe »Fon Vedel« u zahvatu glavnog drumu Banja Luka - Prijedor.

U loku dana 10. juna glavna grupacija neprijatelja probila je položaje Četvrtog bataljona Drugog krajiškog odreda u zahvatu glavnog drumu Banja Luka - Prijedor i zauzela Prijedor. Grupa »Fric« u veoma žestokom okršaju sa snagama Prve krajiške brigade u dvodnevnom borbama je zadržana i uz osjetne gubitke zaustavljeno je njeno nastupanje u pravcu Kozarca i Prijedora.

Pošto je zauzeo Prijedor, ovlađao drumom Banja Luka - Prijedor i posjeo gotovo sve visove prema Kozari blokirajući sa južne strane snage Drugog krajiškog odreda, neprijatelj je težište svojih dejstava prenio na Prvu krajišku brigadu sa težnjom da što prije očisti i posjedne pogodne položaje južno od pruge počev od Ivanjske. Piskavice i Bronzanog Majdana prema Kozarcu, Prijedoru i Sanskom Mostu. Cilj neprijatelja je bio da se Kozara šio potpunije blokira sa juž-

ne strane i lime onemogućiti svaki manevar partizanskih snaga i njihov eventualni proboj na jug ili sa juga u Kozaru.

U sklopu opšteg plana za okruženje Kozare za neprijatelja je bilo od izuzetnog značaja i posjedanje terena koji je branila brigada. Neprijatelj je imao u vidu veličinu toga prostora, njegovu povezanost sa Kozarom i mogućnost manevra naših snaga. Zbog toga su u napad na Prijedor upućene i najjače, pretežno nje-mačke snage sa pravca Banja Luke i Bosanskog Novog.

Prvih dana ofanzive Prva krajiška brigada primila je na sebe najjače udarce neprijateljskih snaga i vodila najžešće i najteže borbe u odnosu na ostale naše snage, svakako uz obostrano velike gubitke.

Gubitkom Prijedora i okruženjem Kozare Prva krajiška brigada našla se između veoma jakih snaga neprijatelja koje su napadale naše snage na Kuzari i takođe jakih snaga koje su nas svakog dana napadale u širem rejonu Piskavice, Bronzanog Majdana i Rakilovače.

U ovakvoj situaciji Štab brigade je odlučio da Prvi bataljun ostane na ovom području sa ciljem:

- da, vodeći svakodnevne borbe, vještim manevrom izbjegava udare jačih snaga neprijatelja i na taj način vezuje za sebe što veći broj njemačko-ustaško-domobranskih i četničkih snaga;

- da, iako nepotpuno, kontroliše ovu teritoriju, da održava vezu sa štabom brigade na Kozari i dijelovima snaga Prvog krajiškog NOP odreda i time obezbijedi neprekidnu povezanost teritorija Kozare i Podgrmeča, i

- da obezbijedi prihvat i prebacivanje boraca i naroda iz okružene Kozare na slobodnu teritoriju Podgrmeča.

U nastojanju da se probije u Kozaru i pojača odbranu snaga Drugog krajiškog odreda, štab brigade je u duhu već donesene odluke naredio da se brigada bez Prvog bataljona u toku 11. juna prikupi u zaseoku Talićima nedaleko od željezničke stanice u Piskavici i da se noću između 11. i 12. juna preko Piskavice prebaci u Kozaru. U prvi sumrak brigada je bez Prvog bataljona izvršila pokret u tri kolone pravcima:

- Drugi i Četvrti bataljon pravcem Piskavica - zascoci Teslici i Radulovići sa zadatkom da pređu prugu i cestu istočno od željezničke stanice u Piskavici nastavljajući pokret preko zaseoka Kneževića, sela Babića i Bistrice u pravcu Mrakovice;

- Treći bataljon pravcem zaselak Teslici - selo Radosavska sa zadatkom da pređe željezničku prugu i cestu zapadnu od željezničke stanice u Piskavici, produžujući kretanje preko sela Niševića, zaselak Vučete, i u selu Bistrici da uđe u sastav glavnine brigade nastavljajući pokret u pravcu Mrakovice.

Štab brigade sa prištapskim dijelovima, zaštitnim vodom, Prvom četom Drugog bataljona i manjim dijelom komore krenuo je bezimenim potokom koji izvire iznad same željezničke stanice u Piskavici i pošto je imao mnogo kraći put nego bataljoni, prvi je upao u neprijateljske rovove. Štab brigade i zaštitni dijelovi našli su se odmah pod jakom vatrom neprijatelja. Vodnik Dragan Vojnović naletio je u rovu na ustaški teški mitraljez i junački poginuo.

Štab brigade obustavio je dalji pokret bataljona. Sutradan, 12. juna, upućeni su Treći i Četvrti bataljon da demonstrativnim napadom vežu neprijatelja i da na taj način omoguće da se izvuku zaprežna kola brigadne komore koja su ostala na neprijateljskim položajima. Štab brigade je zadržao Drugi bataljon u svojoj rezervi, dok se Prvi bataljon i dalje nalazio na položajima prema Sasini i Sanskom Mostu.

Za čitavo vrijeme koliko je brigada na ovom terenu vodila borbe nismo imali dobre i vjerodostojne podatke o snagama neprijatelja, a posebno u borbama na Piskavici. Čak nismo ni znali da je neprijatelj ovladao Piskavicom i da se, iako na brzinu, dosta dobro utvrdio i organizovao front prema brigadi. U takvoj si-

tuaciji ipak snio sa brigadom krenuli datim pravcima pod pretpostavkom da nećemo ni naići na neprijatelja, ne bar na tako jake snage na koje smo naišli. Ove neprijateljske snage su pripadale grupi »Fric«, a djelimično i Prvoj domobransko-ustaškoj pješadijskoj diviziji. Pored toga ove snage bile su ojačane jednom bojnom vazdunoplovnog zdruga prebačenom tili dana iz Zagreba. Njihovo brojno stanje bilo je oko nepotpuna dva puka ojačana jednom baterijom haubica 105 mm.

Istina, mi tada u brigadi nismo imali ni formiranu obavještajnu službu, a ni potrebnog vremena za duža izvidanja, prikupljanja i utvrđivanja podataka o neprijatelju. Zbog toga o svemu na što smo naišli nismo gotovo ništa znali.

Toje u najvećoj mjeri i dovelo do ovako spontanog, nepripremljenog i neorganizovanog napada snaga brigade na znatno od sebe brojno i tehnički jače snage neprijatelja.

Oko devet časova. 12. juna. Treći i Četvrti bataljon prešli su u napad, i lo:

- Treći bataljon pravcem selo Radosavska - željeznička stanica u Piskavici. a

- Četvrti bataljon napadao je desno od Trećeg bataljona pravcem zaselak Radulovići - željeznička stanica u Piskavici.

U prvom naletu bataljoni su se probili do zaprežnih kola sa municijom koja su prethodne noći ostala na položajima neprijatelja. Pošto se borba uspješno razvijala, demonstrativni napad prerastao je u nedovoljno organizovan opšti napad. U ovoj situaciji, uočavajući da Treći i Četvrti bataljon relativno brzo potiskuju neprijatelja i čiste rovove, štab Drugog bataljona samoinicijativno je prešao u napad sa bataljonom i ubacio se u prostor između Trećeg i Četvrtog bataljona, iako to nije smio činiti bez odobrenja štaba brigade. Tako je štab brigade ostao bez svoje rezerve, a time i bez mogućnosti da blagovremeno interveniše tamo gdje se za to ukaže potreba. Ova dobronamjerna samoinicijativa štaba Drugog bataljona negativno se odrazila na ishod borbe koju je brigada vodila.

I' ovoj, jednoj od najžešćih i najtežih borbi koje je brigada za lo vrijeme vodila, neprijatelj se grčevito branio, ali naši bataljoni su relativno brzo i uspješno lomili njegov otpor i nastavljali nastupanje. Oko 11 časova borba je bila na vrhuncu žestine, juriša, napada i protivnapada u kojima su i naše i neprijateljske snage imale veoma velike gubitke. Sto je neprijatelj pružao jači otpor, juriši naših jedinica bili su sve odlučniji. Nastupalo se sve brže, a neprijatelj je u borbu ubacivao i posljednje svoje rezerve.

Nešto poslije 14 časova naglo je počeo da slabi otpor neprijatelja, a napad naših jedinica se pojačavao, juriši za jurišem nisu prestajali. Sabijen na dosta uzak prostor, trpeći teške gubitke, neprijatelj nije imao mogućnosti da manevriše i oko 15 časova počeo je masovno da se predaje. Tada je zarobljen znatan broj neprijateljskih vojnika i u naše ruke pao je bogat plijen u naoružanju, municiji i drugoj ratnoj opremi.

U trenucima te velike pobjede jedinica Prve krajiške brigade i slavlja koje je lu i lamo bilo počelo, neprijatelju je u pomoć stigao tenkovski bataljon 202. njemačkog oklopnog puka, rezerva glavnih njemačkih snaga koje su napadale na Kozaru, ubacio se odmah u borbu i svom silom počeo da juriša na bataljone brigade. Videći da im je stigla pomoć, masa neprijateljskih vojnika, koja se već bila predala, ponovo je prihvatila odbačeno oružje, skočila u rovove i otvorila uragansku vatru po jedinicama brigade. Nemajući sredstava za borbu protiv neprijateljskih tenkova, izloženi na brisanom prostoru ubitačnoj vatri koja je grcala iz čeličnih grdosija i vatri neprijateljske pješadije, bataljoni brigade bili su primorani da se povlače i u povlačenju su imali osjetne gubitke.

L ovoj borbi (po izvještaju štaba Prve krajiške brigade i štabova bataljona od 18. jula 1942. godine) ubijeno je oko 300 neprijateljskih vojnika, podoficira i

oficira i više stotina ranjeno. Zaplijenjeno je deset puškomiraljeza, mnogo puškara i druge opreme.

Gubici brigade:

- Drugi bataljon 13 poginulih i 16 ranjenih;
- Treći bataljon 17 poginulih i 22 ranjena;
- Četvrti bataljon 20 poginulih, 15 ranjenih i tri nestala borca.

Ukupno 50 poginulih, 53 ranjena i tri nestala borca.

U borbama vođenim od 22. maja do 16. juna na širem području Piskavice, Bronzanog Majdana, Rakilovače, Brankovca, Pervana, Goleša. Sasine i Han-Kola brigada je nanijela teške udarce neprijateljskim snagama, duze vremena zadržavala njihovo nastupanje i jednovremen udar na već okružene snage Drugog krajiškog odreda na Kozari.

U ovim i ranijim borbama, zbog velikih gubitaka i danonoćnih naprezanja, u osjetnoj mjeri je smanjena udarna moć brigade kao cjeline, naročito Drugog bataljona koji je poslije teških borbi vođenih na području Manjače sa četnicima, ustašama i domobranima došao u sastav brigade sa već narušenom borbenom snagom. Borba i gubici u Piskavici negativno su se odrazili na brigadu u cjelini, a posebno na Drući bataljon koji poslije nekoliko dana rasformiran samovoljnim odlaskom Bihačke i Janjske čete na terene gdje su formirane, a Novska četa ovog bataljona ostala je u brigadi i ušla u sastav Prvog bataljona kao njegova Četvrta četa.

Iz brigade je ubrzo otišao i komandant Drugog bataljona Dušan Metlič Metle. Tako je ovaj bataljon prestao da postoji, a limes i da učestvuje u narednim borbama u sastavu brigade. Borci i komandni kadat ovog bataljona nastavili su borbe protiv osvajača i domaćih izdajnika u sastavu svojih matičnih odreda, a donijeli su u novoformiranim brigadama.

Iako brojno oslabljeni pretrpljenim gubicima, premoreni i iscrpljeni danonoćnim borbama, Treći i Četvrti bataljon vodili su u toku dana i noći 13. i 14. juna teške borbe sa neprijateljskim snagama iz sastava grupe »Fric« na položajima Rakitovača, Slavica, Radosavska i Gradina. Na ovim položajima bataljoni su razbili prednje dijelove Treće domobranske pukovnije i primorali neprijatelja da se povuče na svoje polazne položaje.

U isto vrijeme Prvi bataljon je vodio teške borbe oko Sasine, jako utvrđenog i dobro branjenog ustaškog uporišta. Po naredjenju štaba brigade bataljon je došao u sastav brigade i 16. juna sa ostalim snagama brigade kod sela l'soraca prešao preko rijeke Sane na teritoriji Prvog krajiškog odreda. Bataljon je ostao u Podgrmeću i u sateljsivu sa snagama Prvog krajiškog odreda naslavio borbe protiv neprijatelja, održavao veze sa Kozarom i prihvatio jedinice i narod koji se sa Kozare probijao u Podgrmeć. Treći i četvrti bataljon sa štabom brigade na čelu u namjeri da pomognu okruženim snagama Drugog krajiškog odreda otišli su na Kozaru.

Iako su navedene borbe, a posebno borbe kotli Piskavice, u izvjesnom smislu imale i negativan uticaj na brigadu, one su uticale i pozitivno ne samo rezultatima postignutim u nanošenju neprijatelju ljudskih i materijalnih gubitaka, već i uočavanjem sopstvenih grešaka i slabosti, kako na političkom i vojnom planu, u vaspitanju i izgradnji jedinica brigade, tako i u osposobljavanju komandi i štabova u rukovođenju i komandovanju brigadom. One su stalno opominjale i podsticale da se kroz analize i na osnovu njih donijete odluke i postavljeni zadaci blagovremeno i odgovorno izvršavaju i time otkrivene greške i slabosti šio

brže i uspješnije otklanjaju. Na osnovu stečenih iskustava u ovim borbama i poslije njih preduzetih mjera brigada je u narednim borbama i okršajima širom naše zemlje i sve do kraja rata dosljedno i sa puno uspjeha savladivala sve teškoće i izvršavala pred nju sve postavljene zadatke.

*Stevo Ratiš
Borku Arsenić i
Dušan Karan*

ČETVRTI BATALJON NA PISKAVICI

Prva krajiška brigada se 10. juna, prvog dana neprijateljske olanzive na Kozaru, našla razmještena u rejonu Bistrica-Jelicka-Bronzani Majdan. Rano ujutro čuli smo topovske pucnje, a odmah zatim brujanje tenkovskih motora od Ivanjske prema Kozareu i Prijedoru. Nekoliko neprijateljskih aviona nadlijetalo je cestu Ivanjska - Kozarac - Prijedor.

Oko 11 časova komandant Četvrtog bataljona Petar Mečava mi je, u prisustvu komandanta brigade Ratka Marušića, dao zadatak da sa jednom desetinom krenem prema Piskavici i cesti da bih prikupio što više podataka o neprijatelju i doznao šta se tamo dešava. Odmah sam krenuo sa jednom desetinom iz Prve čete našeg Četvrtog bataljona. Oko 15 časova primijetili smo, negdje na pola puta od Piskavice prema našoj brigadi, neprijateljske kolone ukupne jačine jedne bojne. Brzo sam donio odluku da se neopaženo povučemo, a dva borca sam hitno uputio Mečavi s prijedlogom da krene sa cijelim Četvrtim bataljonom, jer je vrlo zgodna prilika tla potučerno neprijatelja. Komandant bataljona mi je poslao samo dvije desetine, tako da sam imao otprilike od 30 boraca. U međuvremenu neprijatelj se svrstao u kolonu i povratio nazad, prema svojoj glavnini, a nas uopšte nije otkrio. Mi smo ga pratili i vrebali zgodnu priliku da ga bar ošinemo po repu.

Odjednom, neprijateljska kolona je zastala. Vojnici su posjedali, a mi smo ih posmatrali iz neposredne blizine, sa brijega kod Sevice groblja, preko kojeg vu lek bili prešli. Vidjeli srno njihov u glavninu dalje, u Piskavici. Razmišljao sam: mogli bi oni ovdje i ostati kao obezbjeđenje svojoj glavnini od snaga Prve krajiške brigade, za koju vjerovatno pretpostavljaju tla je negdje gore. iako je nisu otkrili, jer je tu vodila tlo juče borbu.

Zato naređujem komandiru voda da brzo zaposjedne jedan poljski put, duboko usječen, odakle imamo čist brijeg ispred sebe. Sunce zalazi, a neprijateljska bojna se odjednom diže, brzo okreće na lijevo-krug i izlazi ispred nas, na taj čisti brijeg. Vojnici bacaju rance, opremu i oružje tra zemlju, svadaju se gdje će ko podizati šatore, pa dolaze do nas na 20-30 metara. Mi sve to posmatramo napevitih živaca, a kad neki podoše i da mokre po nama u kolskom putu, komandovah: »Pali!« Grunulo je 30 boraca iz pušaka i tri puškomilraljeza na 500-600 neprijateljskih vojnika. Prvi, drugi, peti plotun! Juriš! Na brijegu ispred nas krkljanac: jauk, vriska, bježanje niz brdo. Brijeg ostaje prekriven mrtvim i ranjenim. Puca-mo za onima koji bježe.

Vjerovao ali ili ne: neprijatelj nije uspio da opali na nas nijedan metak, izuzev onih koji su pobjegli daleko i pucali nasumic. Kupimo brzo pobacano oružje. Zarobili smo >6 neprijateljskih vojnika i jednog oficira, koji nijesu bili ranjeni. Mrtvih na brijegu ostaje 92. a ranjenih mnogo više. Zaplijenili smo cijelu komoru

te bojne, deset tovarnih konja municije i četvora zaprežna kola sa municijom i drugom opremom.

U zoru sa zarobljenicima i plijenom stižemo du štaba brigade. Raportiram komandantu brigade daje potučena jedna neprijateljska bojna, daje na bojištu ostalo dosta mrtvih i ranjenih neprijateljskih vojnika, da smo zarobili 36 vojnika i jednog oficira i da imamo pred sobom veliki plijen. Tu su sad čestitanja, ljubljenje i veselje. U ovoj akciji nijedan naš borac nije ni ranjen. Prebrojavamo plijen: 25.000 puščanih i mitraljeskih metaka; prvi put smo zaplijenili deset malih minobacača, minobacačke municije za Veliki i mali minobacač (274 mine), više od 60 pušaka i dosta druge opreme i hrane. Tu je, nešto sjevernije, kod sela Radosavske, na koti 262 razbijena Prva bojna Prvog pješadijskog puka Banjalučke brigade. To je bilo prvog dana neprijateljske ofanzive na Kozaru.

Zarobljeni su izjavili da je 10. juna u 4,30 časova otpočela njihova ofanziva na Kozaru. Prodorom njemačkih i ustaških snaga od Banje Luke i od Bosanskog Novog prema Prijedoru, Kozara ce biti odsječena od Grmeča, a zatim sa svih strana napadnuta.

Imajući ove podatke, štab Prve krajiške brigade istog dana donosi odluku da se još u toku noci između 11. i 12. juna sa svim snagama prebaci preko ceste Banja Luka - Prijedor i pomogne Drugom kozarskom odredu u razbijanju neprijatelja koji nasrće na našu slobodnu teritoriju. Pravac dejstva brigade izabran je preko Piskavice.

Naš Četvrti bataljon bio je na desnom krilu borbenog poretka brigade. Krenuli smo prema neprijatelju u sumrak. Bataljoni su se razvili u četne i vodne kolone i sporo nastupali. U zoru, lijevo i nešto ispred nas čuli smo neku pucjavu. Štab brigade, misleći da smo mi već prešli cestu, iza pola noći je krenuo za nama, ali posto je imao veliku komoru, morao je ići nešto više lijevo, koloskim putem. U svanuće naišao je na neprijatelja, koji je logorovao kraj puta. Iznenadenje je bilo obostrano. Štab brigade se trgao nazad, nastalo je puškaranje, i neprijatelj je zaplijenio nekoliko kola štapske komore.

Onako ljuti, drugov i iz slaba brigade pozivaju komandante bataljona - Mećavu, Rauša i Metlu pitaju ih gdje snio dosad bili i naređuju da smjesta krenu u napad. Mećava odmah naređuje pratećoj minobacačkoj četi da ospe vatru minobacačima i mitraljezima po neprijatelju, a naređuje i četama da krenu u juriš. To isto čine Treći i Drugi bataljon.

Bilo je tačno osam časova, ljetni dan, sunce poodmaklo. Juriš našeg Četvrtog bataljona je otpočeo. Pregazili smo neprijateljske isturene dijelove i naišli na organizovanu odbranu iz rovova. Juriš četa je neodoljiv. Uskaćemo iz pošumljenog dijela preko jedne čistine u neprijateljske rovove. Zarobljavamo neprijateljske vojnike, mrtvih je dosta, drugi bježe ispred nas. Opel izbijamo na zaposjednute ukopane položaje, a ispred nas je čistina. Čujemo i vidimo lijevo od nas juriše Drugog i Trećeg bataljona. Nastavljamo i mi da jurišamo. Osvajamo i treće, četvrte i pete položaje neprijatelja. Neki neprijateljski vojnici u bjekstvu bacaju oružje, ali ga nema ko kupiti. Sa malo vojnika sprovodimo 50-100 zarobljenih neprijatelja vojnika iza bojišta, jer nanije sad dragocijen svaki naš borac u jurišu.

Sada smo se sa cijelom brigadom sručili na glavninu neprijateljskih snaga. Naši minobacači precizno gadaju neprijatelja. Dvije čete Četvrtog bataljona jurišaju, a jedna zaobilazi neprijatelja. U neprijateljskim redovima se pojavljuju bijele zastave (košulje) za predaju, najprije rijetke, pa sve gušće.

I taman da krunišemo krvavo stečene uspjehe, nad nama se pojavi nekoliko neprijateljskih aviona i sa male visine počese nas mitraljirati i bacati sitne bombe. U isto vrijeme ugledasmo neprijateljske tenkove kako u razmaknutom portku po ravnicima Piskavice prolaze kroz naše redove mitraljirajući nas.

Među nama nastaje pometnja. Neorganizovano se povlačimo, a neprijateljski tenkovi nas dočekuju i mitraljiraju. Imamo mrtvih i ranjenih i kako ko nailazi.

iznosi ranjene. Sve je sad izmiješano na tom bojištu piskavičke ravnice. Sada i zarobljeni neprijateljski vojnici, koji još nisu bili sprovedeni, kupe svoje pobacano oružje i pucaju na nas. Njihovi avioni mitraljiraju i nas i njih, jer smo izmiješani.

Srećom, pada noć i izvlačimo se između neprijateljskih tenkova i grupa neprijateljskih vojnika koji su pokušavali da spriječe naše izlacenje. Samo iz našeg Četvrtog bataljona log dana bilo je izbačeno iz stroja oko 30 boraca.

U borbi na Piskavici ubijeno je oko 200 neprijateljskih vojnika i olicira, a više ih je ranjeno. Tu su razbijene dvije bojne ustaškog vazduhoplovnog zdruza, a mi smo imali više od sto boraca izbačenih iz stroja.

Kao zaključak: mi tada još nismo bili pripremljeni i obučeni da se iznenadnim napadima neprijateljskih tenkova suprotstavljamo benzinskim flašama i svežnjevim bombi, a tada još nismo imali nikakvog drugog protivtenkovskog oružja. Isto tako, nismo bili spremni i obučeni da grupno gađamo neprijateljske avione, radi čega smo se morali brzo ići sa već skoro osvojenog bojišta, iako smo bili cijelog dana nadmoćniji.

Komandant Četvrtog bataljona bio je Petar Mečava, politički komesar Jusul Imamović, zamjenik komandanta Dragutin Stanić, a zamjenik političkog komesara Borko Arsenic. Komandiri četa bili su: Prve Savan Kesić, Druse Petar Joivić i Treće Branko Radulj. Bataljon je imao oko 350 boraca, prekaljenih i oćeljenih u gotovo jednogodišnjim borbama na Kozari.

Dragutin Stanić

DRAMA NA PISKAVICI

Neposredno po oslobođenju Prijedora Prva četa Četvrtog bataljona Drugog krajiškog odreda vratila se u rejon svoga dotadašnjeg odbrambenog položaja i prikupila se na Prokopića imanju, između sela Lamovite i Verica. Tu je borcima saopšteno da krenu u Lamovitu, gdje će biti formirana nova partizanska jedinica-brigada. Četa je tada imala oko 130 boraca, a gotovo svi su bili sa područja ranijih opština Omarske i Piskavice, iz sela koja su većinom pripadala banjalučkom području, s obje strane željezničke pruge Banja Luka - Prijedor. Bili su to uglavnom borci iz 1941, mladići do 25 godina. Svi su se radovali što ce stati u stroj Prve krajiške brigade, treće po redu formiranja u Jugoslaviji.

Naša četa je ušla u sastav Četvrtog bataljona brigade, kao njegova Treća četa. Komandant našeg bataljona bio je čuveni borac sa Kozare Petar Mečava, a njegov zamjenik Dragutin Stanić, za koga smo znali da je u napadu na Prijedor neprimjetno ušao sa svojom četom u grad i zarobio posadu neprijateljske artiljerije. Politički komesar bataljona bio je Jusuf Imamović, radnik iz Banje Luke, a njegov zamjenik Borko Arsenic, iz sela Johove kod Bosanske Dubice.

Komandir naše čete bio je Branko Radulj, a politički komesar Joso Stelanić. Četa je imala tri voda čiji su vodnici bili Branko Knežević, istovremeno i zamjenik komandira čete, Manojlo Račetović i Mile Šipka-Kravić. Ekonom u četi bio je Živko Dojčinović, a kurir Murat Gunić, rodom iz Kozarca. U Prvom vodu, čiji sam bio vodnik, desetari su bili: Mihajlo Kukić, Rade Pilipović i Svetko Knežević.

Odmah poslije formiranja brigada je krenula na svoj prvi borbeni zadatak. Pravac pokreta bio je preko Gornje i Donje Piskavice prema Manjaći. Nas ba-

talion je došao iznad sela Sarai ice. Nalazio se na lijevom krilu brigade, a svojim lijevim krilom dostizao je gotovo do Ivanjske. To selo bilo je jako neprijateljsko uporište.

Naša četa raspoređena je u Gornjoj Piskavici, na granici prema Gornjoj Bistrici. Vodovi su se smjenjivali na položajima, prema potrebi. Svakodnevno su održavane vježbe u rukovanju oružjem i časovi vojno-političke nastave. To je kratko trajalo, jer već prvih dana juna neprijatelj je krenuo prema našim položajima. Iz rejona Ivanjske nadirala je jedna bojna (bataljon) od nekoliko stotina vojnika.

Krećući se niz željezničku prugu, neprijatelj je dostigao do stanice u Piskavici. Saznavši za pokret ovih neprijateljskih snaga. Četvrti bataljon je dobio zadatak da ih razbije i onemogućiti njihovo dalje prodiranje na našu oslobođenu teritoriju. U žestokom sukobu neprijateljske jedinice su tako poražene da su u bjekstvu bacale svoje oružje i municiju.

Bio je to prvi sukob boraca naše čete sa neprijateljskim snagama od kako smo došli u sastav brigade. Nema sumnje, ovaj pokušaj ustaško-domobranske bojne da sa pravca Ivanjske prodre na oslobođeno područje Kozare bio je prethodnica neprijateljskih snaga koje su, pred početak velike ofanzive na Kozaru, ispitivale borbenu gotovost partizanskih snaga na ovome pravcu.

Značajna i veoma povoljna okolnost za nas bila je u tome što su borci naše čete uglavnom bili sa ovoga područja i što su od proljeća 1942. godine napadali neprijatelja u ovome rejonu. Oni su poznavali teren i mogli su da na bliskom odstojanju uništavaju neprijatelja.

Iako tada nismo imali specijalizovanu obavještajnu službu, na vrijeme smo doznavali sve o pokretima i namjerama neprijatelja. Čim bi se neprijateljski vojnici pokrenuli iz svoga uporišta u Ivanjskoj ili bi se pojavili na nekom sektoru, ljudi iz sela, žene pa i djeca javljali bi to našim borcima. Ako bi neprijatelj preduzeo ofanzivna dejstva prema oslobođenom području, narod se iz sela povlačio i saopštavao nam sa koga pravca i sa kakvim snagama neprijatelj kreće.

Ljudi su nam govorili dokle je neprijatelj stigao, gdje se zadržao, kako se ponašaju njegovi vojnici, šta međusobno razgovaraju, zalaze li u kuće, pljačkaju li, da li su pijani. Raspoznavali su neprijateljske jedinice, da li su ustaške, domobranske ili neke druge. Za nas su to bila dragocjena obavještenja, iako je brojno stanje neprijatelja, prema tim kazivanjima, često bilo nesigurno, jer narod je bio uplašen zločinima koje je neprijatelj činio nad civilnim stanovništvom. Ustaški zlikovci uništavali su sve do čega bi došli, palili kuće, ubijali i djecu u kolijevkama.

Pored obavještenja koja smo dobijali od naroda, narodnooslobodilački odbori su, uz ostale svoje zadatke, prikupljali i podatke o situaciji na svom području. Partizanske jedinice i narodnooslobodilački odbori bili su u stalnoj i neposrednoj vezi.

Bez obzira na tako masovna i stalna obavještenja, koja su se uglavnom ograničavala na određena područja i rejone, mi nismo znali za pripremu velike neprijateljske ofanzive na Kozaru. Naš zadatak je bio da na određenom pravcu dočekujemo neprijatelja, da razbijamo i uništavamo njegove snage koje bi pokušale da prodru prema našim položajima. Tako je bilo i u prvom sukobu i razbijanju neprijateljske bojne u rejonu Piskavice.

Nekoliko dana poslije ove borbe, 10. juna 1942. godine, neprijatelj je ponovo, sa jačim snagama, krenuo prema našim položajima zahvatajući širi sektor pored ceste i željezničke pruge Banja Luka - Prijedor. Bio je to početak dugo pripremane neprijateljske ofanzive na Kozaru.

U toku dana motorizovane njemačke i ustaško-domobranske snage prodrle su cestom Ivanjska - Lamovita—Kozarac, stigle u Prijedor i tako počele, sa ove Strane, da opkoljavaju snage Drugog krajiškog odreda i narod u Kozari.

Kud je stiglo naređenje da napadnemo i razbijemo neprijatelja u rejonu Piskavice, da bismo tako pružili pomoć našim snagama u Kozari, borci naše čete bili su \ iše nego uvjereni da će uspješno izvršiti svoj zadatak. Oni su u Piskavici poznavali svaku stazu, svaku uvalu, brežuljak i polok, sve što bi im moglo da pomogne u obračunu sa neprijateljem.

Naša četa nalazila se na lijevom krilu snaga Četvrtog bataljona, na prostoru od jednog kilometra, između željezničke stanice Piskavica i Vujčinovice. Još nismo znali za neprijatelja i kretali smo se u kolonama po vodovima. Na željezničkoj pruzi smo zastali i isturili naprijed izvidnice, da bismo ustanovili gdje se nalazi neprijatelj. U loku izvidanja uhvatili smo jednu neprijateljsku patrolu od tri vojnika. Od njih smo saznali da se njihovi položaji nalaze u Kneževića gaju, ispred naših snaga na udaljenosti od jedan i po do dva kilometra.

Odlučili smo da ih napadnemo i kretanje smo nastavili u streljačkom stroju. Bilo je to između 9 i 10 časova. 12. juna 1942. godine. Znali smo da neprijatelja ne možemo iznenaditi, kao što smo to činili u napadima koje smo preduzimali noću. Osim toga, išli smo u susret neprijatelju o kome nismo imali dovoljno obavještenja. Nije nam bilo poznato kakvo je njegovo brojno stanje i naoružanje.

Na prilazu Kneževića gaju neprijatelj je otvorio žestoku vatru iz svih oružja i prikovao nas je za zemlju. Znali smo da će biti borbe, ali takvu vatrenu moć neprijatelja nismo očekivali. Štab ove neprijateljske jedinice bio je smješten u Purišića kućama, pozadi Kneževića gaja.

Na dostignutoj liniji na brzinu smo zauzeli prirodne zaklone. Bio nam je potreban samo kratak predah da bismo krenuli u silovit juriš. Nasa snaga bila je i u tome što smo i u najtežim trenucima, pa i kada je neprijatelj nadmoćniji, smjelo kretali u napad.

Padale su žrtve na obje strane. Kad smo upali u njihove rovove, ustaše i domobrani počeli su tla bacaju oružje i dižu ruke uvis. Na bojištu se uskoro našao cijeli Četvrti bataljon, a ubrzo nam je pristigao u pomoć i Drugi bataljon.

Zarobljeni neprijateljski vojnici zadržani su na mjestima gdje su se predali, jer mi nismo imali vremena da ih povučemo sa bojišta. Jedan dio njihovog naoružanja je pokupljen zajedno s municijom, ali kod nekih je oružje ostalo. U panici i strahu koji ih je obuzeo oni nisu bili sposobni da pružaju dalji otpor. Stalo im je bilo samo da sačuvaju živote.

U daljem toku borbe bili smo na nekim sektorima potisnuti nazad za koju stotinu metara. Kad smo se vratili na prvobitne položaje, zatekli smo lamo zarobljene neprijateljske vojnike, lako su kod sebe imali oružje, a vidjeli su da se mi povlačimo, nisu imali smjelosti da pucaju za nama. Stajali su u rovovima kao da su čekali da mi dođemo po njih ili kao da su paralisani. Zanimljivo je da to nisu bile obične domobranske jedinice sastavljene od rezervista, već vojnički dobro organizovane, dobro naoružane i osposobljene ustaško-domobranske jedinice, sastavljene pretežno od mladog ljudstva koje je prethodno prošlo kroz vojnu naobrazbu.

Pokupili smo ih i udaljili od rovova. Borba je postajala sve žešća. Na sve strane odjekivali su uzvici: »Naprijed Kozarčani! Naprijed Krajišnici!« Čak su se raspoznavali glasovi pojedinih boraca koji su se dozivali i javljali koliko su neprijateljskih vojnika zarobili. Na Purišića kućama, gdje se nalazio štab ove neprijateljske grupacije, podizale su se bijele zastave. Bilo je očigledno da su u borbenom rasporedu neprijatelja pokidane sve niti i onemogućeno dalje komandovanje i usmjeravanje otpora.

U takvoj situaciji, kada smo računali da će nam davati otpor još samo pojedine, izolovane grupe neprijateljskih vojnika, na desno krilo našeg bataljona izbili su neprijateljski tenkovi. (Stigli su od sela Verića preko Sutilovića i Zrnića).

Krstarili su terenom pozadi snaga našeg bataljona, a mi nismo mogli da im se suprotstavimo. Nismo imali nikakvih sredstava za borbu protiv tenkova.

Tenkovi su jurili poprištem. Nije im bilo teško da savladaju prirodne prepreke na ravničarskom zemljištu koje je ponegdje bilo obraslo niskim, gustim drvećem. U tim šikarama nije bilo stabala koja bi ometala njihovo kretanje.

Neprijateljski vojnici koji su se prethodno bili predali, a oružje nisu odložili, vidjeli su u tenkovima snagu kojoj mi ne možemo da se odupremo i ponovo su otvorili vatru po nama. Na sve strane bili su rasuti poginuli i ranjeni borci. Toga dana, 12. juna 1942. godine, jedan dio Piskavice bio je poliven krvlju sinova Bosanske krajine.

Iz Prvog voda Treće čete poginuli su Dragoljub Knežević, Tomo Knežević, Marko Jorgić i Novak Koljančić. U Kneževića gaju pao je jedan puškomitraljezac. veoma hrabar borac. Cini mi se da se preživao Babić, a imena mu se, na žalost, ne sjećam. Ranjen je Dragoljub Grahovac.

Povlačili smo se uglavnom istim pravcem kojim smo preduzeli napad, a tenkovi su sipali vatru po nama. Zahvaljujući vatrenoj zaštiti koju su nam pružali borci, naročito puškomitraljesci, i našem dobrom poznavanju terena, bilo je moguće povući jedinice sa ovoga sektora.

U toku povlačenja nailazili smo na naše poginule i ranjene borce. Ako smo mogli, prihvatili smo i jedne i druge, nosili ili sa sobom, ali u toku daljeg povlačenja ginuli su i oni koji su ih nosili. Neki su odmah, na brzinu, sahranjeni, a neki kasnije, kad se neprijatelj povukao iz Piskavice.

U neizbrisivom sjećanju ostao mi je teško ranjeni borac Novak Lukić, iz Petrova Gaja. U toku povlačenja, kada smo prešli Prijeku rijeku prema stanici Piskavici, našli smo ga teško ranjenog pored jedne živice. Bile su mu raznijete noge, a imao je dosta rana i po gornjem dijelu tijela. Do tog mjesta on nije mogao sam doći već ga je neko dotle donio i dalje nije mogao ili to sam Lukić, videći da mu nema spasa, nije dozvolio.

Sa grupom boraca iz moga voda naišao sam pored Lukića. Desetar Mihajlo Kukić i ja dogovorili smo se da ga ponese. Ali, Lukić je kod sebe imao ručnu bombu i kamen. Držao ih je u ranjenim rukama i kad smo mu se mi približili, on je uzviknuo:

- Drugovi, nemojte da mi prilazite! Ubiću i sebe i vas!

Iako Lukić nije bio iz moga voda, ja sam ga dobro poznao.

- Novače - smiri se - rekao sam - mi ćemo te ponijeti i sve će biti u redu.

- Ne prilazite mi, pobicu vas! - vikao je Novak i dalje. U jednoj ruci držao je bombu, a u drugoj kamen. Bilo je očigledno daje spreman da udarom u kamen aktivira bombu.

Mihajlo Kukić i ja pitali smo se štada radimo. Ako mu se još više približimo, on će bombom raznijeti i sebe i nas, ali kako da ostavimo ranjenog i bespomoćnog druga? Sabrali smo snagu i pošli sa grupom boraca koji su se povlačili ispred neprijatelja, a Lukić je, sa bombom u jednoj i kamenom u drugoj ruci, ostao pored one živice. Nismo bili odmakli ni stotinu metara, a odjeknula je eksplozija ručne bombe.

Novak Lukić, teško ranjeni borac Treće čete Četvrtog bataljona, iz sela Petrova Gaja, više je volio da prekrati svoj život nego da mu neprijatelj sudi.

OKRŠAJ NA PISKAVICI

Kad je formirana Prva krajiška brigada, 21. maja 1942. godine, u selu Lamovita, ja sam postao komandir Pi ve čete Četvrtog bataljona koja je ušla u sastav ove brigade. U ceti sam imao oko osamdeset boraca, dobro naoružanih, sa uže teritorije Kozare. Po zanimanju su bili pretežno zemljoradnici.

U samom početku ofanzive na Kozaru, 10. juna 1942, neprijatelj je, radi okruženja i uništenja naših snaga na Kozari, usmjerio jednu jaku svoju kolonu, u sastavu ostalih svojih snaga, putem od Banje Luke prema Prijedoru. Da bi obezbijedio tu kolonu, na lijevom krilu svog nastupanja, neprijatelj je sa dva ustasku-domobranska zdruga zaposjeo položaje u selu Piskavici i dobro se utvrdio.

Prva krajiška brigada bila je izvan obruča koji je neprijatelj sklapao oko Kozare, u rejonu Brankovca. U toj situaciji, kad su namjere neprijatelja bile sasvim jasne, donesena je odluka da se izvrši napad na neprijateljske snage koje su bile zaposjele Piskavicu, da bismo likvidirali to uporište, probili se u Kozaru i pomogli našim snagama u obruču.

Kad je neprijatelj, poslije žestokog okršaja, savladan i primoran da položi oružje, na bojište su stigli njegov i tenkovi i udarili nam u leđa. Prva četa Četvrtog bataljona bila je na desnom ki ilu brigade i zaprijetila joj je opasnost da bude opkoljena i uništena. Trebalo je da se probijemo iz obruča sa sto manje gubitaka, a neprijatelj se bio dočepao svog odbačenog oružja i zasipao nas je vatrom sa svih strana.

Na Piskavici je iz moje čete izbačeno iz stroja osamnaest boraca. Sjećam se imena samo nekih: Milan Vukmirović iz Jaruga, Petar Zenkijević iz Kozaruše, Petar Bašić iz Ravnica, Mihajlo Dobrovodski iz Kozaruše, Dušan Karajica iz Gornjih Garevacica i Slavko Marjanović iz Božića.

Borba na Piskavici bila je jedna od najtežih borbi koje smo vodili na ratnom putu naše brigade. Neprijatelj nije mogao da nam odoli svojom živom silom, a mi nismo mogli da odolimo njegovim tenkovima.

Naša želja da se probijemo do svojih drugova i naroda u Kozari nije ostvarena, ali borba je nastavljena u drugim krajevima naše zemlje i neprijatelju, na kraju, nije moglo ništa da pomogne, pa ni njegovi tenkovi.

Suva 11 Kesu

JOVO KECMAN-PANIN

Sa Jovom Kecmanom-Paninom (rođen 1914, godine u Drvaru), upoznao sam se početkom 1934. godine. Tada je počela i naša tješnja saradnja u strukovnim sindikatima, koja se kasnije, kroz ilegalnu partijsku aktivnost i rad na pripremanju ustanka u Drvaru, razvila u veliko drugarstvo.

Jovo je rano ostao bez oca, pa se zaposlio vrlo mlad, jer je kao najstarije dijete u porodici morao da se brine o mladoj braci. Kao dvadcetogodišnjak je 1934. godine bio metalski radnik u »Šipadovoj« železničkoj radioni u Drvaru. Da bi preživjela ekonomsku krizu, koja je potresala svijet, i drvarska kapitalistička preduzeća su stalno smanjivala broj zaposlenih, snižavala radničke zarade, kršila i ono malu prava iz socijalnog osiguranja i zaštite na radu. A sindikalne

organizacije u Drvaru su bile razjedinjene. Radnici -Sipadovih« željeznica Itili su organizovani kod Ujedinjenog radničkog saveza industrijskih željezničara, a radnici pilane kod Općeg radničkog saveza. Celuloza je još ranije bila prekinula proizvodnju i njenih 1.500 radnika je ostalo bez posla. Tadašnji sindikalni lideri iz pomenuta dva sindikata su se međusobno svadali.

Desetak mladih metalaca i drvodjeljaca iz »Sipadovih« pogona, među kojima je bio i Jovo Kecman, sastali su se aprila 1934. godine radi dogovora šta treba preduzeti da bi se radnici sindikalno organizovali, ujedinili i zajednički izborili za bolje uslove rada i života. Odlučeno je da se s\i radnici metalske struke, bez obzira u kojim pogonima rade, uključuju u »Ursovu« sindikalnu podružnicu metalaca, a ostali u »Ursovu« podružnicu drvodjeljaca. Takođe je odlučeno da se kasnije, kada ove dvije podružnice ojačaju, izabere međustrukovni odbor sindikata za sve uposlene u »Sipadu. koji bi objedinjavao cjelokupnu sindikalnu aktivnost.

To je, u stvari, bio početak političke aktivnosti Jove Kecrnana. Tada je izabran za člana Upravnog odbora sindikalne podružnice metalaca.

Novе sindikalne organizacije su se sporo omasovijavale, jer su nailazile na velike smetnje poslodavaca i režima, a i na otpor starih sindikalnih lidera. U stvari, vodila se žestoka politička borba između starih sindikalnih oportunistata, i mladih, progresivnih i borbenih aktivista. U toj borbi Jovo Kecman se nikada nije pokolebao, nikada nije uzmičao pred teškoćama. Taj tihi i mirni mladi čovjek bio je uporan i beskompromisan u borbi /a svoje političke ideje, pa njegova popularnost brzo prelazi granice njegove radionice. On brzo izrasta u sposobnog i istaknutog borca radničke klase Drvara.

Već 1937. godine u takozvanom »Sipadovom carstvu« stvoren je snažan i jedinstven sindikalni pokret. Te godine jedinstveni sindikati organizuju štrajkove na »Sipadovim šumskim manipulacijama, a naredne organizuju štrajk i pilanski radnici.

Štrajk »Sipadovih« pilanskih radnika 1938. godine imao je izvanredan politički značaj. On se vrlo brzo pretvorio u generalni štrajk. Na inicijativu Jove Kecrnana i njegovih saradnika svi radnici »Sipadove« željeznice i željezničke radionice, u znak solidarnosti sa pilanskim radnicima, obustavljaju posao. Zahvaljujući takvom jedinstvu drvarskih radnika, »Sipadova« firma je usvojila sve zahtjeve štrajkača.

Poslije ovih štrajkova izabran je i međustrukovni odbor sindikata. Jovo Kecman je izabran za člana Upravnog odbora. Tu dužnost je savjesno obavljao sve do decembra 1940. godine, kada su, odlukom vlade Cvetković-Maček, ukinuli »Ursovi« sindikati.

Ali, time nije prestala politička aktivnost drvarskih radnika. Još u novembru 1939. godine u Drvaru je formirana prva partijska ćelija. Imalaje svega četvoricu članova i nekoliko kandidata, među kojima je bio i Jovo Kecman. U to vrijeme bila je praksa da kandidatski staž traje od jedne do dvije godine, kako bi se, kroz svakodnevnu borbu i izvršavanje zadataka, provjerilo ko ispunjava sve uslove da postane član Partije. Samo za Jovu Kecrnana nije bio potreban toliko dug staž. Svi su ga već znali kao istaknutog i nepokolebljivog sindikalnog aktivistu, pa je s proljeća 1940. godine primljen za člana Komunističke partije Jugoslavije.

Tog istog proljeća u Drvar je došao Đuro Pucar Stari da nam pruži pomoć u radu. Pisac ovih redova je dobio zadatak da pronade sigurno mjesto gdje će se održavati sastanak naše partijske ćelije sa Pucarom. Kako nisam imao dovoljno iskustva u ilegalnom radu, sastanak sam organizovao u prostorijama Međustrukovnog odbora sindikata, računajući da to mjesto neće biti upadljivo, pošto lamo navraćaju radnici. Tek sto je sekretar ćelije otvorio sastanak i predložio

dnevni red, stražari, koje smo bili ostavili ispred zgrade, javili su da dolazi policija. Morali smo brzo napustiti prostoriju, kako Pucar ne bi pao u ruke policiji.

Ali, onda se postavilo pitanje: gdje održati sastanak? Jovo se odmah snašao i predložio da sastanak nastavimo u njegovoj kući, koja je od grada udaljena oko jedan kilometar. Odmah je objasnio da nema nikakve opasnosti da će se to saznati: djeca su mu mala i već spavaju, a od svoje supruge ionako ne krije svoj politički rad, pa svi možemo biti potpuno sigurni. Tako je i bilo. Pucar je ostao i da prenoći u kući Jove Kecrnana, koja je od log dana bila prava partijska kuća.

Jov o Kecman je bio majstor za konspirativne poslove. Zbog toga mu je partijska ćelija povjerala da u Drvaru organizuje gostovanje radničkog kulturno-prosvjetnog društva »Pelagic« iz Banje Luke. On je udesio da tadašnji ugledni građani Drv ara osnuju inicijativni odbor za organizovanje ovog gostovanja. Taj odbor je uputio zvaničan poziv banjalučkom radničkom društvu da u Drvaru održi priredbu, a policija je odobrila i priredbu i njen program.

Priredba je održana u Radničkom domu. U prvim redov ima sjedili su oni ugledni građani i policija, ali je sala bila prepuna radnika. I dvorište je bilo prepuno radnika, jer u dvorani nije bilo mjesta za sve. Najzad je podignuta zavjesa i na bini se ukazala crvena proleterska zastava sa si pom i čekićem. Bio je to šok za ugledne građane i policiju, ali je ubrzo uslijedio još snažniji: na bini se pojavio referent koji je govorio o ulozi Komunističke partije u stvaranju Narodnog fronta i borbi protiv fašizma. Zatim je slijedilo nekoliko tačaka koje tadašnji režim takode nije dopuštao. Ali, svi su to morali do kraja da saslušaju: program je zvanično bio odobren.

Poslije prijema u KPJ Jovo Kecnian je, uz aktivnost u sindikatima, radio i na stvaranju odbora Saveza radnika i seljaka, a takode je okupljao i omladinu. Pismenije djev ojke i mladiće okupio je u čitalačkoj grupi, a za nepismene je organizovao anallabetski tečaj. Uporedno je radio i na stvaranju aktiva SKOJ-a. Takvom svojom aktivnošću stekao je veliki ugled, pa je na prvoj sreskoj partijskoj konferenciji, krajem marta 1941. godine, izabran za člana Sreskog komiteta KPJ za Drvar i Grahovo.

Poslije kapitulacije bivše Jugoslavije Sreski komitet KPJ je zadužio Jovu Kecrnana za ukupan politički rad u takozvanim gornjim selima drvarske opštine. On tamo pronalazi nove kandidate za članove Partije, a one najistaknutije priprema i predlaže za prijem u KPJ; pruža ogromnu pomoć skojevskim organizacijama; danonoćno radi na pripremanju ustanka; u selima organizuje omladinske izvidnice, a od starijih noćne straže, kako ljude ne bi iznenadile ustaše i odvele ih na gubilišta. Ukoliko neko i dobije poziv da se javi ustašama, Jovo ga savjetuje da ne ide. Takvim neumornim i požrtvovanim radom stekao je veliki ugled cjelokupnog stanovništva, pa su mu se ljudi masovno obraćali za savjete i prihvalali ih bez rezerve.

U oslobođenom Drvaru dobio je nove dužnosti. Stab gerilskih odreda ga je imenovao u Vijeće narodnog oslobođenja i postavio za rukovodioca »Sipadove« željeznice, koja je nacionalizovana i stavljena u službu narodnooslobodilačkog pokreta.

U proljeće 1942. godine Jovo Kecman je sa svojom jedinicom, čiji je politički komesar bio, stigao na Manjaču, a 21. maja postavljen je za zamjenika političkog komesara Drugog bataljona tek formirane Prve krajiške NOU brigade.

Partizanski borci kojima je bio politički komesar sjećaju ga se s divljenjem i ljubavlju. Za vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozari njegov bataljon, zajedno sa ostalim jedinicama Prve krajiške brigade, prolazio je, 12. juria 1942. godine, kroz najžešće okršaje na Piskavici. Brigada je imala zadatak da po svaku cijenu probije neprijateljski obruč u kome su se našli narod Kozare i Drugi krajiški partizanski odred. U toj borbi na život i smrt Jovo Kecman je, zajedno sa ostalim

drugovima iz štaba Drugog bataljona, uskočio u neprijateljski rov. U borbi prsa u prsa pao je smrtno pogoden.

Tako se završio životni put istaknutog revolucionara, mladog drvarskog metanca, čije će ime ostati neizbrisivo u našoj istoriji. Za ukupni doprinos našoj pobjedonosnoj revoluciji drug Tito mu je 20. decembra 1951. godine odao zaslužen priznanje dodjeljujući mu posmrtno Odren narodnog heroja.

Nikolu Kollo

KRIO OD DRUGOVA SVOJU RANU

U prvom stroju Prve krajiške brigade, na dan njenog formiranja, 21. maja 1942. godine u selu Lamovita, bio je i Gojko Došenović. Ponosan je stajao na čelu svoje čuvene Prve bihačke čete, koja je kompletna ušla u sastav Drugog bataljona naše tek formirane brigade, kao njegova Druga četa.

I borci ove čete, i njen komandir, bili su već prekaljeni ratnici, koji su za sobom imali niz uspješnih akcija. Siromašni zemljoradnik (rođen 1913. godine u selu Teočaku, opština Bihać), Gojko Došenović se, po odsluženju kadrovskog roka u bivšoj jugoslovenskoj vojsci, zaposlio kao žandarm. Kada je stara Jugoslavija kapitulirala, vratio se u svoj Teočak i donio vojničku pušku. Čim je buknuo ustanak, 27. jula 1941. godine, dobrovoljno se javio u gerilski odred svog sela i odmah je izabran za njegovog komandanta. Sa gerilcima iz okolnih sela odred iz Teočaka je u nekoliko narednih mjeseci izveo niz akcija protiv okupatora i ustaša. Iz tih dana treba istaći njihove akcije na žandarmcrijsku stanicu u selu Liparna, zatim na tri kamiona sa ustašama u selu Duhovskom, na putu Bihać - Bosanski Petrovac, kao i na neprijateljska uporišta u Ripču, Čukovima, Orašcu i Kulen-Vakufu.

Odred iz Teočaka je u ovim akcijama znatno ojačao i već krajem novembra 1941. godine imao je 30-35 pušaka i nekoliko puškomitraljeza. Tih dana je došlo i do formiranja Prve bihačke čete, čiji je prvi komandir postao Gojko Došenović. Ova četa je u drugoj polovini marta 1942. godine ušla u sastav Protivčetničkog udarnog bataljona, koji je formiran po odluci Operativnog štaba za Bosansku krajinu, sa zadatkom da vodi političku i oružanu borbu protiv četnika Uroša Drenovića, Laze Tešanovića i Rade Radića na planini Manjači. Prva četa je tada već brojala 140 dobro naoružanih boraca, jer joj je u pravu bio priključen i vod iz Suvajske čete, sa teritorije Bosanske Krupe. U sastavu protivčetničkog udarnog bataljona, četa je na Manjači vodila danonoćne borbe i postigla značajne vojničke i političke uspjehe.

U prvoj polovini maja čela je dubila zadatak da učestvuje u borbama za Prijedor. Tačno u ponoć, 15. maja 1942. godine, kako je bilo dogovoreno, Gojko je svoju četu poveo u napad. Poslije nekoliko uzastopnih juriša četa je probila rednje linije neprijateljske odbrane i u svitanje 16. maja stigla do prvih gradskih ulica. Počele su ulične borbe i Gojko Došenović je lakše ranjen u nogu. Sam je previo ranu i nastavio da juriša sa svojim borcima, sve dok Prijedor nije oslobođen. Kada je za to saznao, pomoćnik komesara čete, Milovan Pilipović, oštro se zamjerio Gojku što je krio od drugova da je ranjen i što nije zatražio da mu bolničari ukažu pomoć. Ali, Gojko je mirno odgovorio da je u tim trenucima njegovoj četi bilo potrebno njegovo iskustvo.

Neizmjerne je bila radost boraca kuji su oslobodili Prijedor. Ali, samo koji dan kasnije, 21. maja, borci Bihaćke čete su doživjeli još jednu veliku radost: našli su se u selu Lamovila, u stroju tek osnovane Prve krajiške brigade, u sastavu njenog Drugog bataljona.

Već sutradan bili su opet u borbi i nisu imali predaha sve do 11. juna. Tog dana cijela brigada je hitno krenula prema selu Piskavici. Dan ranije neprijatelj se sa pješadijom i tenkovima probio u Prijedor i počeo ofanzivu na Kozaru. U Piskavici, da bi obezbijedio svoj prodor za Kozaru, organizovao je fortifikacijski sistem odbrane sa u i pojasa rovova. Brigada je marševala cijelu noć i 12. juna, oko osam časova, našla se blizu utvrdenog neprijateljskog uporišta. Poslije ispijavanja terenci priprema, nešto pred podne počeo je naš napad. Otvorena je vata iz svih puškomilraljeza i pušaka, a za to vrijeme bombaši su se privukli prednjem pojasu rovova. Poslije nekoliko uzastopnih juriša Druga četa je osvojila dio rovova. U jurišima na drugu liniju neprijateljeve odbrane povremeno je dolazilo do borbe prsa u prsa, do gušanja i rvanja. Tom prilikom ranjen je u glavu i komandant bataljona Dušan Metlić, ali je nastavio borbu čim su mu previli ranu.

Poslije nekoliko časova borbe prorijedili su se naši redovi. Bilo je više poginulih i ranjenih.

U ovim borbama, poslije nekoliko uzastopnih juriša, neprijateljsko zrno je smrtno pogodilo i komandira čete Gojka Došenovića.

Hrabri komandir, član KPJ od 1942. godine, ostao je na vječnoj straži u Piskavici, na braniku Kozare.

*Lazo Zorić
Luka Grhić
Jovica Popović*

i ^u POSLIJE KOMANDIRA PAO JE I POLITIČKI KOMESAR

U borbama na Piskavici, 12. juna 1942. godine, Druga četa Drugog bataljona je ostala bez komandira i političkog komesara. Poginuli su, u uzastopnim jurišima, prvo komandir Gojko Došenović, a ubrzo zatim i politički komesar Rade Blanuša.

I njihov borbeni put bio je podudaran.

Siromašni zemljoradnik i povremeno sezonski radnik, Rade Blanuša (rođen 1913. godine u Kliševiću kod Bihaća, a kao dvogodišnje dijete odseljen s podicim u Dubovsko selo na putu Bihać - Bosanski Petrovac), takođe se među borci, 27. jula 1941. godine, priključio ustanicima. Sa Gojkom Kovačevićem i Slavom Mašanovićem formirao je partizanski odred u Bosanskim Doljanima. Jstanci su Radu Blanušu izabrali za komandanta. Imali su tada pet vojničkih pušaka i petnaestak lovačkih jednocijevki i dvocijevki. Ostalo njihovo naoružanje su bile sjekire, vile, pa čak i nekoliko starih kopalja.

Već u prvoj akciji, početkom avgusta, na putu Bihać - Petrovac u zasjedi su sačekali ustaški autobus i ubili dvojicu ustaša, a dvojicu zarobili. Još je, međutim, bilo važnije što su tada zaplijenili sedam pušaka i jedan puškomitraljez. Tako su dva sanduka municije. Tako su znatno ojačali, pa su narednih mjeseci izveli niz uspješnih akcija sa odredom iz Teočaka.

Pred kraj novembra, Blanušin odred je već imao četrdesetak pušaka i nekoliko puškomilraljeza. Tada je ušao u sastav tek formirane Prve bihaćke čete,

čiji je komandir postao Gojko Došenović, dotle komandant odreda i/ sela Teočaka. Odred iz Bosanskih Doljana je postao vod s Radom Blanušom na čelu. Ubrzo zatim, u decembru 1941. godine, Blanuša je primljen u KPJ.

Redale su se uspjele borbe ove čete, koja je ubrzo ušla u sastav takozvanog Protivčetničkog bataljona. Na Manjači su postigli značajne vojničke i političke uspjehe u borbama sa četnicima, a zatim su se redali i uspjesi u borbama sa ustašama i Nijemcima oko Ključa, Banje Luke, Mrkonjić Grada, Teslića. Došao je onda na red i Prijedor. Pred sam početak napada na ovaj grad, Blanuša je postavljen za zamjenika komandira čete. Značajna je bila njegova uloga u pripremanju za napad na Prijedor. Lično je odabrao bombaške grupe po vodovih, a zatim u toku napada sam je bacio oko 20 bombi na neprijateljska uporišta. To su bile teške i žestoke borbe, satkane od neprekidnih juriša za svaku utvrđenu tačku. a zatim kada su se jedinice našle u samom gradu, za svaku njegovu zgradu.

Odmah po oslobođenju Prijedora Prva bihaćka četa se našla u Lamovitoj, gdje je 21. maja 1942. godine formirana Prva krajiška brigada. Bihaćka četa je i ušla u sastav njenog Drugog bataljona, kao njegova Druga četa. Za njenog političkog komesara postavljen je Rade Blanuša.

Sve do 11. juna četa je imala okršaje gotovo svakog dana. Ali, tek je dolazilo najveće iskušenje, ne samo za Drugu četu i Drugi bataljon. nego i za cijelu brigadu. Predveče 11. juna čitava brigada je hitno krenula za Piskavicu. Marš je trajao čitavu noć i sutradan oko podne počela je krvava bitka sa ustašama i Nijemcima, koji su se u Piskavici utvrdili trostrukim pojasom rovova i tranšcija da bi odatle obezbjeđivali svoj prodor za Kozaru. Čitav dan je protekao u jurišima. Bilo je puno mrtvih i ranjenih. Ozbiljno je ranjen i komandant Drugog bataljona. U jednom jurišu poginuo je i komandir čete Gojko Došenović. Uslijedilo je još nekoliko juriša. U pretposljednem je pao i komesar Rade Blanuša. Neprijateljski kuršum ga je pogodio u glavu.

*Lazo Zorić
huka Grbić
Jovica Popovu*

ROGO NIJE TRAŽIO ZAKLON.

Neposredno po formiranju Prve krajiške brigade, u njenim redovima se nade i već prekaljeni puškomitraljezac Tode Tomićić. Rogo, kako smo ga zvali iz milošte, stiže u brigadu sa Milom Jandrićem i Petrom Jošikom. Dodoše kao da su vaskrsli, da žive drugi svoj život. Jer, ni njima samima nije bilo jasno kako izmakoše četničkim kamama.

Tode je u svom rodnom Janju, kod Jajca, među prvima krenuo u ustanak. Inače, rodno mjesto je napustio sa nepunih 15 godina i pošao trbuhom za kruhom. Radio je pod najtežim uslovima kao šumski radnik. Rat gaje zatekao kao rezervistu u Travniku. Čitava jedinica je pala u njemačko zarobljeništvo, ali Tode je iskoristio prvu priliku i iz Tuzle pobjegao u Ravnu Goru, na svoje šumsko radište. Ali, samo što je stigao, počeo je progon srpskog življa i radnika. Motao je u svoj rodni Jaruj, da spasava glavu.

Čim se našao u redovima ustanika, postao je pomoćnik puškomitraljesca. Nije prošlo mnogo i povjerali su mu i puškomitraljez.

Početak 1942. godine, kada su traženi dobrovoljci /a Pr\i krajiški proleterski bataljon, kojim je komandovao Zdravko Celar, Tode se javio među prvima. Sa njim su krenuli i Mile Jandrić, Meho Kesten, Petar Jošika i još sedam-osam boraca i/ Janja i okoline. Jedno vrijeme bili su u zaštiti partizanske bolnice, u kojoj se kao ranjenik nalazio i doktor Mladen Stojanović, legendarni junak Kozare. Dok su čekali naređenje za dalje zadatke, jedne noći ili mučki napadoše četnici Rade Radića, njihovi dojučerašnji saveznici. Odmah su poubijali rukovodstvo partizana, a zatim i doktora Mladena i ostale ranjenike. Tode Tomić, Mile Jandrić i Petar Jošika pukim slučajem ostadoše živi. Rekoše da su Solajini kuriri i da su se u Jošavki zadesili na prolazu. Vjerovatno su četnici imali sa njima neki plan. Postedješe ih u prvom naletu, ali ih staviše pod stražu. Njih trojica iskoristiše trenutak i umakoše u noć.

Tako se napadoše u Prvoj krajiškoj brigadi. Tu zatekoše i svoje Janjane, kao i svog bivšeg komandanta Dušana Metlica. On je sada bio komandant Prvog bataljona. Todu rasporediše u Treću četnu, u kojoj su bili njegovi Janjani. Odmah je dobio puškomitraljez, kao i prije, dok je bio u bataljunu »Pelagić«.

Ubrzo se brigada našla na Piskavici. Tu je. 12. juna 1942. godine, vodila najtežu bitku od svog osnivanja. Jurišala je na ušančene ustaše koji su se s Nijemcima probijali za Kozaru. Rogo nije tražio zaklon. Tukao je po neprijatelju iz stojećeg stava. Govorio je da kuršum neće u njega i hrabrio drugove:

- Naprijed, drugovi! Juriš!

Ponavljalo se to više puta toga dana, 12. juna 1942. godine. Ali, u jednom od posljednjih juriša i Tode najednom pokleknu. Ruke mu podrhtaše i puškomitraljez pade na zemlju, a on se polako spusti na koljena i onda - pade kao proštac. Njegove grudi su bile izrešetane rafalom iz ustaškog mitraljeza.

Sahranili smo ga, sa još nekoliko desetina poginulih boraca, na mjestu na kome su izveli svoje posljednje juriše.

*Ilija Ponjević
Bogoljub Gavrančić*

U BLIZINI RODNE KUĆE

Sa Brankovca smo trčali nekoliko kilometara, sve do blizu Piskavice i željezničke pruge. Cete Četvrtog bataljona su bukvalno u trku uvedene u borbu >a neprijateljskim snagama, koje su se od Ivanjske probijale prema Prijedoru.

Bilo je to 12. juna 1942. godine, dva dana poslije početka njemačke ofanzive la Kozaru.

Zapadno od željezničke stanice Piskavica, u Verickom polju, sukobili strio >e sa ustašama, koje su obezbjeđivale prodor Nijemaca. U stvari, ustaše su se našle u našem obruču, koji se brzo stezao. Puškomitraljezac Novak Koljančić, iz treće čete, svojim »brnom« je sijao smrt u njihovim redovima. Uvijek je on bio amo gdje je najpotrebniji. Borci su ga zato i voljeli. Odrastao je u imućnoj porodici, oženio se prije rata i imao djece, ali čim je dignut ustanak na Kozari, on se našao u partizanskim redovima. Mogao je povremeno, kao i dugi, da obide amiliju, ali Novak nije htio da napušta jedinicu. Svaki dan smo imali okršaje, >a je Novaku bilo preče da tuče neprijatelje.

I ovog puta je Novak bio na mjestu sa kojeg nije uzalud rasipao municiju, do/da je sad bio i orniji za obračun sa zlikovcima: tu. nadomak poprišta je i tije-
lova kuća.

Obruč se sve više stezao, a opkoljene ustaše su jos davale žilav otpor. I baš kada nam se učinilo da im se primakao kraj, iza naših leđa se pojaviše tenkovi. Nijemci su ih poslali u pomoć opkoljenim ustašama.

Nadosmo se između dvije vatre. Teren je bio idealan za tenkovski napad: zemljište ravno, širok brisani prostor i dobar pregled. A mi, praktično, goloruki: samo puške i nekoliko puškomitraljeza. Iz tenkova osuše ubitačnu vatru, a i opkoljene ustaše krenuše na juris.

Morali smo da se povlačimo. To je išlo vrlo teško. Povlačili smo se preko pruge. Padali su naši borci, ali su i ustašama nanošeni gubici. Ishod bitke rješavan je bombama i noževima.

Novak Koljančić je štitio našu odstupnicu. Postavio se iza gomile busenja i odatle svojim »brnom« zasipao čas ustaše, čas tenkove. Gađao ili je u gusjenice i s vremena na vrijeme uspijevao da zaustavi čelične grdosije, koje su gazile naše ranjenike.

Ali, u jednom trenutku začula i njegov »brno«. Rafal iz njemačkog tenka pokosi Novaka. Braneći odstupnicu drugovima, položio je život nedaleko od svoje rodne kuće.

Bilo je to oko podne, 12. juna 1442. godine, nedaleko željezničke stanice u Piskavici.

Zivka Dujčinović

NE TUGUJ, DRUŽE, SA PISKAVIČKOG POLJA

Ne daj, družo, da ti u grobu nemir dušu para zbog onog »neznani«. Tako si nazvan kad si ostao pogođen na Piskavici, a dobro si znan i poznat kao drug, borac, pravi partizan. Svi le dobro znamo.

Neprijatelj te isto tako dobro pamti po gromkim usklikima: »Naprijed, drugovi! Za mnom, drugovi! Juriš! Juriš! Krajišnici!« I još po mnogim tvojim pokličima od kojih se njemu, neprijatelju, krv ledila, a mi, tvoji drugovi, krila smo dobijali.

Zajedno smo u bitku letjeli s'c do onog dana kad si ti, izrešetan neprijateljskim rafalima, ostao na proplanku u Kneževića gaju. Izgubismo tebe, borca, druga i junaka i ti osla »neznani«. Ali, za koga?

Svi su ratovi, dragi naš družo, imali svoje neznane junake, bilo ih je u svakoj vojsci, ima ih i danas na ratištima, i sutra će ih biti. Potomci će se pitati: ko je taj junak, drug i borac koji dađe od sebe s'c, pa i sam život, a sad je »neznani«? Zar on nije imao svoje ime, prezime, mjesto rođenja? Zar nije imao oca, majku, brata, sestru? Zar njegovoj ratničkoj nesreći nije bilo dosta šta mu život uze. nego je htjela, eto, da mu i korjen uništi?

Znam ja tebe, kažem ja tvojim potomcima, znam ko si, i to glasno govorim, jer još koliko juče, pred samu bitku, mi smo i u kolu skupa igrali. Kozaračkom kolu na Talića brdu. Sjećam se ja dobro tebe i znam le, dragi družo. Iz iste porcije mi smo pasulj jeli, onaj pasulj što nam gaje ekonom naše čete sa zalogajem mesa dijelio, ili onu presovanu kafu sa šećerom - kad ničeg drugog za jelo nije bilo.

Ne zamjeri nam /,bog onog »neznani«, bezimni družo, ratniče, učesniče bitke na Kozari, jer su i po tri druga ginula da bi tebe mrtva sa bojišta iznijela. Sjećas li se, i za mnom je tenk jurio, usred bijela dana, čistinom Piskavičkog polja, i to-pom iz tenka su me gađali, a ja sam, u cik-cak letu. ispred same topovske cijevi

pobjegao. Sjećaš se, valjda, i onih trenutaka kad su nas fašisti i/ aviona, u brišućerri letu, pištoljima gadali.

Počivaj spokojno, dragi naš družo. Mada li imena nad grobom nema, sve o tebi /nam: i ko si. i gdje, i kada rođen. Sjećam se dobro i kakvu si bluzu imao. kakve su ti cipele bile. Znam da si se obukao poslije bitke za Prijedor, jer smo tada zaplijenili i dosta vojne opreme. S\ e o tebi znam, i nikad mi u srcu i duši nećeš biti neznan i bezimen.

Rat je takav: neznani ostaju tamo gdje je bitka najžešća. Ti si krenuo u boj za slobodu, a slobodu nisi dočekaao. Znam da si tukao iz mitraljeza, priljepljcn za zemlju na čistini Piskavičkog polja, sve dok te gusjenica neprijateljskog tenka nije presjekla. Ne žali, družo, jer su na našem tlu i krvnikove kosti ostale.

Još tri godine ratovao sam poslije bitke na Piskavici i slo puta sam te osvetio. Znaj da smo slomili neprijateljevi! živu silu i mašineriju, njegove topove, tenkove. šarce, s\ e smo stasili Odavno su zardali njihovi šljemovi i bajuneti. A onaj njihov avion, što nas je onda tukao, spalili smo na Rajlovcu, i mnoge druge, samo godinu poslije tvoje smrti.

Zato, ne tuguju, družo sa Piskavičkog polja, zbog onog »neznani«, istorija o tebi krupnim slovima piše

Rade Kević

I LJUBAN JE OSTAO NA PISKAVICI

Kada nas je Mit ko Zec, komandir naše Treće čete Trećeg bataljona, 11. juna 1942. godine popodne, obavijestio o predstojećem zadatku - svi smo se obradovali. Jer, svi smo mi bili iz Polkozarja, a zadatak koji je predstojao Prvoj krajiškoj brigadi bio je u sljedećem: u toku noći ćemo se prebaciti preko željezničke pruge Banja Luka Prijedor i olici na Kozaru, u pomoć narodu i partizanskim jedinicama koje su se našle u okruženju.

Pripremajući se za pokret, međusobno smo razgovarali kako cerno Švabama pokazali šta je Kozara i ko >u Kozarćani. a puškomitraljezac Ljuban Damjanić, rodom 1/ Gornjeg Vodičeva kod Bosanskog Novog, govorio je sebi i nama: U prvoj borbi sa Švabama zarnijenicu svoj »brno« njihovim »šarcom«.

Ljuban je od formiranja Prve krajiške brigade bio puškomitraljezac u Trećoj desetini Trećeg voda naše čete. Visok i snažan čovjek, oko 40 godina, poigravao se »binom« kao slamkom. Ni za najdužih marševa nije htio ni za časak da se odvoji od svog puškomitraljeza. Zналаčki ga je upotrebljavao i u borbama. Nije raspapao municiju: svaki njegov rafal je bio precizan. Torbica mu je uvijek bila puna municije.

Kolona je krenula po mraku. Sporo smo išli i često zasijajali. Po okolnim uzvišeniima činilo nam se kao da se vrtimo u krugu. Kasnije se među borcima i pričalo da nas je vodić pogrešno vodio. Zora nas je zatekla u jednom selu. a prugu i cestu nismo prešli. U prolazu spazismo kako komandant brigade Ivica Marušić Ratko nešto objašnjava Stevi Raušu, komandantu našeg bataljona. Poslije toga pokret se ubrzao. Lijevo od nas već je bila počela borba, pa se naš bataljon gotovo u trku spustio niz jednu padinu i u pokretu se razvio u strelce.

Prešli smo potok i. krećući se uzbrdo, došli do jedne brine. Ispred nas se nalazila njiva zasijana kukuruzom, a pozadi nje voćnjak i u njemu kuća. Sa nje se viorio komad bijelog platna, okačen o dugački štap. To je bio znak da se nep-

rijatelj predaje. Ali, kada je streljački stroj čete prišao kući na stotinjak metara, na nas je otvorena žestoka paljba iz mitraljeza i pušaka. Stroj je zalegao, ali nigdje nije bilo zaklona. Odgovorili smo vatrom, ali nam neprijatelj nije dao oka otvori.

Prvi put otkako ga znam Ljuban nije štedio municiju. Nprekidno je sipao rafale iz svog »brna«, štiteći povlačenjc boraca i izvlačenje ranjenih i mrtvih drugova. Na sebe je privukao neprijateljsku vatru i kako je ostao) na čistini, ubrzo ga zahvati mitraljeski rafal. Slomio mu je lijevu nogu iznad koljena i nanio još nekoliko rana po tijelu. Bio sam blizu njega i privukao se da mu pomognem. Šav je bio u krvi. Pokušao sam da ga iznesem vukući ga za desnu nogu. Međutim, to nije nikako išlo, jer Ljuban nije mogao ni da se ponijet i. A neprijatelj je bio usmerio vatru na nas dvojicu. Čim prinijeli da se mičemo - zaspe nas ralaluna

Komandir čete organizovao je da tri druga, pod zaštitom vatre iz puškomitraljeza. pretrče čistinu i iznesu Ljubana. Međutim, taj pokušaj nije uspio, jer su Dragoja Baškot i još jedan borac bili ranjeni čim su se pomolili i/ zaklona.

U to se začuo tutanj tenkova, koji su nailazili s boka. Komandir čete nam doviknu da se četa povlači, a neprijateljski vojnici počеше da izlaze iz svojih rovova. Ljuban mi tada reče:

- Povlači se, ja cu te štiti ti puškomitraljezom. Osvetiću i sebe i druge koji ovdje ostaše ...

Vidjevši da mi lo teško pada i da mi se ne ostavlja ranjeni drug, Ljuban nastavi:

- Sve ste učinili da me izvučete. čovječe! Uzaludne su nove žrtve, jer ove rane ne bih prebolio. Valjaj se iza mene, ja ću li biti zaklon ...

Tako se odvojismo. Dok sam se izv laćio, valjajući se po čistini, oglasio se Ljuban »brno«.

Ali. ne zadugo. Ostao je Ljuban na Piskavici. 12. juna 1942. godine.

Gojko Slijepac

TENKOVI SU DOŠLI IZA NAŠIH LEĐA

Samo nekoliko dana prije formiranja Prve krajiške brigade oslobodili smo Prijedor. A desetak dana poslije njenog formiranja izveli smo akciju na Brankovcu.

Sigurni u sebe, krenuli smo na Piskavicu. Namjera nam je bila da probijemo neprijateljski obruč i uđemo u Kozaru, da bismo pomogli dejstvo Drugog kozarskog odreda i spasavali izbjeglo stanovništvo.

U toj prvoj velikoj bici, 12. juna 1942. godine, stekli smo bogato iskustvo, ali smo ga i platili velikim žrtvama.

Sastali smo se u zoru na Sehovskom groblju. Tu smo neprijateljsku stražu uhvatili na spavanju i zarobili veći broj neprijateljskih vojnika. Od naših je poginuo Dragan Vojinović, rodom iz Blatne, kod Bosanskog Novog, vodnik u Novskoj čeli. Da bi spasio štab brigade, koji se u jednom trenutku našao u kritičnoj situaciji, Vojinović se, svjesno rizikujući svoj život, uhvatio rukama za skrivač plamena neprijateljskog mitraljeza.

Već je bilo svanulo kad smo došli do željezničke stanice u Piskavici. Neprijatelj nas je opazio i obav ijestio av ijaciju u Banjoj Luci. Ubrzo je naišao avion

i bacio letke kojima nas je pozivao na predaju. Citali smo te letke i smijali se, ali smo ih prilježno kupili do posljednjeg. Papir im je bio dobar za cigarete.

Drugi bataljon je upao u neprijateljske rovove u blizini željezničke stanice. Iz obližnjeg šumarka napadali smo \ iše puta i ponovo se vraćali nazad. U napadima su učestvovali i Treći i Četvrti bataljon. Neprijatelj je bio gotovo likvidiran. Iz njegovih rovova su počele da se p^maljaju bijele marame. To je ohrabrilo borce Drugog bataljona, pa su krenuli silovito naprijed. Na žalost, tada je nastradalo mnogo drugova, jer su neprijateljski tenkovi došli iza naših leđa. Iz moje Druge čete Drugog bataljona lom prilikom su poginuli komandir Gojko Došenović i politički komesar Rade Blanuša, a iz stroja je izbačeno i nekoliko boraca.

Milan Majkić

TROJICA U PROTIVJURIŠU

Borbu na Piskavici, 12. juna 1942. godine, neće zaboraviti nijedan njen učesnik. Imali smo zadatak da tu izvršimo proboj u Kozaru, da bismo pomogli drugovima koji su se tamo borili na život i smrt, kao i narodu koji se nalazio u zbje-govima.

Vodili smo borbu od jutra do poslije podne. Dobro naoružan neprijatelj, pružao je grčevit otpor. Već u prvom jurišu poginulo je i ranjeno nekoliko boraca iz naše Druge čete Drugog bataljona. I susjedna, Treća četa našeg bataljona, imala je gubitaka.

Popodne su na nas upućeni njemački tenkovi i avioni, pa smo se morali po-vući ka Ševskom groblju. Pri tom smo se odupirali jakoj neprijateljskoj vatri i istovremeno izvlačili ranjene drugove. A njih je bilo dosta. S nekoliko drugova iznio sam Stevana Radoševica. Stcvu Radakovića i Radu Ugarkovića, ali su pos-ljednja dvojica, na žalost, ubrzo poslije toga podlegla ranama.

Čim smo ove drugove donijeli na bezbjedno mjesto, dobio sam zadatak da se vratim na bojište i izvučem još kojeg ranjenika, ukoliko je tamo ostao. U prvom šumarku kroz koji sam se zaputio naišao sam na Jovu Pavlovica, Iliju Mi-loševića i Marka Gakovića. Nisu bili ranjeni, ali nisu ni pomišljali na povlačenje, već su neprestano neprijatelja zasipali vatrom. Dok sam još bio kraj njih.ćuh da me neko zove po imenu. Osvrnuli se i ugledah kako mi Milan Majkić, rodom iz Benkovca, rukom daje znak da mu pridem. Mislio sam da je ranjen, pa se brzo nađoh kraj njega, ali on mi šeretski reče:

- Zdrav sam i čitav, ali sam te zvao da malo seiriš.

Zaista, bilo je pravo zadovoljstvo gledati Milana. Stajao je iza jednog hrasta i odatle puškomitraljezom tukao po obližnjem bunkeru, iz koga su upravo izla-zili neprijateljski vojnici pripremajući se za juriš. Odnekud se u tom trenutku kraj nas nađe i komandant Drugog bataljona, Dušan Metlić, pa nas trojica kre-nusmo u protivjuriš. U bunkeru smo našli 13 mrtvih i ranjenih neprijateljskih vojnika. Znao sam od ranije da je Majkić hrabar i vješt borac, ali je njegova od-važnost na Piskavici osobito došla do izraza.

Prilikom povlačenja naišli smo na Milana Mandića, kome je bila prelomlje-na kičma. Ponijeli smo ga, ali je brzo izdahnuo.

Mile Durašinović

KURŠUMI SU POKOSILI MLADO ŽITO

Riječima se ne mogu dočarali osjećanja koja preživljavate kad začujete uzdahe i jauke svojih ranjenih drugova. A osobito kada kraj vas umiru drugovi sa kojima ste dijelili dječje radosti, sjedili u istoj školskoj klupi.

Piskavica mi je baš po lome ostala u sjećanju.

Na lom krvavom razbojištu ostadoše i tri moja druga iz najranijih dana.

Petar Zinkijević, sin Mihajlov, u jurišu je smrtno ranjen u grudi.

Mihajlo Dobrovodski, Stevanov sin, pogibe između dva rova, Tačnije: na grudobranu druge linije rovova. Nismo mogli do njega doprijeti od jake neprijateljske vatre iz neposredne blizine.

Milan Vukmirović, sin Mihajlov, bio je u mojoj desetini. Moj najbolji drug, odličan borac, skladno razvijen momak, lijep kao upisan. Ranjen je u obje noge. Na prevarit podmuklo: neprijateljski vojnici, sa rukama podignutim na predaju, počеше da se pomaljavu iz rovova, ali naglo poskakaše natrag, dograbiše oružje i osuše po nama. Milan je prvi skočio iz zaklona i jurnuo ka rovovima. U tom zaletu ga pogodiše. Ništa nismo mogli u tom trenutku da uradimo. Ustaška vatra nas je prikovala za tlo. Ja sam mu neprekidno dovikivao da ćemo ga brzo izvuci. Ali, bespomoćni Milan izgubi kontrolu nad sobom i poteže na sebe svoje vlastito oružje.

Sve se odigralo munjevitom. Dok je Milan posezao na svoj život, mi smo, i ne sluteći takav obrt, otvorili jaku vatru na ustaše u rovovima, a ja i još jedan drug poletjesmo ka njemu. Trčeći smo pucali. Već sam vidio svjetlucanje i dim iz ustaških pušaka uperenih u nas. U jednom trenutku lice mi zapljesnu vreo vazduh, a istovremeno me kundak puške udari u rame, iako nisam iz nje opalio. Vrat i prsa mi zaslu nešto toplo. Samo sam shvatio da padam i - tu se prekida moja svijest ...

Drugovi su me onesvješćenogdovukli u neku brvnaru. Ni dan danas mi nije jasno kako su u onakvoj situaciji u tome uspjeli. Kada sam došao svijesti, shvativh da ležim na podu brvnare, a oko mene još pet-šest ranjenika, Pridigoh se na laktove, u košulji skorjeloj od zgrušane krvi i kroz prozorče spazih u dvorištu nekoliko tenkova, maskiranih lišćem. Povikah:

- Drugovi, evo tenkova!

Ali, niko se ne pomjeri. Bolje zagledah one najbliže i bi mi jasno: mrtvi su. Na moju sreću, odnekud se pojavi Gojko Zec, vodnik našeg voda. Bio je ranjen u nogu i jedva je stajao oslanjajući se na kolac. Uхватismo se jedan za drugog i nekalt iskočismo kroz prozor na suprotnoj strani.

Neobjašnjivo mi je kako smo tada bili prisebni i hladnokrvni, kao da se oko nas ništa ne događa. Nekako smo se vukli kroz polje pod pšenicom. Gojko se svom težinom oslanjao čas na mene, čas na kolac. Oko nas su zujali kuršumi kao čele. Oni koji su išli nisko pravili su čudne uzdužne otkose po tek klasalom žitu, oje je obećavalo bogat urod. Sunce je bilo visoko, u zenitu, i sparina je još više otežavala naše kretanje.

Ko će znati koliko nam je trebalo dok se nismo dokopali jedna šumarka. Tu nas sačekala četni bolničar Milan i ukaza prvu pomoć. Vjerovatno su nas naši primijetili, pa nam je pošao u susret. Prodoše još možda i puna dva sata dok se ne okupi naša četa. Ali, na žalost, nismo bili svi na tom okupu.

Jedan od drugova koji kasnije stigoše donese moju pušku i torbicu. Puška mi se na prvi pogled učini nekako neobična. Jeste moja, nema zboru, ali je nekako drugačija. Zagledah je bolje i zasta mi dah. I moji drugovi počеше da se čude. Kao da je neko čekićem snažno udario u prednji dio puške. Prednji okov i obloga bili su razbijeni i deformisani, a šipka potpuno zasakana unazad.

Sve mi bi jasno: to se dogodilo dok sam trčao ka Milanu. Čuda nema, a ipak sc iako nešto dogodilo meni. Ustaški kuršum je pogodio tačno u geometrijsku sredinu obloge moje puške, u vodište za stavljanje noža, ispod usia cijevi. Daje zrno išlo samo saniimetar više, uletjelo bi u samu cijev moje puške, a samo milimetar u bilo koju stranu - pogodilo bi ine u najosjetljiviji dio glave. Kako u ralu mogu biti sudbonosne tako majušne sitnice u vremenu i prostoru! Tada mi bi jasno i otkud onaj vreli lalas koji mi je zapljesnuo lice, pa onda onaj trzaj kundaka moje puške, iako nisam opalio. A ono vrelo što se rasulo po mom vratu i prsima, posijeg cega sam pao i izgubio svijest, bilo je komadanje zrna, koje se rasprsko prilikom udara u pušku ...

Kastije sam, i/, ratnih zapisa i iz razgovora s ratnicima, saznao da je sličnih slučajeva bilo i prije i poslije ovog koji je mene zadesio. U prvom svjetskom ratu artiljerijska granata, ispaljena sa austrougarskih položaja, uletjela je u cijev jednog srpskog topa. U prošlom ratu se, pak, nekoliko puta desilo da neprijateljska granata padne u kazan u kome se pripremala hrana za naše jedinice. Cuo sam za puno slučajeva da su razni predmeti i dijelovi lične opreme - dugme, petokraka na kapi, metalna kopča na opasaću, beznačajan predmet u džepu i slično - spasili živote mnogih naših boraca.

Piskavicu pamtim i po tome.

Vladimir Dtt dai

BIO SAM EKONOM ČETE

Cim je formirana Prva krajiška brigada i bataljoni krenuli na svoje prve zadatke, po četama su postavljeni i ekonomi čela. Njihov zadatak je bio da prikupljaju hranu od stanovništva i da je dopremaju u komandu čete, gdje se dijelila borcima.

Ja sam postavljen za ekonoma Treće čete u Četvrtom bataljonu kojim je komandovao Petar Mečava. Komandir moje čete bio je Branko Radulj, a njegov zamjenik i ujedno komandir Prvog voda u četi Branko Knežević.

Zadatak ekonoma čete bio je da uz pomoć odbornika ide po selu i traži od seljaka životne namirnice za četu. Svaki ekonom je imao svoj rejon za prikupljanje namirnica. Rejon se obično poklapao sa terenom na kome se nalazila čela na položaju. Odbornici su svakodnevno određivali zaselak iz koga treba da dopremimo namirnice, a ja sam morao da znam, prema brojnom stanju čete, koliko mi i kakve hrane treba. Sve što bih prikupio dopremao sam u komandu čete. Tu se nalazila kuhinja sa kuvarima koji su spremali hranu i odnosili je na položaj vodovima, ako četa nije bila na odmoru.

Komanda čete zahtijevala je da uvijek imam rezervu najnužnijih namirnica makar za jedan dan unaprijed. To smo čuvali kod kuvara u kuhinji, spremno u svakom momentu za pokret.

Komandir i politički komesar čete uvijek su naglašavali da naš odnos prema stanovništvu mora da bude korektan. Nikakva samovolja nije bila dopuštena. Sa porodicama koje nisu simpatisale partizane morali smo da se ponašamo kao i sa našim simpatizerima. Kao ekonom čete ja se nisam raspitivao da li je neko za ili protiv partizana, već sam sa odbornikom išao po selu i samo prikupljao hranu. U slučaju kakvog nesporazuma bio sam dužan da izvjestim komandu

ćete, političkog komesara ili komandira, a oni su onda donosili odluku šta dalje da preduzmem.

Četna kuhinja se sastojala od ekonoma čete, dva kuvara, dva ili tri konjovoca. Ako je bilo više rezervnog oružja, municije i hrane, morali smo da imamo tri lovama konja i tri konjovoca.

Od materijalnih sredstava kuhinje motala da ima jedan ili dva kazanpšto je zavisilo od brojnog stanja čete. To nisu bili vojnički kazani već kotlovi u kojima su seljaci topili mast i kuvali pekmez i ošap.

Četa je obično imala u svom sastavu tri voda, a svaki vod po tri desetine. U desetini je bilo deset, ponekad i više, ponekad i manje boraca. To je zavisilo od situacije, borbi i pridolaska novih boraca.

Na čelu desetine bio je desetar i sve što se odnosilo na doličnu desetinu rešavalo se i raspravljalo sa desetarom. Pripremljena hrana dijeljena je po vodovima, a zatim po desetinama. Tako smo radili ako su vod ili čela bili na položaju, a ako su bili na odmoru ili u rezervi, hrana je dijeljena čeli kao kompletnoj jedinici.

Ja sam svakog dana određivao šta će se kuvati za doručak, ručak i večeru. Tri obroka dnevno bila su obavezna, seni u vanrednim situacijama, kada bismo, na primjer, čitav dan vodili borbu ili bili u pokretu. Tada smo koristili rezervu koja se čuvala u četi, a bilo je situacija kada ni rezerva nije mogla biti iskorištena.

Ako je četa bila na okupu i zaklonjena od neprijateljskog izviđanja, prilikom diobe hrane postrojavala se citava četa. Tada su pred strojem čitane radio-v ijesti, razna saopštenja i naredbe komande čete. (J zapovijestima i naredenima uvijek je saopštavano koji vod daje straže, koji patrole, u kom pravcu treba da se uputi osiguranje. Zatim, ako ima bolesnih, šta s njima treba da se uradi. Najzad, dežurni u četi je komandovao i čela bi išla da primi hranu, ako je bila kuvana.

Kad bi kuvari spremili hranu, a loje obično bilo u određeno vrijeme, borci su u koloni po jedan prilazili kazanu. Kuvar je kutlačom stalno miješao po kazanu, zahvatao svakome jednako i sipao u porciju. Nisu to bile vojničke porcije, iako je bilo i takvih, već obične domaće šerpe. Svaki borac je imao svoju porciju i kašiku koje je, u nekoj torbi ili rancu, nosio sobom.

Prije nego što počne dijeljenje hrane ja sam morao da kažem kuvarima koliko ima drugova »u rashodu«. To su bili stražari, patrole, kuriri i komanda čete. Za njih je ostavljano jelo u nekoj posudi. Za komandu čete hranu je obično primao četni kurir ili dežurni u četi.

Po odobrenju komandira čete ekonom je naređivao kuvarima da pripreme dijeljenje hrane, a dežurnom u četi da postroji četu.

Ako je hrana bila suva, dijeljena je obično po vodovima, a onda po desetinama. Svaki vodnik je primao hranu za svoj vod, odnosno desetar za svoju desetinu. Vodio se strogo računa da niko ne ostane bez hrane.

Nastojali smo da hrane ima dovoljno i da bude ukusna. Ako je neko želio »repete«, mogao je slobodno da traži od kuvara.

Pored prikupljanja hrane moj zadatak kao ekonom čete bio je i taj da vodim računa o tome da kuvari sa svojim rekvizitima uvijek i u svakom momentu budu spremni za pokret. Intendant u bataljunu mi je stalno na to skretao pažnju. Nikakve nepotrebne stvari nisu smjele da se nađu u kuhinji.

Za pokret su uvijek morali da budu spremni i konjovoci. Za svega minut ili dva, najviše pet, sva kuhinja je morala biti spremna za pokret. U slučaju da se hrana nalazila u kazanima i da se kuvala, pri nailasku neprijatelja, ako je kuhinja

morala da napusti dotadašnje mjesto, hranu smo prosipali, kazne i sve što pripada kuhinji hitno tovarili na konje i premještali na mjesto koje je određivao štab bataljona, odnosno intendant bataljona. To je činjeno samo u izuzetnim situacijama. Dogadalo se da je komora iz čete morala da se pridruži komori bataljona i tako zajednički odlaze na druge položaje. Docnije, kad bi opasnost prošla i situacija se razbistrila, kuvari su, opet po naređenju, nastavljali svoj posao.

'Prilikom pokreta strogo smo vodili računa da komora sa svojom zvekom kazana, kutlačama i ostalim rekvizitima ne otkrije neprijatelju naše prisustvo, naročito ako smo se kretali u blizini neprijateljskih položaja. Ako smo bili u pokretu danju, sve je moralo biti maskirano i prilagođeno terenu kojim smo išli. Konji i oprema morali su takođe da budu maskirani. Za maskiranje komore u četi bio je odgovoran ekonom. Nisam imao neprilika ni sa maskiranjem, niti sa kakvim javašlukom u kuhinji.

Kad sam sa dežurnim odbornikom išao po selu radi nabavke životnih namirnica, on mi je uvijek unaprijed skretao pažnju ko je i kakav je domaćin kod koga idemo, da li je siromah ili ima pun tor stoke. Mi smo se između sebe lako sporazumjevali. Jednostavno bi odbornik meni, prije nego što ćemo ući u avliju, rekao:

Ovdje krupno pas laje.

To je značilo da od domaćina ima šta da se uzme. Polom bismo se dogovorili šta ćemo od njega da tražimo.

Za ona dva mjeseca dok sam se nalazio na dužnosti ekonoma čete, od formiranja brigade do jula 1942. godine, nisam imao nikakvih nesporeda sa odbornicima s kojima sam saradivao.

Poslije okršaja na Piskavici, u junu 1942, jedinice naše brigade zaposjele su položaje na brdu Rakitovači. Da bismo koliko-loliko oslabili neprijateljski pritisak na Kozaru, danju smo napadali i \odili borbe sa neprijateljem, a noću se prebacivali na nove položaje, u nove zasjede.

Dok je moja četa, sa ostalim ćelama, po čitav dan vodila borbu, ja sam prikupljao hranu i doturao je na položaj. Neprijateljska avijacija bila je aktiv nija nego prethodnih dana, dok olanziva nije bila počela. Zbog toga je pokret kuhinje i komore bio otežan, naročito danju. Ali, borci su morali da dobiju hranu.

Nekoliko dana, dok smo danju vodili borbe, a noću se premještali sa jednog položaja na drugi, nisam imao vremena za odmor ni časa. Ne sjećam se koliko sam noći i dana proveo bez sna, ali znam da je bilo trenutaka kad sam spavao u pokretu.

Dok bih prikupio hranu, odnio je na položaj i podijelio borcima, dan bi prošao. Cim bi se smračilo, četa je kretala na marš, na nove položaje. Morao sam da idem sa četom.

Kad bismo se izjutra našli na određenom položaju, borci bi isturili ispred sebe obezbjedenje i osmatrače, a oni su mogli, naslonjeni na svoje oružje, da malo odspavaju. Menije to bilo uskraćeno, jer poslije noćnog marša, uvijek napornog, morao sam odmah krenuti u prikupljanje hrane.

Jedne večeri, čim sam podijelio hranu, došlo je naređenje za pokret, i to u pravcu sela Radomirovca i Volat a. Od umora i nespavanja počeo sam da posrćem. Tada su borci uzeli moju pušku, a mene su dvojica uzela ispod ruku i ja sam u hodu zaspao. Ne znam koliko sam tako, u pokretu, spavao, ali sutradan sam bio sposoban da ponovo krenem na svoj zadatak, na prikupljanje hrane za borce.

RAPORT KURIRA ŠTABA BRIGADE

Nekoliko dana po formiranju Prve krajiške brigade morao sam se rastati od moje stare Bihačke čete, koja je u Lamovitoj postala Druga cela Drugog baialjona.

Određen sam za kurira slaba brigade. Nije mi ovaj rastanak lako pao, iako su mi drugovi govorili daje to veliko priznanje. Dugo sam proveo u Bihačkoj četi. Bio sam sa njome i na Manjači, u sastavu Prvog udarnog protivčetničkog bataljona, i u borbama kojimasm 15. i 16. maja 1942. godine oslobodili Prijedor. Bio sam puškomitraljezac, a sada me određuju za kurira! Spopala me nedoumica; je li to za mene?

Brzo sam se uvjerio da sam dobio ozbiljan zadatak. I nikada se nisam pokajao što sam bez riječi pristao da budem kurir.

Javio sam se komandiru voda za vezu pri štabu brigade, Nikoli Graoniću, i odmah su me podvrgli obuci, koja je trajala nekoliko dana. Tu sam shvatio koliko kurirski zadaci mogu biti složeni. Na zadatak, po pravilu, kurir odlazi sam. Obavezan je da blagovremeno prenese obavještenje jedinici, ili štabu brigade, koji su obično u pokretu i često na novom, nepoznatom terenu. Da bi se dobro orijentisao, kurir mora poznavati način partizanskog dejstvovanja i njihovog otvaranja puščane i mitraljeske vatre, ispoljiti snalažljivost u pronalaženju pouzdanih vodiča i još mnogo šta drugo.

Osim kurirskih dužnosti često sam bio pratilac političkog komesara brigade Velje Slojnića, ili zamjenika komandanta brigade Voje Todorovica. Ali, ti zadaci su bili neuporedivo lakši od onih čisto kurirskih. Uostalom, evo šta sam doživio na jednom od svojih prvih kurirskih zadataka.

Bilo je to polovinom juna 1942. godine. U štabu brigade, koji se nalazio u selu Piskavici, u zaseoku Taliči, dali su mi poštu koju je hitno trebalo uručiti na ruke Stevi Raušu, komandantu Trećeg bataljona. Brzo sam stigao do položaja bataljona na Rakitovači i zatekao Rauša sa dvogledom na očima. Ne prekidajući osmatranje, uze poštu i kratko mi dobaci:

- Odmah u zaklon, da ne otkriješ naše položaje!

Nadoh se u rovu, među kuririma bataljona i tada spazih kako ka nama nastupa neprijatelj. Uto Rauš završi osmatranje i počeo da čita poruku koju sam mu donio. Činilo mi se da je čita iznova, natenane, a meni se žurilo da se izvučem prije nego što počne borba, pa se oglasili:

- Mogu li ja nazad, družo komandante?

- Ne možeš! Nemam sada vremena da napišem odgovor...

Valjda je i sam osjetio daje to rekao odsječno, pa nastavi dobroćudno, kao da smo stari znanci:

- Sto si se uzvrtio, mali? Prpa. a? Ne boj se, vidjeccš kako će se ovdje provesti ustaše i domobrani...

Na njegovu naredbu, kuriri bataljona brzo okupiše komandire čela. Rauš im u nekoliko riječi odredi zadatke:

- Obidite vodove na položajima i provjerite da li svaki borac ima zaklon i je li se dobro maskirao. Niko ne smije otvarati vatru dok ja ne dam znak ci venom raketom. Prenesite komandirima vodova da se na taj znak jednovremeno otvori plotunska vatra iz pušaka, a iz puškomitraljeza učestalim kratkim rafalima. Onda slijedi udar ručnim bombama i juriš. Sve ovo morale brzo izvesti, neprijatelj je već nadomak naših položaja ..

Slušam sve to i istovremeno gledam kako se približavaju neprijateljske snage, razvijene u nekoliko kolona. Mislilo sam da odatle neću izvući /ivu glavu. Kao da je znao šta se u meni zbiva, Rauš mi dobaci čim komandiri odoše:

- Ti, mali, rie moraš u juriš. Ostani u rovu i posmatraj.

Ovo nie Mainali siitili i oti ijeziiii. »Komandant bataljona čc u juriš i ja noću izostatil« sinu mi u glavi. Bilo bi sramota da Kozarčani jurišaju, a da zaostanem ja, Bišćanin!« Odvratih Raušu:

Kad namjeravaš da daš znak za otvaranje vatre?

- A koliko li, Ljubo, možeš baeti ručnu bombu?

- Jedno trideset, možda i četrdeset metara.

- Lijepo: kada nam uslaše pridu na toliko odstojanje, ja ću dati znak! A sada više ništa ne pitaj, nego se spremi za juriš, ako te nije strah ...

Ubrzo nad položajima bijesnu crvena raketa, a u isti tren odjeknuše puščani plotuni i kratki mitraljeski rafali. Onda kao da se zemlja prolomi: u dubini neprijateljskog borbenog poretka počеше da eksplodiraju minobacačke mine. a njegove prve linije obasuše ručne bombe. U jednom trenutku, čini se, iz rova krcatoše svi: i borci, i komandant Rauš, i politički komesar Pero Đurić. Pratim ili i ja u stopu U lom krkljancu ponovo slijedi naš udar ručnim bombama. Neprijatelj počinje da se povlači. Komandant bataljona Rauš dovikuje kuririma tla liitno prenesu komandirima četa da se juriš nastavi u gonjenje razbijenog neprijatelja.

Međutim, ubrzo se i/ Ivanjske pojaviše tenkovi, pa se bataljon morao vratiti na svoje položaje.

Sjećam seda sam u povratku izbrojao više od stotinu mrtvih neprijateljskih vojnika, a vidio sam i petoricu zarobljenih. U ovoj borbi zaplijenjeno je dosta pušaka, zatim jedan puškomitraljez, jedan teški mitraljez i jedan minobacač, sa dosta municije i drugog materijala. Treći bataljon nije imao poginulih i ranjenih. Toga se dobro sjećam, jer sam bio prisutan kada su komandiri četa raportirali Raušu.

rada sam shvatio: bolje je biti hrabar i znati organizovati napad i odbranu, nego imali višestruko nadmoćniju i tehnički opremljeniju jedinicu. Taje nadmoenost ovoga puta bila na strani neprijatelja, ali je uprkos tome do nogu potučen. Divio sam se hrabrosti Kozarčana, njihovoj snalažljivosti, smirenosti i istrajnosti kojom su sačekali i tukli neprijatelja. Ova borba mi je i dan-danas u živom sjećanju zbog načina na koji je izvedena, po smirenosti i prisebnosti u svim stepenima komandovanja, po drugim starješinskim odnosima i rezultatima koji su logično proistekli iz svega toga.

Ljubo Prošić

MJESTO IM JE U OVOJ KNJIZI

Jedan sam od rijetkih boraca koji je imao sreću da sa Prvoni krajiškom brigadom prođe njen borbeni put od formiranja do konačne pobjede nad neprijateljem. Na tom putu doživio sam bezbroj lijepih trenutaka, ali sada ću osvježiti najtužnije moje sjećanje, ono na borbu u Piskavici. Izgubio sam tog dana, 12. juna 1942. godine, nekoliko drugova s kojima sam bio u stroju 21. maja u Lamovitoj, na dan formiranja naše brigade.

Velika neprijateljska ofanziva na Kozaru bila je u punom zamahu. Naša brigada je dobila zadatak da probije neprijateljski obruč i da se prebaci u Kozaru Po sunčanom i v rolom danu približavali smo se Piskavici preko prostrane i čiste ravnice. Oko puta i pruge, po voćnjacima, nazirali smo neprijateljske vojnike. Neki su so bili i raskomotili skinuli bluže, da se sunčaju. Očekivali smo znak za

početak borbo, uvjereni da ćemo brzo srediti tako raskomoćene neprijateljske vojnike. Ali, neočekivano je stiglo naređenje da zastanemo, u rasporedu u kakvom smo se našli neki dijelovi u streljačkom stroju, neki u vodnim, pa čak i u četnim marševskim kolonama. Na našu sreću neprijatelj nas nije primijetio.

Poslije kraćeg zadržavanja stiglo je naređenje da se otvori što jača vatra i energično krene u napad.

Naša Prva četa Treće« bataljona krenula je u napad po brisanom prostoru. Neprijatelja smo iznenadili, jer nas nije očekivao usred dana, ali se brzo sudio i otvorio snažnu i preciznu pristanu i mitraljesku vatru i/ rovova. Pošlo mu je za rukom da nas zadrži na bliskom odstojanju i na nezaštićenom prostoru. Pokušavali smo da mu pariramo još jačom vatrom i djelimičnim jurišima, ali nismo uspijevali da ga potisnemo. On je imao neuporedivo bolje položaje, a sem toga je i brojno bit« daleko nadmoćniji.

U našem borbenom poretku se, s vremena na vrijeme, pronosio glas ko je ranjen, a ko je poginuo. Takvi glasovi i postajali su sve učestaliji. Naređenja su se ponavljala. Poslije povika komandira čete Mile Tubića da se pojača vatra, slijedila bi naredba komandira voda Mikana Marjanovića da se krene naprijed. A neprijateljska vatra nije jenjavala i zaustavljala je svaki naš pokušaj da se krene naprijed.

Nekako u lom momentu kraj mene pogibe Rade Mandić, moj veseli stari drug. Borba je nastavljena u mjestu, a naši gubici su se povećavali: čini se da je za samo nekoliko minuta nas vod ostao bez svih puškomitraljezaca: Mirko Majkić je poginuo; teško ranjenog Petra Marjanovića pokušao sam da izvučem, ali on je ubrzo izdahnuo; gotovo u istom trenutku teško je ranjen i naš treći puškomitraljezac Miloš Svonja.

Borba je trajala nekoliko časova. Naprijed se nije moglo, a naši gubici su bili sve veći. Morali smo u povlačenje pod borbom, što je ovog puta bilo posebno otežano, jer smo to činili usred bijela dana i na otvorenom prostoru.

Naša četa je pretrpjela teške gubitke. Imali smo oko 30 mrtvih i ranjenih, među njima i šest puškomitraljezaca. Mislim da su to najteži gubici koje je četa pretrpjela u toku cijelog rata. Žao mi je što sam zaboravio imena većeg broja poginulih drugova, pa ih ne mogu ovdje navesti, iako znam daje tim imenima mjesto ovdje, u ovoj knjizi.

Borba na Piskavici mi je ostala u sjećanju kao najtužnija uspomena i/ tala.

Cvijo Sadžak

PRVI ORGANI NARODNE VLASTI

Uoporedo s jačanjem Drugog \OP odreda i širenjem slobodne teritorije, na Kozari je stvarana i nova, narodna vlast.

U svakom oslobođenom selu izabrani su mjesni narodnooslobodilački odbori, ali ubrzo se pokazalo kao neophodno da se stvori viši oblik demokratske narodne vlasti. Trebalo je, s jedne strane, koordinirati aktivnost mjesnih narodnooslobodilačkih odbora, a s druge strane bilo je sve neophodnije da se preduzimaju i rješavaju složeniji zadaci i poduhvati od šireg značaja i interesa. Tako je u selu Piskavici, u martu 1942. godine, formirana Komanda opštine, čije je sjedište bilo u zaseoku Tnliči, u kući Mane i Dušana Talića. Za komandanta Opštine

postavljen je Mane Talie. za potpredsjednika Dragutin Jakovljević. a za sekretara Dragan Sanivuković. Dužnost komesara za ishranu bila je povjerena Cviji Sevi.

Opština je preuzela brigu o cjelokupnom stanovništvu slobodne teritorije. Već samo to bilo je, po svojoj složenosti, veoma obiman i delikatan zadatak, jer je u sebe uključivalo brigu za prehranu i snabdjevanje uopšte, zatim brigu za bezbjednost i evakuaciju nejači u slučaju nailaska neprijateljskih jedinica, kao i zdravstvenu zaštitu, i slično. Međutim, to je bio samo dio zadataka Opštine. U njene redovne, svakodnevne obaveze spadalo je i održavanje veze sa partizanskim jedinicama i pružanje materijalne pomoći za izvršavanje njihovih borbenih zadataka, kao i organizovanje partizanskih bolnica i stvaranje uslova za njihov rad. Opština je imala i zadatak da organizuje vojno-političke kurseve za omladince i omladinke mlade od 18 godina, radi njihovog osposobljavanja za popunu partizanskih jedinica.

Formiranjem Prve krajiške NOU brigade (21. maja 1942. godine) zadaci Opštine postali su još odgovorniji i složeniji. Brigadna intendantura je u snabdjevanju hranom bila neposredno oslonjena na Komandu opštine. Morao se mijenjati dotadašnji način prikupljanja hrane za partizanske jedinice koje su bile neuredivo manje i uglavnom su se snabdijevale preko seoskih mjesnih narodnooslobodilačkih odbora. Brigadi je, međutim, trebalo obezbijediti i zalihe za više dana. Prešlo se na centi alizovano prikupljanje, preko centralnog magacina, odakle je vršena raspodjela brigadnoj intendanturi i ostalim jedinicama.

Saradnja Komande opštine i svih organa vlasti sa Drugim NOP odredom i Prvom krajiškom brigadom bila je primjerna. Ondašnja parola »Svi na front - sve za front« bila je sušta stvarnost. Taj zadatak smo do kraja predano i dobro izvršavali i u tu aktivnost, uz narodne odbornike i mjesne narodnooslobodilačke odbore, kao organe narodne vlasti, uključili smo i partijske i omladinske organizacije. kao i organizaciju žena. Seoske žene i djevojke su organizovano plele čarape i džempere za borce, prale njihovo rublje, skupljale caršavc i peškire za bolnice, donosile ranjenicima hranu i voće, a uza sve to pomagale sanitetskom osoblju u njezi ranjenika i bolesnika. Veza između fronta i pozadine bila je veoma čvrsta i sve je u stvari bio jedinstveni front u borbi protiv svih neprijatelja.

Na slobodnoj teritoriji razvijen je i kulturno-zabavni život. Kulturno-prosvjetna ekipa Prve krajiške brigade održavala je priredbe u selima. Na priredbi u Talića gaju. na primjer, bilo je nekoliko stotina gledalaca, izvedeni su skečevi i recitacije, pjevane naše borbene pjesme i igranu naša nacionalna kola. Omladina nije propuštala ove priredbe i tražila je da se održavaju što češće. Omladina i mlade žene darivale su članove kulturno-prosvjetne ekipe buketima cvijeća, košuljama, tkanini seoskim peškirimima.

Ali. ovo nije dugo potrajalo. Već. 10. juna 1942. godine počinje neprijateljska ofanziva ria Kozaru. Neprijatelj kreće u napad iz Banje Luke i preko Ivanjske uspijeva da ponovo zauzme Prijedor. U borbi sa ustašama i domobranima na Rakitovači Prva krajiška brigada zaplijenila je dosta oružja i municije i naš omladinski kurs je prekinuo rad, a svi njegovi polaznici su upućeni kao popuna u Prvu krajišku brigadu.

U borbi na Rakitovači poginuli su Dragutin Jakovljević. potpredsjednik Komande opštine. Dragan Stanivuković, sekretar Komande opštine, Milić Višić. kurir Opštine, kao i Stojan Rogić, iz Slavicke. borac Trećeg bataljona Prve krajiške brigade. Razbijeni neprijateljski vojnici su, u bjekstvu sa Rakitovače. počinili bezbroj zločina u okolnim selima. Ubili su svakoga na koga su naišli. Grupa koja je preko Piskavice, odnosno zaseoka Talića, bježala u pravcu Banje—Luke ubila je Jovanku i Ristu Marica i Iliriku Talić. Oni koji su bježali preko Ivanjske ubili su Dragutina Dragica, rukovodioca omladinskog kursa, zatim Bosiljku Dra-

gić, Miv. u Šušnjara, Dušana Jakovljevića i Vaskrsiju Grujića, dok su Spasoju Ke-
viću-Zrniću slomili nogu, a Zorku Dragić ranili.

Poslije dva dana došlo je do krvave borbe na Piskavici. Komanda opštine
se više nije mogla održati, jer je neprijatelj sa svih strana nadirao na slobodnu
teritoriju, pa su njeni članovi stupili u Prvu krajišku brigadu, kao borci.

Mane Calie

VODA - STRAŠNIJA OD VATRE IZ BUNKERA

Pred rijekom se Krajišnik prepozna, iako u tim prilikama najmanje liči na
samog sebe. Ni za najriscantniji poduhvat nije nam bilo teško naći dobrovoljce.
Ali, pred rijekom, i onom najmanjom i nebranjenom, Krajišnik se u ratu osjećao
najnelagodnije. Rijeke su nam bile najteže prepreke. Borci koji su preboljeli tifus
govorili su da im je prelaz preko rijeka bio teži od pjegavca!

Malo je Krajišnika koji su kao djeca naučili da plivaju i svikli se na rijeke.
Zato je svaki njihov prelaz preko rijeke bio i neprijatan, i komičan u isto vrijeme.

Tako je bilo i jednog junskog dana 1942. godine, kada je Prva (petrovačka)
četa Prvog bataljona zastala pred rijekom Gomjenicom. Ova četa je tada imala
120 boraca, a plivati su znali samo neki, i to oni koji su duže živjeli van zavičaja.

Na izgled mirna Gomjenica bila je tih dana nadošla, ali se pokazalo da se
može lako pregaziti. Međutim, borci su se skanjivali, nikako se nisu odlučivali
da zagaze, iako su vidjeli da oni što su krenuli prilaze suprotnoj obali bez ikakvih
teškoća.

- Ama, ljudi, prehladicemo se! - čulo se sa svih strana.

- Vrijeme je da već operemo donji veš! zabrunđa Mišo Kecman, pa najzad
krenu u rijeku.

U tom trenutku u niskom letu nadoše dva »bregejca« i zasušeralalima i one
u rijeci, i one na obali. Prodornim glasom komandir čete Gojko Trikić, koji je
bio prešao rijeku, naredi da legne gdje se ko zatekao, a Tanasije Lukić, koji samo
što je bio zagazio u vodu, odvrati:

- Da si na mom mjestu, ne bi ti na pamet pala takva komanda!

»Bregejci« počеше da hvataju krug da bi nas opet nad letjeli, pa zamjenik
komandanta brigade, Vojo Tudorović, naredi da ih dočekamo plotunom iz pušaka
i puškomitraljeza. Zahvaljujući tome, avioni nas ostaviše na miru.

Tako je prošlo prvo naše »forsiranje« rijeke.

Ali, već poslije nekoliko dana naša Prva četa Prvog bataljona izbila je na des-
nu obalu Sane, kod sela I' sorata, na srcdokraci između Prijedora i Sanskog Mos-
ta. Nije bilo druge: Sanu je trebalo što prije preći, jer je prijetila opasnost da nam
s leđa podidu neprijateljski tenkovi. Nasred mutne, nadošle rijeke upravo je bila
zaprega konja koji su vukli top. Iz vode je virila samo cijev. Ta prizor nas obesh-
rabri, pa niko da se usudi da krene u rijeku, iako je komandir čete, Gojko Trikić,
prvi zagazio i naredio da se svi uhvatimo jedan za drugog i tako u lancu prela-
zimo. Ali, niko da krene za komandrom. Politički komesar čete Drago Đukic
ubijeđuje borce da im se ništa neće desiti, ali niko da kroči u vodu. Na obali se
nađe i politički komesar bataljona Svetko Kačar Kačo i borci ga zasuše pitanji-
ma:

- Zašto nas vodite lamo gdje nema mosta?

Izgleda ila su zaboravili kakav je put preko Piskavice! - odvrća Kacar.

- Lakše je, Kam, rušili bunkere nego ovako prelaziti nesrećnu Sanu do-
baci mu Mile Dragišić. a Dušan Mrda lo proprati rafalom psov ki na račun Sane,
pominjući pri tom i sve njene pritoke.

Najzad prelaz nekako poče Prvi u vodu zagazi Bogdan Kuburić. četni bol-
ničar. Samo šio umoči nogu, pogleda pul neba i poče da neprilično pominje
boga i najpoznatije svece, Kuburić je, inače, neposredno pred izbijanje rata za-
vršio bogosloviju, ali umjesto u crkvi obreo se u partizanima.

- Danas je pranje veša i kupanje, drugovi, za mnom, uz božju pomoć! do-
viknu on i zagazi i drugom nogom.

- Nevolja će bili ako dođe do pranja zuba, pope! - dobaci neko i zagazi za
Kuburićem.

Tako kienusmo u naše drugo forsiranje rijeke.

Duk se čelo čete vec približavalo sredini rijeke, na obali je još bilo nerveze.
Na začelju su se našli oni koji su propustili da zagaze kada je došao red na nji-
hove desetine. Ali. najzad su se i oni odlijepili od obale. Svaki od nas je u sebi
morao da slomi nešto što ga je čvrsto prikivalo za obalu i istovremeno unosilo
čudno nespokojsivo i usplahirenost od koje su paralisani i volja i razum. U lim
psihičkim naprezanjima i lomov ima, meni se čini, moral je bio jači i nadv ladao
je urođeni krajiški strah od rijeka.

Bilo kako bilo, tek živi lanac se kretao mutnom rijekom. Ljudi su se držali
za ruke. Kada se činilo da će sve proteći u najboljem redu, taj živi lanac se pre-
kinuo nasred rijeke. Voda je nekoga zanjela, a za njim se otrglo još nekoliko bo-
raca. Naj snažniji borci su se snašli i spriječili neželjene posljedice: zastali su u
mjestu poput stubova, tako da se lanac brzo opet povezao. Oni koji su se bili
oligli, zanjete maticom, a još više panikom, našli su se uz najslrmiji dio obale,
nizvodno od mjesla gdje je kolona već izlazila iz rijeke.

Morali smo u strmoj obali kopali stepenice da bismo stigli do naših drugov a
koji su se našli ispod nje. I tonic MI nam svojim alatkama pomogli arliljerci. Ne-
koliko boraca se našlo na jednom omanjem pješčanom sprudu, desetak metara
od obale. Niko ili nije mogao ubijediti da ponovo zagaze u vodu. Komandir čete
je sa nekoliko boiaca koji su znali da plivaju morao pregazili do njih, pa su se
na sprudu povezali u lanac i tako najzad prešli na lijevu obalu Sane.

Tako je prosio naše drugo forsiranje rijeke. Na našu veliku žalost, ne i
posljednje u ratu.

Javan Slojanović

PAYLE DŽEVER

Pavle Džever i ja snio drugovali od malih nogu i ratovali u istoj jedinici.

Bili smo iz susjednih sela - on iz Surjana, ja iz Sehovaca. Zajedno smo po-
hađali školu u trećem selu - u Gustovari. Bio je vrlo dobar učenik, ali više gladan
nego sit, pa nije mogao da nastav i školovanje. Čim je završio osnovnu školu, mo-
rao je da nadnici, u svom i u okolnim selima. U takvim surovim životnim uslo-
vima dječak se iskalio u rano sazrelog momka. Nije bio ni skojevac, ni član Par-
tije, ali je u haotičnim aprilskim događajima 1941, sa nepune 22 godine, znao da
se orijentiše. Upozoravao je mješiane da se ne odazivaju na pozive ustaških v las-

ti. On se nije prevario da im /iv ode ti ruke, kao neki lakovjerni, koji se nikada nisu vratili.

Predosjećao je i biu uvjeren da narod neće dugo trpjeti ustaška zvjerstva. I nije se dvoumio kada su jula 1941. godine na mrkonjičko područje baš iznad njegovog rodnog sela. u šumu Pavlova ravan došli iskusni komunisti Drago Mažar, Muhamed Kazas, Dariko Milrov, Vaso Butozan. Milan Branković i drugi, da pripreme narod na ustanak. Pavle je odmah shvatio i njihove namjere i svoju dužnost. Sa puškom karabinkom i desetak metaka, poluvojnički odjeven, stupio je u ustaničke redove.

Ubrzo je taj odvažili i požrtvovani momak primljen u SKOJ, a odmah zatim i u Partiju. Postao je zatim mitraljezae. a ubrzo i komandir voda u Manjačkoj čeli. Govorio je svojim borcima:

- I neprijatelj je od mesa. Samo ga treba zasuli vatrom.

Tim riječima nas je hrabrio pred svaku borbu. A kada ona počne - uvijek je išao ispred svojih boraca. Jurišao je lako na ustaše u zaseoku Računa, pa u Krupi na Vrbasu, oktobra 1941. godine. Zajedno sa Pljevcima i Sipovljanima je. novembra 1941. godine, na Previljima razbio veliku ustaško-domobranksu kolonu, koja je hitala u pomoć garnizonu u opkoljenom Mrkonjiču.

Teško je nabrojati borbe u kojima smo učestvovali od jula 1941. do aprila 1942. godine. Početkom aprila 1942. godine našli smo se u velikom iskušenju: došlo je do sramne četničke izdaje, čije su kolovode bili Drenović i Marčetić. Jedne noći, dok je, uz neprekidnu jeku gromova, kiša lila iz neba i zemlje, četnici su podmuklo napali komandu naše čete. koja se nalazila na Saračevcu, u selu Gostovari. Pavle se odmah snašao: postavio je svoj puškomitraljez na ulaz brvnare, rafalima rastjerao izdajničku rulju i omogućio izvlačenje rukovodstva čete. Na žalost, četnici su već bili na prevaru uhvatili komandira čete Aleksu Penića i Joju Prolu i uspjeli da ih odvuku u grad, gdje su ili prodali okupatorima i ustašama.

Kada su četnici umakli, Pavle se sa ostalim komandirima vodova našao na okupu u komandi čete. Odlučili su da se povlačimo.

Pred svojim vodom Pavle je to ovako objašnjavao:

- Treba da se izvučemo iz obruča. Imamo samo jedan zaklon, a pet neprijatelja: uz Nijemce. Italijane, ustašo i domobrane, sada su to i četnici. Uхватili su se ruku pod ruku sa okupatorima i ustaškim zlikovcima ...

Blatnjavi i mokri, u zoru srao se okupili na zbornom mjestu čete, na brdu Milašici. Novoizabrani komandir čete Stevan Penić je saopštio da je odlučeno da krenemo na Kozaru.

Teška srca krenuli smo, a za nama su ostali naši domovi i porodico izložene četničkom teroru. Ispod nas, u dubini kamenitih klisura, hućao je nadošli Vrbas, a na čelu svog voda koraćao je Pavle Džever stazom koja je vodila kraj same njegove rodne kuće. Kao da jo predosjećao da više tuda neće proći, obratio se bojcima:

- Stanite, drugovi, samo malo. koliko da ocu kažem da se čuva četničkih izdajica dok se mi no vratimo sa Kozare ..

Brzo se vratio noseći pod miškom proju. U stopu ga je pratio otac Duro.

- Evo. drugovi, još je vruća, ispod saća! - rekao jc Pavle i počeo da dijeli proju borcima. - Da bar utolimo glad, daleko je Kozara ...

Stojeći kao ukopan, njegov otac Đuro nam je rekao

- Čuvajte se, djeco, gadno se zakuvalo. Ustaše su u blizini zaklale sedamdeset ljudi. Sada će i četnici lako sa partizanskim porodicama ...

Dok smo mi u horu odvrćali da ćemo se brzo vratiti, Pavle je komandovao:

- Pokret!

Krčeći put ka Kozari, Manjačka čela je, krajem aprila i početkom maja. vodila ogorčene borbe kod Bronzanog Majdana, u Piskavici, kod Ivanjske i Omar ske. U manjačkim selima bilo jo jataka koji su skrivali četnike i obavještavali ih

u pokretima partizana. Sem toga, Nijemci i ustaše su svakog dana iz Banje Luke navaljivali na slobodnu teritoriju Podkozarja i Kozare.

Manjačka četa je 21. maja 1942. godine u Lamoviloj ušla u sastav Prve krajiške brigade. Vod Pavia Dževera je raspoređen u Treću četu Drugog bataljuna, čiji je komandant bio Dušan Metlič. Poslije borbi na Brankovcu, zatim 12. juna na Piskavici, i napada na Bosanski Novi. Manjačka četa se 24. jula izdvojila iz Prve krajiške brigade i samostalno je dejstvovala na Manjači. Odigrala je značajnu ulogu i brzo stekla popularnost u ovom kraju. Učestvovala je i u borbama za oslobođenje Ključa.

Manjačka četa je 27. decembra 1942. godine usla u sastav Sedme krajiške udarne brigade. Poslije teških borbi po Bosanskoj krajini došle su nove, još žešće, od Mrkonjić-Grada do Mratinja.

Pavle Džever nije birao bitke, ni zadatke u brigadi. Uvijek je bio među prvim. Od 29. maja do 5. juna 1943. godine Sedma krajiška je izvršila pokret prema Mratinju i Pivskom Javoruku. To je bio jedan od najtežih i najvažnijih zadataka ove brigade. Vrhovni štab joj je naredio da po svaku cijenu zauzme Pivski Javorak. Pavle je tada, kao zamjenik komandira čete, krenuo ispred svoje jedinice u susret Nijemcima, i tako je otpočela borba prsa u prsa. Iznenađeni neočekivanim napadom, Nijemci nisu uspjeli da se organizovano brane. Poslije nekoliko uzastopnih juriša Pivski Javorak je bio očišćen od Nijemaca.

U tim jurišima Pavle je teško ranjen u obje noge. Naden je u gomili Nijemaca koje je pokosio svojim šmajserom. Prenesen je u Centralnu bolnicu na Sutjesci, ali rane nije preživio.

Škola u Surjanu nosi njegovo ime. Za narodnog heroja je proglašen novembra 1953. godine.

Branko L. Srdija

U PRVOJ KRAJIŠKOJ BRIGADI

Bio sam u Prvoj krajiškoj narodnooslobodilačkoj udarnoj brigadi 79 dana. ljeta 1942. godine. Moj boravak u ovoj slavnoj krajiškoj jedinici za mene je od posebnog značaja. U to vrijeme partizanske snage u Krajini i širom zemlje bile su u velikom ofanzivnom poletu. U tome je naša Prva imala značajnu ulogu. Sve mi je to i danas u veoma svježem sjećanju. Ovom prilikom osvrnuću se samo na nekoliko detalja vezanih za moj rad i život u Prvoj krajiškoj.

NA PUTU ZA BRIGADU

Nalazio sam se u Drvarskom bataljunu »Rajko Bosnić« na dužnosti zamjenika političkog komesara bataljona kada su 10. juna 1942. godine kod nas došli u Gruborski Naslon, gdje smo bili sa Štabom smješteni, Lepa Perović, član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, Slavko Rodić, zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu, i Rudi Kulak, sekretar OK KPJ za drvarski okrug. Odmah po dolasku saopštili su mi da sam postavljen na dužnost političkog komesara Prve krajiške NOU brigade. Rekli su mi da moram odmah krenuti i preuzeti novu dužnost. Istovremeno sam od njih obaviješten da se brigada nalazi na položaju prema Banjoj Luci.

Pored ovog obavještenja Sla\ ko Rudi«, je naredio da iz našeg bataljona krene nekoliko Drvarčana za Operativni štab, koji se sa sjedištem nalazio u Podgrmeču, pa i oni treba ila podu sa mnom.

U to vrijeme vojna i politička situacija u drvarskom kraju bila je veoma povoljna. Fašističko-italijanske snage, pod svakodnevnim pritiskom naših snaga, bile su napustile Bosanski Petrovac, a očekivali smo da ce ubrzo morati da napuste i Drvar. Zbog svega ov oga narod u ovom kraju bio je silno oduševljen. Pjesma je odjekivala na sve strane, kako u partizanskim četama tako i među narodom u selima. Krajina je bila gotovo sva oslobođena, osim nekoliko većih gradova sa jačim neprijateljskim garnizonima, i povezana sa slobodnom teritorijom Dalmacije, Like, Korduna i Banije. U to vrijeme očekivao se i dolazak proletera u Bosansku krajinu ...

Pred polazak na novu dužnost o brigadi nisam bio dovoljno informisan. Zbog toga mi je Rudi Kolak, govoreći o mom novom zaduženju, govorio i o komandantu brigade Ratku Marušicu, za čije smo podvige i mi oko Drvara već bili čuli, zatim o Voji Todoroviću, zamjeniku komandanta brigade, kojega smo obojica od ranije poznavali. Za Kozarčane mi je rekao da su ne samo dobri borci, već i veoma dobri drugovi.

Ja sam lada prvi put, poslije ustanka, napuštao drvarski kraj, pa je moje iskustvo za veće zadatke, kako sam tada razmišljao, bilo nedovoljno i zbog toga sam osjećao i određenu dozu straha pred novom dužnosti. Ali, uz ponos zbog povjerenja koje mi je Partija ukazivala kod mene se jav ljala i svijest da se sve može kada se hoće i kada se odluči na uporan rad i učenje.

Krenuo sam istog dana i uveče svratio u Ataševac do porodice. Sutradan je stigao i Stevo Kecman, komandir Prve čete našeg bataljona, sa još tri ili četiri druga. On je išao za komandira zaštitnice Operativnog štaba, a ostali u tu jedinicu. Pošli smo dvanaestog rano izjutra preko Loma-Klekovača, i zanočili u petrovačkom selu Smoljani, ispod Grmeča. Trinaestog oko podne stigli smo u Lušci-Palanku, u Operativni štab i Oblasni komitet. Ovdje sam prenoćio i upoznao se sa novom dužnošću i zadacima brigade, vojnom i političkom situacijom u Krajini, i šire. Pri tome je naročito isticana udarna sposobnost brigade, uspješne akcije koje je tada vodila na položajima prema Banjoj Luci i oko Sasine, i njena uloga u narednom periodu. Saopšteno mi je da brigada ubrzo treba da krene preko Manjače i Vrbasa u centralnu Bosnu da bi raščistila sa četnicima, ali da mora ostati još jedno vrijeme u trouglu Banja Luka - Prijedor Sanski Most, gdje se tada nalazila, dok se ne vide namjere neprijatelja, koji je tri dana ranije ponovo zauzeo Prijedor.

U Lušci-Palanci bilo je veoma živo. Odavde su Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu i Operativni štab rukovodili ustankom u Bosanskoj krajini. Bila je to duboka pozadina na velikoj slobodnoj teritoriji. Izgledalo je kao da rata i nema. Za razliku od Drvara, gdje su Italijani danonočno zasipali topovskim granatama okolna brda, ovdje se nije čula nikakva pucnjava.

Na prolazu kroz Lušci-Palanku posjetio sam i Stab prvog krajiškog odreda gdje sam prvi put sreo Milorada Mijatov ića, komandanta. Duže smo razgovarali o prilikama u Podgrmeču i situaciji oko Drvara.

Četrnaestog oko podne krenuo sam prema rijeci Sani. Naredne noći trebalo je da pređem preko ceste kojom je povremeno prolazila neprijateljska motorizacija od Prijedora za Sanski Most i obratno, a zatim preko Sane i »Šipadove« pruge. Pratio me kurir Operativnog štaba Drago Đaković. Pred noć je počela padati kiša. Noć je bila tako mračna da se ništa nije vidjelo. Zalutali smo, a kiša je sve jače lila. Išli smo uporno, jer se Dakovicu činilo da cerno svakog časa izaći na cestu, ali od toga nije bilo ništa. Pred zoru došli smo do nekakve poljske nastrešnice kod koje smo već bili prije mraka. Tu smo ostali dok nije svanulo. Prije nego što ćemo krenuti dalje izišli smo načuvik iznad kolibe da bismo v idjeli gdje

se naia/imo. Ugledali smo rijeku Sanu, koja nije bila daleko. Bili smo na dobrom pravcu - prema selu Rasavcima, gdje je trebalo da predemo rijeku. Krenuli smo neispavani i mokri do kože. Ubr/o smo ugledali kolonu koja se kretala u/, jednu kosu, od sela Rasavaca u pravcu Podgrmeča. I koloni je bilo i /aprega sa kolima. Kada smo siigli do njih. iznenađenje je bilo više nego bolno. Bili su to ranjenici Prve krajiške brigade, koja je dan ranije, u borbi kod Piskavice, imala velike gubitke, Drugovi koji su sprovodili ranjenike obavijestili su me o tome događaju, ispričali da je poginulo dosta naših boraca i da se preko Sane nalazi Veljo Stojnič, politički komesar brigade, koji je organizovao prebacivanje ranjenika preko Sane, za Podgrmeč. Ostao sam nacesti sve dok sv i ranjenici nisu prešli i odmakli dalje prema Grnieču. Među ranjenicima bilo je i mojih poznanika iz drvarskih fabrika. Neki su izginuli u jučerašnjoj borbi, među njima i Jovo Kecman. zamjenik političkog komesara 2. bataljona. Ovaj gubitak mi je jako leško pao, jei smo Jovo i ja zajedno išli u osnovnu i zanatsku školu, radili u sindikatima u Drvaru, učili o klasnom pokretu i komunizmu. Zajedno smo se pripremali i pošli u ustanak.

Oko 11 sati prešli su i prednji ranjenici preko rijeke i ceste. Taman kada sam htio da krenem prema Sani počeli su da pristi/.u bore i Janjske čete, koja je, kako su nam tekli, obezbeđivala prebacivanje ranjenika. Sa njima je bio Dušan Metlić, dotadašnji komandant Drugog bataljona. Ovaj bataljon je u jučerašnjoj borbi pretrpio dosta velike gubitke. Cini su svi pristigli među borcima je počela rasprava, jer većina hoće da idu u svoj kraj u Janj, da se tamo bori. Neki su kukali za onima koji su juče izginuli, neki su govorili otišla je Bihačka četa idemo i mi. neki su grdili krivce za Piskavicu itd. Komandant Metle nastojao je da održi red. borcima je govorio da će i on poći s njima, ali organizovano. Sa ovom četom ostao sam oko dva sata lla cesti, govorio im ubjeđivao ih da se četa vrati u brigadu, ali ništa nije pomoglo. Četa je otišla i komandant Metle sa njom. On je rekao da se Veljo Slojnit nalazi u jedinici koja drži položaj kod sela Miljakovaca, a štab brigade u selu Maričkoj. Prešao sam Sanu sa pratiocem i izašao na put koji vodi od sela Miljakovca prema Maričkoj. Dok sam se odmarao i razmišljao da li tla idem prema Miljakovcima i Volji ili prema Maričkoj, ugledao sam Velju. On se začudio susretu sa mnom. jer ništa nije znao o mom dolasku, niti da on treba da ide lla drugu dužnost.

Isli smo dosta dugo (nekoliko sati) i razgovarali o svemu. Nismo se dugo bili vidjeli. Veljo me upoznao sa stanjem brigade. Govorio mi je i o teškom porazu koji je brigada prethodnog dana doživjela kod Piskavice i o poginulim drugovima koje smo obojica poznavali. Nastojao je da me što potpunije upozna sa situacijom koja je izazvana velikim gubicima i predočavao mi zadatke koje u političkom radu treba odmah, s tim u vezi, preduzimati. Teško mu je palo samovoljno napuštanje brigade Bihačke 1 Janjske čete. Upoznao me je i sa slučajem Duška Jovića i njegovim samoranjavanjem. Gubitak Jove Kecmana, kojega je on 1939. godine primio u KPJ. jos teže mu je pao kada sam rekao da je i Jovo trebao poći iz brigade na drugu dužnost.

Ji sam Velju detaljno upoznao sa prilikama oko Drvara.

Stigli smo u Maritku dosta kasno, uveće. U štabu brigade atmosfera je bila mut na. zbog događaja koji su se desili u toku prošla dva dana. Sve je bilo na nogama. spremao se pokret u neko drugo selo. U stabu sa komandantom Ratkom i Savom Kesarom, zamjenikom političkog komesara brigade, zatekli smo i druga Boška Siljegovica, političkog komesara Drugog krajiškog odreda - Kozarskog. Vojo Todorov je zamjenik komandanta brigade, bio je na položaju sa jednim bataljonom. Ovo je bila neočekivana situacija. U Lušci-Palanci niko nije imao pojma šta se dogodilo pod Kozarom i u kakvom se stanju nasla brigada.

Prije Veljina i mug dolaska u štabu je donesena odluka da se brigada mora povući sa ovog terena /bog pritiska jakih neprijateljskih snaga. Predlog u lom smislu već je bio poslan u Operativni stab. Tražilo se da se odobri prebacivanje brigade sjeverozapadno od Pi ijedora, u trougao Prijedor Bosanski No\ i - Bosanska Dubica da bi brigada otuda nastavila dejstva u leđa neprijatelja koji opkoljava Kozaru i narod koji se povukao sa odredom u planinu. Pokret je izvršen kasno noću u selo Usorcc, bliže rijeci Sani. Drugovi u štabu upoznali su me sa situacijom i šta se dogodilo u toku posljednja dva dana, zatim kakvo je stanje u bataljonima i kakve su dalje namjere. Ja sam i/ložio svoje mišljenje o budućim zadacima brigade i sve što mi je rečeno u Operativnom štabu u Lušci-Palanci. Razgovori subili dosta nervozni. Svi su, osim Boška Šiljegovića, htjeli da ono što žele kažu sa sio manje riječi. Sutradan brigada se pripremala za pokret i 17. juna ujutro otpočela prela/, preko Sane kod sela Usoraca.

Prvo konačište štaba brigade, kuji se kretao sa Trećim bataljonom, bilo je u selu Čeli kod Prijedora, drugo u selu Radomirovcu. a treće noci, tj. 20. u zoru, brigada je ponovo prešla Sanu kod sela Svodne i drugog dana stigla u selo Marine.

Nenadna situacija s kojom sam se susreo zadala mi je dusla brige. \išla ud onoga što sam smišljao o početku svog rada 11 brigadi nije mi više odgovaralo. Moralo se drukčije raditi i politički rad uskladiti sa novom situacijom, koja je nastala u ovom dijelu Bosanske krajine, sa novim zadacima brigade, kao i sa stanjem u četama i bataljonima poslije Piskavice. Nije bilo ni cjelovitije ocjene svega što se tih dana zbilo na Kozari i oko Ko/are, davane su negativne ocene o Pivom i Drugom bataljonu.

Na mat šu u toku dana kiša je neprestanu lila, putcvi su bili raskvašeni, neispavani smo ali ovo i ovakvo stanje u brigadi pritiskalo me više od svega, /alo sam u putu o svemu tome razgovarao sa Boškom Šiljegovićem i predložio da naveče, gdje zakonačimo održimo sastanak štabske ćelije i da raspravimo situaciju u brigadi. Boško se složio sa mojim prijedlogom, što je i sekretar partijske ćelije drug Sav o Kesar prihvatio. U toku marša sastanak je zakazan koji smo održali u selu Čela, odmah poslije večere. Stigao je i drug Vojo Todorović, koji se u toku dana kretao sa Prvim bataljonom. Savo je otvorio sastanak, saopštio dnevni red i upu/nau prisutne da je sastanak zakazau na tnuj zahtjev. Ja sam iznio razloge zbog kojih sam predložio da se održi ovaj sastanak, i ako smo svi bili jako umorni. U diskusiji koja nije bila duga drugovi Šiljegović, Todorović i Kesar u svemu su me podržali. Komandant nije uzimao riječ.

Uveče sam dugo razgovarao sa Vojom Todorovićem. On me detaljno upoznao sa stanjem u prvom bataljonu. sa kojim je u rano proljeće krenuo iz prekajskog kraja u bornu protiv manjačkih četnika. Naglasio je da je bataljon, uz pojačan i organiovan politički rad, sposoban iliti primi svaki zadatak, i tu odmah, ako bude potrebno. Sutradan sam išao, jedno vrijeme zajedno sa Vojom, sa ovim bataljonom. Upoznao sam političkog komesara Svelka Kačara i razgovarao s njim, kao i sa jos nekim političkim komesarima i komandirima četa.

Dva bataljona sa štabom brigade i Boškom Šiljegovićem prešli su Sanu i djelovali u navedenom trouglu punih dvadeset dana. a Prvi bataljon ostao je na lijevoj obali - prema Grmeču da bi se pov ezivao sa snagama Prvog odreda i držao mostobran ria rijeci Sani prema nama i Kozari. Sa ovim bataljonom ostali su Vojo Todorović i Savo Kesar. kao članovi štaba brigade.

Partijski rad u ćelijama i politički u četama prilagodili smo novonastaloj situaciji i zadacima kuji su stajali pred brigadom. Osnova za partijsko-politički rad, u tome momentu, bila je situacija 11 kojoj se našao Drugi odred na Kozari, uloga brigade u ovoj situaciji i značaj naših borbenih akcija za narod u obruču.

potreba danonoćnih napora i požrtvovanja boraca. Zadatak je bio da se i rukovodni kadrovi brigade ' Jjona što češće nadu i nalaze u četama i među borcima. U oba ova bataljona (Trećem i Četvrtom) borci su bili uglavnom Kozarčani. Njima nije bila teška nikakva žrtva, niti napor, jer su se sve njihove familije nalazile gore u obruču, na Kozari, odakle je neprekidno odjekivala borba, odakle se svake noći poneko provlačio i stizao do nas, najčešće pojedinačno, a bilo je i manjih grupa.

Dvadeset dana brigada se na ovom prostoru tukla dan i noć. Predaha nije bilo, jer se samo lako moglo pomoći opkoljenoj Kozari. Niko nije posustao, niti je zatajio na zadatku, ma kako bio težak. Čete su se tukle na sve strane u ovom trouglu - na pruži i cesti Prijedor - Bosanski Novi, na cesti Prijedor - Bosanska Dubica, u dolini Une ... Pornocnuv samo neke značajnije bitke i veće akcije: Prljugovac, Asina straža, Krušni gaj, Knežica, Mlječanica, Dobrljin. Bosanski Novi... Kuriri su herojski ginuli, probijajući se u Kozaru i nazad, radi uspostavljanja i održavanja veze sa odredom i narodom u obruču. Takvu ulocu preuzimale su čak i pojedine čete, jer se sa Kozarom morala održavati veza kako bi se uspješnije usklađivala borbena dejstva protiv vrlo jakih njemačko-ustaških snaga koje su bjesomučno nadirale u Kozaru.

Za vrijeme provedeno na ovom terenu dobro sam upoznao Kozarčane kao velike i već prekaljene ratnike. Neizbrisiva su sjećanja na njihovu pronicljivost, izdržljivost i podvige, od kurira, preko mitraljesca do komandanta i političkog komesara. Ovi ljudi posebno su me oduševljavali svojim kao urođenim, povjerenjem prema rukovodećim drugovima u brigadi, bataljonima i četama. Svjesna disciplina i međusobno drugarstvo bili su na najvišem nivou. Kozaračko kolo igralo je i pjesma o našoj Partiji i NOB-i čula se neprekidno u borbi, na mrašu, u kratkim predasima. Slavu Kozaračkog kola borci Prve krajiške pronijeće širom Jugoslavije, preko svih ratišta na kojima će vojevati.

U VELIKOJ RUJIŠKOJ

Poslije neprijateljske ofanzive na Kozaru Treći i četvrti bataljon prešli su 10. jula 1942. godine u Podgrmeč. Iscrpljena i brojno oslabljena u tridesetodnevnim borbama, smjestila se na kraće vrijeme i odmaranje u selo Velikoj Rujiškoj. Međutim, iz Operativnog štaba za Bosansku krajinu javljeno nam je da se što prije pripreмимо za nove zadatke i da u Velikoj Rujiškoj nećemo dugo ostati.

Tih dana komandant Ivica Marušić Ratko i ja saznali smo u Operativnom štabu da u Bosansku krajinu dolaze Vrhovni štab i CK KPJ. Opširnije smo upoznali sa vojno-političkom situacijom stvorenom dolaskom proleterskih brigada u naše krajeve. Na prostoru Prozor - Duvno - Livno - Glamoč proleterci su, u sadejstvu sa tamošnjim odredima, već razvili široku borbenu aktivnost sa vidnim rezultatima. Stvoreni su uslovi za još brže širenje ustanka u Bosanskoj krajini i, sire, u Dalmaciji, Lici, Kordunu. Baniji, Centralnoj Bosni. Bosanska krajina je postala centar za rukovođenje ustankom naroda i narodnosti Jugoslavije, tako da je njena partijska i vojna organizacija dobila nove zadatke. Trebalo je, u pivom redu, stvoriti što bolje uslove na slobodnoj teritoriji Krajine za prijem ranjenika i iscrpljenih boraca proleterskih jedinica i obezbijediti ishranu partizanskim i proleterskim jedinicama, koje su došle i postojećim krajiškim, koje svaki dan sve više narastaju.

S tim u vezi, naša brigada je dobila zadatak da što prije zauzme Ključ i Gornju Sanicu i očisti od neprijatelja plodne predjele Sane i Sanice. Na taj način osiguravaće se ubiranje ljetine za naše narasle potrebe, a time će i neprijatelj biti spriječen da odvuče hranu za svoju ratnu mašinu. Inače ljetina je u ovim krajevima imala godinu bila bogato rodila.

U Operativnom štabu upoznali smo drugove sa našim planom reorganizacije brigade i dogovorili se da je što hitnije popunimo novim borcima. Jer, brigada je u kozaračkoj ofanzivi izgubila blizu 50% od sastava kojeg je imala uoči neprijateljske ofanzive.

Imali smo pune ruke posla. Radilo se užurbano, kako u vojnom pogledu, tako i na političkom planu. Sa novim zadacima upoznati su i borci i rukovodioci u brigadi. U kratkom roku izvršena je njena reorganizacija. Od četiri bataljona, koliko je imala prije neprijateljske ofanzive na Kozaru, sada smo organizovali dva bataljona i prateću četu. Ovo je iziskivalo novi raspored komandnog kadra, od desetine do bataljona.

Za vrijeme boravka u ovom selu borci su se dosta dobro odmorili, sredili i očistili odjeću, obuću i opremu, lakše ranjeni prizdravili su i ponovo došli u svoje čete ... Rad je bio svestran, ne samo u jedinicama brigade, nego i sa narodom u ovom partizanskom kraju.

S brigadom smo već 18. jula krenuli na novi borbeni zadatak. Pokret je izvršen pravcem Velika Rujiška - Lušci-Palanka - Bravsko - Crkveno - Ribnik. Na Bravsko su pristigle, kao popuna brigade, dvije čete iz Petog krajiškog NOP odreda, jedna petrovačka i jedna drvarska.

Na maršu prema Kupresu, u Donjem Bravsku, pred strojem brigade izvršena je smrtna kazna nad Duškom Jovićem, bivšim komandantom Prvog bataljona. Vojni sud pri štabu Prve krajiške brigade osudio je Jovića na smrt strijeljanjem zbog samoranjavanja.

U KLJUČKOJ OPERACIJI

U Ribniku narod je dočekao brigadu s velikim oduševljenjem. Na okupu su bili i drugovi koji su djelovali u ovom kraju: Pero Morača, Dušanka Čumura, Simo Komlenić i drugi. Priprema za predstojeću vojnu akciju otpočela je odmah. Užurbano su prikupljeni podaci o neprijatelju, vršena su izvidanja na širokom prostoru, sumirani i proučavani prispjeli podaci o neprijatelju i drugim okolnostima.

Nakon dva dana stigao je i Kosla Nad, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, radi priprema predstojećih borbi i komandovanja ključkom operacijom, u kojoj će osim naše brigade učestvovati ribnički bataljon »Soko« iz sastava Trećeg odreda, jedan petrovački bataljon, kojim je komandovao Milan Zorić, iz Petog odreda, i jedna ili dvije čete iz bataljona »Petar Škondrić« iz Prvog odreda.

Podaci o neprijateljskim snagama u Ključu, Gornjoj Sanici i nizu sela najavljivali su žestoku borbu.

Na utvrđivanju stvarnog stanja odbrane neprijatelja, provjeravanju dobijenih podataka i ispitivanju raspoloženja naroda u ovom kraju svi su bili angažovani. Na izvidanje je išao i komandant Košta Nad. On je, 25. jula, lično predvodio grupu od dvadeset rukovodilaca brigade, bataljona i četa na izvidanje grada Ključa. Noću smo se privukli na brdo iznad Ključa (južna padina). Sa sobom smo ponijeli i suhu hranu. Tu smo ostali cijeli dan, jer se za dana nismo mogli neopaženo povući. Dan je bio veoma vruć. Predanih smo blizu grada, gotovo uz neprijateljski garnizon. Svaki pokret neprijateljskih vojnika i civila u gradu i oko Tomaševića tvrdave mogli smo osmatrati golim okom. U toku tog dana plan je do temelja bio dogovoren. Do noći je bilo vremena i za odmaranje, pa je poneko od nas i odspavao.

Bilo je uživanje posmatrati kako komandant Košta, kao iskusan španski i partizanski vojnik, prilazi zadatku, kako se odnosi prema svakom detalju kada sa komandirima i komandantima razmatra njihove zadatke. On je lično, do tan-

čina, uputio vodnika Mikana Marjanovića kako će rasporedili svoj vod, da mu ne hi borce tukla naša vatra, jer je bilo dogovoreno da on svojim vodom prije opšteg napada neopaženo uđe u Ključ, da bi iznutra napravio što veću pometnju i zbrku u neprijateljskoj odbrani, kada otpočne naš opšti napad.

Po dolasku u Ribnik plan operacije bio je brzo načinjen. Kuriri su na vrijeme upućeni u bataljune. Među boračkim sastavom izvršene su i temeljite vojničke i političke pripreme. Vladalo je opšte raspoloženje za predstojeću borbu. To se prenijelo i na narod Ribnika.

Dvadeset sedmog jula, predveče, krenule su sve jedinice na svoje polazne položaje, a u 23 sata napadnute su neprijateljske posade na svim tačkama i pravcima.

Hrabri kozarački omladinac Mikan Marjanović neopaženo se sa svojim ljudstvom uvukao u grad prije 23 sata. Samu su psi u prigradskim mahalama više nego obično lajali i bili uznemireni.

Borba je otpočela u predviđeno vrijeme. Neprijatelj je, na svim tačkama, pružio žilav otpor. Naročito su bili uporni u odbrani ustaše u gradu i domobrani u Tomaševića tv retavi. Borba se vodila, kako gdje, sve do u noć 28 jula. Međutim, veći dio grada bio je u našim rukama već oko 11 sati. Tvrdava je zauzeta tek sa padom mraka - 28. naveče. I na svim ostalim pravcima neprijateljski otpor je slomljen i savladan u toku 28. jula, lako da su sve jedinice koje su učestvovalе u ovoj operaciji uspješno i u potpunosti izvršile svoj zadatak. Sutradan izjutra. 29. jula, nastavile su gonjenje neprijatelja i čišćenje terena prema Gornjoj Sanici i Vrhpolju. Trideset prvog jula zauzeta je Gornja Sanica i sva okolna sela.

Od 27. jula do 1. avgusta oslobođeni su Ključ, Gornja i Donja Sanica - sva sela i naselja između rijeke Sane i Sanice, sve do sela Vrhpolja.

I ovim četvorodnevni borbama neprijatelj je pretrpio velike gubitke preko 200 mrtvih i više od toga ranjenih. Zarobljeno je preko sto ustaša, koje je Vojni sud. zbog zločina koje su izvršili u ovom kraju nad golorukim narodom, zasluženo kaznio. Pobjeda naših partizanskih snaga bila je potpuna. Ali. bilo je tužno gledati prazna sela, koja je napustilo domaće stanovništvo. Oni seljaci koji su se sakrili i ostali u svojim selima govorili su da su ljudi nerado napuštali svoje kuće i njive, teško se odvajali od svojih ognjišta. Međutim, ustaše su ih silom gonile da bježe. Tako se većina ovog narodu našla u velikoj nevolji, koja gaje snašla u izbjeglištvu.

Sa vojnog stanovišta ključka operacija, koju su izvele naše jedinice, ocijenjena je kao vrlo uspješna. To je bio težak udarac fašističkim okupatorima i njihovim slugama, Paveliću i njegovim ustašama. Ova naša odlazna akcija, širili razmjera. utoliko je značajnija što je uslijedila neposredno poslije neprijateljske olanzive na Kozaru, onda kada su se fašisti, u svojoj propagandi, glatko hvalili da su uništili krajiške partizane.

Sto se liče plana ove vojne akcije u pogledu stvaranja uslova za organizovanje žetve u Sanskoj i Saničkoj dolini, naša očekivanja su takode ispunjena, iako je neprijatelj odmah pojačao vojni pritisak na oslobođenu teritoriju i sa pravca Banja Luke, preko Manjače i Mrkonjić-Grada i od Sanskog Mosta. Naše snage koje su oslobodile ovaj prostor uspješno su organizovale i njihovu dalju odbranu.

Stab naše brigade imao je zadatak da odmah, čim protjeramo neprijatelja, u saradnji sa partijskim i vojnim rukovodstvom ima Ključa, Petrovca i Drvara, organizuje i obezbijedi žetvu. I tom cilju, istog dana, kada je zauzeta Gornja Sanica. izdao je i pismeno uputstvo /a organizaciju žetve i odredio Iliju Bursaca za predstavnik brigade u odboru za žetvu. Ostale članove odbora, odnosno štaba za žetvu odredio je OK KPJ za Drvar i Oblasni komitet KPJ /a Bosansku krajinu. Žetva je otpočela odmah. Prva je stigla Petrovačka omladina. I ovaj zadatak Prva krajiška brigada uspješno je izvršila.

U naredbi Operativnog štaba za Bosansku krajinu bila je najoštrije podvučena odgovornost komandi, četa i bataljona u pogledu discipline i odgovornog ponašanja boraca u akciji. U prvom redu prema stanovništvu. U svim četama održani su sastanci na kojima su borci prije polaska u napad upoznali, prvenstveno sa političkim stanjem na ovom području i suštinom neprijateljske propagande, kojom je obasipan narod ovog kraja. Do kraja je obrazloženo borcima i starješinama da bi svaka naša greška imala teške posljedice za ugled i ciljeve naše narodnooslobodilačke borbe. Od svakog borca traženo je da se ponaša prema stanovništvu kako dolikuje partizanskom borcu u našoj oslobodilačkoj vojsci, koja u ognju rata sa krvlju kuje bratstvo i jedinstvo naroda Bosne i Hercegovine i Jugoslavije. O svemu ovome naširoko je govoreno u narodu Ribnika. Ali, i pored svega što je preduzeto bilo je nepravilnosti, stihija je činila svoje. Međutim, borci i starješine brigade su u cjelosti isposlovali data uputstva i časno izvršili svoje obaveze i zadatke, no i pored toga u izvođenju ove uspješne vojne akcije došlo su do izražaja i neke nemile pojave — samovolja, pljačka i drugo.

Odmah po oslobođenju Ključa. 28. jula. oko devet sati izjutra, došlo je do požara koji je gotovo do temelja sagorio centar grada. Požar je izazvala bomba bačena iz neprijateljskog aviona ili mina našeg ili neprijateljskog bacača. Za kratko vrijeme vatra je zahvatila kuće u središnjem dijelu grada, tako da su uzgorjele, uglavnom, sve veće trgovine i kuće trgovaca. Oko deset sati dim je počeo izbijati i podalje od centra požara.

Dok je borba za grad još trajala, naročito na periferiji prema sjeveru i sjeverozapadu, kuda su ustaše povlačile narod, i Petrovčani vodili žestoku bitku oko Tomaševića grada, kuriri su počeli da javljaju da u oslobođeni dio grada stižu seljaci i da se primjećuje pljačka.

U štabu brigade, koji se nalazio na brdu Jasiku, južno od Ključa, dogovoreno je da ja pomognem pri uspostavljanju reda u gradu. Sisao sam u Ključ oko 11 sati, 28. jula, a već oko 13 sati patrola su počele da suzbijaju stihiju i samovolju. Pojedinci, naročito seljaci koji su išli za našim čelama, sa uživanjem su palili državne zgrade i one gdje su bile smještene ustaške kasarne i ustanove. Tako su zapalili i gruntovnicu, da ne bi, kako su kasnije na saslušanju govorili, ubuduće plaćali porez.

Rano poslije podne grad je bio očišćen od neprijatelja, paje u štabu brigade dogovoreno da Vojni sud odmah počne suđenje izdajicama. Dvojica pljačkaša strijeljana su po kratkom postupku, a ostali, koji su bili pritvoreni, pušteni su kućama. To je već istog dana, putem gradskog telala, saopšteno građanima Ključa, koji nisu bili napustili grad pred našim nastupanjem.

Više nije bilo samovoljnih paljevina, osim što je neko od seljaka, koji su došli »da evakušu plijen«, zapalio dvije trgovačke kuće u Gornjoj Sanici i što su četnici sa Manjače spalili muslimansko selo Zgon, u trenutku kada su sve naše snage bile angažovane na čišćenju terena prema Vrhpolju.

Borci naše brigade susreli su se prvi put sa slučajem daje neprijatelju pošlo za rukom da sa područja kojeg smo oslobodili evakuše i povuče dobar dio stanovništva. Neprijateljska propaganda širila je laži i klevete o našoj borbi, ali narod je ubrzo saznao istinu. Na oslobođenoj teritoriji razvijena je živa politička aktivnost, pristupilo se svestranom tumačenju ciljeva naše borbe. Oživio je organizovan politički rad i normalizovan je život na slobodnoj teritoriji. Od tada pa do oslobođenja zemlje ovaj kraj je ostao u našim rukama, osim što su u pojedinim kraćim vremenskim intervalima ovuda nailazile veće neprijateljske ofanzive i privremeno zaposjedale ovo područje.

Ključka operacija, u kojoj je Prva brigada ponijela najveći dio zadatka i tereta, još jednom je potvrdila njenu veliku borbenu vrijednost. Dobro organizovan i stalan politički rad u četama i bataljonima, značajna popuna sa dvije čete iz Petog odreda, zatim dolazak boraca koji su u brigadu dobrovoljno stupili po-

slije proboja obruča i/ Ko/are, u Podgrmcu i ovdje oko Ključa i Saniee. kao i ova naša velika pobjeda, sve je to preporodilo Prvu krajišku. Ona je ponovo mogla da primi i najteži zadatak, koji bi se pred nju postavio. Nestalo je tragova zamora iz jednomjesečnih borbi u kozarskoj ofanzivi. Udarna moć i moralno-političko stanje boraca obogaćeni su još jednim borbenim iskustvom stečenim u ovoj uspješnoj akciji.

U SUSRET PROLETERIMA I DRUGU TITU

Trećeg avgusta stigli smo sa štabom brigade u Gornju Sanicu i primili prvu naredbu sa potpisom druga Tita. U naredbi je stajalo da odmah krenemo sa svim dijelovima u pravcu Kupresa, i to najkraćim putem, i da čim tamo stignemo, stupimo u vezu sa Drugom proleterskom brigadom koja se nalazila na prostoru između Donjeg Vakula i Kupresa. Kada smo ovu vijest objavili u četama i bataljunima brigade, veselju nije bilo kraja. Na brzu ruku izvršene su neophodne pripreme za pokret koji je uslijedio četvrtog avgusta iz sela oko Gornje Saniee, ali /bog prodora jačih neprijateljskih snaga od Banje Luke preko Mrkonjić-Grada nismo krenuli najkraćim pravcem dolina Sane - Janj - Kupres, nego Bosanski Petrovac - Drvar - Prekaja - Blagaj.

U jedinicama brigade u toku puta vršene su političke pripreme, kako bi naš susret sa proleterima bio što svečaniji. Oduševljenje je bilo veliko, posebno kada su bataljoni prolazili kroz sela i naselja u kojima ih je dočekivao narod oslobođenih krajeva. Naročito je bio svečan doček u Drvaru gdje je održan veliki narodni zbor kojem su prisustvovali i borci brigade. Sa balkona Radničkog doma govorili su Milutin Moraca, zamjenik komandanta Petog krajiškog NOP-a, i. u ime naše brigade, komandant Ratko Marušić.

Sutradan, oko podne, brigada je stigla u selo Prekaju gdje joj je takode priredjen svečan doček i spremljen ručak. Najsrdačniji susret bio je između naroda i boraca rodnom iz ovog kraja. Bilo je i tuge za onima koji se nisu vratili, koji su pali na Piskavici, Kozari. Ključu. I ovdje je održan politički zbor na kojem je govorio pop Vlado Zečević, vjerski referent Vrhovnog štaba. Ja sam govorio u ime Prve brigade. Pored popa Zečevića u Prekaji smo sreli još nekoliko drugova koji su išli prema Drvaru. Među njima je bio i poručnik Ratko Martinović. On je išao da primi dužnost komandanta Druge krajiške brigade. Vlado je na šubari imao crvenu petokraku zvijezdu i krst, a Ratko Martinović je nosio epotele sa činom poručnika.

U Prekaji smo dobili naređenje od Vrhovnog štaba da brigada što prije stigne i smjesti se u sela blizu Kupresa. a da štab brigade krene za Livno, gdje ćemo dobiti vezu za Vrhovni štab, jer treba da nas primi Vrhovni komandant. Do tada ni ja ni ostali drugovi i nismo susretali, niti vidjeli druga Tita. U pokretu smo se užurbano počeli pripremati da bi ovaj naš prvi susret sa Vrhovnim komandantom bio što »vojničkiji«. Na prvom konaku sredili smo sve podatke o organizaciji i brojnom stanju brigade, o komandnom kadru, moralno-političkom stanju, naoružanju, opremi, o borbama brigade u kozarskoj ofanzivi, ključkoj operaciji ...

U Livno smo pošli komandant Ratko, Savo Kesar, zamjenik političkog komesara i ja, a zamjenik komandanta Vojo Todorović krenuo je na čelu brigade prema Blagaju i Kupresu. S nama su išli u Vrhovni štab i Boško Baškot radi primanja uputstva o organizovanju obavještajnog rada u brigadi i Drago Mažar koji je nosio neku važnu pošiljku od Oblasnog komiteta KPJ i Operativnog štaba za Bosansku krajinu za druga Tita i Vrhovni štab. Takode, s nama je išlo i deset boraca. Drvarčana, koje je štab Petog krajiškog odreda uputio u zaštitnicu Vrhovnog štaba.

Dvadesetog avgusta, kasno uveče, siigli smo u Livno, a sutradan sreli Mošu Pijade. Nosio je korpu punu povrća kupljenog od seljanki. Čvrsto se zagrlio i izljubio sa Ratkom Marušićem, a sa mnom se srdačno pozdravio. Pitao me ko sam i odakle sam, a onda je rekao da su njih dvojica, Ratko i on, zajedno bili na robiji, i daje on, sa ostalim drugovima na robiji, od Ratka stvorio komunistu ... Objasnio nam je da ono povrće šalje Starom, gore na Cincar, kamo i mi treba da krenemo.

Prije nego što smo pošli na Cincar u Livnu nas je primio Aleksandar Ranković Marko i dao nam vezu i pratioca za Vrhovni štab.

Oko 12 sati stigli smo na Cincar, gdje se toga dana nalazio Vrhovni štab. Dan je bio veoma vruć. Druga Tita našli smo u hladovini velikih jela. Oko njega je bilo nekoliko drugova koji su nešto diktirali ili pisali na mašini. U blizini je bilo nekoliko šatorskih krila. Bilo je očito da tu boravi i Vrhovni štab. Malo podalje vidjelo se nekoliko partizana iz zaštitnice. Kako smo prilazili sve bliže, naše uzbuđenje je raslo. Na oko pedesetak metara sjahali smo konje, pa smo komandant i ja pošli, malo čvršćim korakom, prema drugu Titu. Kada nas je primjetio, ustao je i pošao nam u susret. Na »propisanom« odstojanju komandant Ratko je počeo da raportira. Nije stigao da kaže ni brojno stanje brigade, a Tito nam je rekao i rukom pokazao da sjednemo, da se prvo malo odmorimo od puta po vrućini. Dodao je i to da smo brzo stigli, jer je Ključ došla daleko.

Kad smo sjeli, Tito nas je počastio rakijom. Ponudio nas je i cigaretama. On je pušio na cigarluk ulicu. Tako se završio naš napamet naučeni raport. Umjesto tog spontano se razvio razgovor o svemu o stanju u brigadi, naoružanju, borbama koje je brigada vodila, narodu u krajevima u kojima je boravila i kroz koje je prolazila. Tito se interesovao i za najsitnije detalje. Bilo mu je drago što smo imali pored ostalog pratećeg oružja i protivkolski top, jer treba da ga upotrebimo u predstojećim borbama za osvajanje Kupresa. Upoznao nas je za zadatkom brigade koja treba da se sto prije priključi proleterima koji već vode borbe za osvajanje Kupresa. Kada su razgovori privedeni kraju, pozdravili smo se sa ostalim drugovima u Vrhovnom štabu i poslije ručka krenuli niz planinu prema Livnu.

Prije nego što smo krenuli u brigadu Tito je zatražio od nas da mu predložimo jednog istaknutog borca iz brigade da bi ga Vrhovni štab proglasio za narodnog heroja. Iako je u brigadi bilo mnogo dobrih boraca - bombaša, mitraljezaca, komandira, komandanata i političkih komesara, mi se nismo dvoumili. Predložili smo vodnika Mikana Marjanovića. Naš predlog je prihvaćen, pa je tako ovaj neustrašivi omladinac sa Kozare postao prvi živi narodni heroj u Prvoj krajiškoj brigadi i u Bosanskoj krajini.

Po povratku u brigadu upoznali smo borce i starješine s našim susretom sa drugom Titom, izložili im utiske koje nosimo i zadatke koji nam predstoje.

Sa Cincara sam ponio nezaboravne utiske. Tito je imao lijepo sašiveno odijelo od nekog štofa tamno sive, gotovo mrke boje. Nosio je čizme i kapu kakav Kroj do tada nisam gledao. Bila je to titovka. To je bila novina u partizanskom odijevanju. Lijepo mu je stajala. Na kapi je bila crvena petokraka zvijezda. (Ubrzo je ova kapa postala simbol u partizanskom odijevanju i nazvana je titovkom). Tito je ovu kapu donio u Krajinu. Nezaborav na je moja uspomena na ovaj susret sa drugom Titom, na prisani i neposredan razgovor o zadacima koji su pred nama, o vremenu u kojem smo živjeli, borili se i podnosili svakojake teškoće.

Brigadu smo našli u selu Rastićevu, a 13. avgusta sastali se na Velikoj Plaznici sa Savom Orovićem, koji je u ime Vrhovnog štaba rukovodio kupreškom operacijom. Ovdje sam upoznao i Vladu Šegrtu, komandanta Desete hercegovačke brigade.

Orović nas je upoznao sa zadatkom i pravcem napada naše brigade. Sa proleterima, Desetom hercegovačkom i Solajinim bataljonom sljedećeg dana treba

da sa svih strana napadnemo Kupres u kome ima nekoliko stotina ustaša. Oni su se žestoko tukli prilikom prethodna dva napada proletera na Kupres. U naš protiv kolac polaže se velika nada. Dogovoreno je da Mikan Marjanović, po običaju, sa svojom četom neopaženo ude u grad prije opšteg napada.

Susret na Plazenici sa Orovičem i Šegrtom ostao mi je takode u prijatnom sjećanju. Obojica su bili bliski, djelovali su sigirno i skromno ... Savo je imao litovku sa petokrakom na glavi, a Vlado je nosio vojničke »rajthozne« i lijepe hercegovačke opanke-oputaše, sa bijelim čarapama preko pantalona.

Četrnaestog avgusta, u sumrak, sve su jedinice krenule u napad. Borba je bila žestoka. Trajala je sve do zore. Ali, grad nismo zauzeli. Istina, neki dijelovi pojedinih naših jedinica bili su zauzeli pojedine zgrade. Mikan je dopro do glavnog magazina municije i tu se na samim vratima uhvatio ukoštac sa ustaškim poručnikom. Nastalo je gušanje i rvanje dvojice ljutili neprijatelja, partizana i ustaše. Mikan je nadjačao, bio je brži... Ali, zlikovac ga je dobro ugrizao za ruku.

Sve jedinice povukle su se u zoru i ostale na pogodnim mjestima blizu grada preko cijelog dana. Druge noći naše jedinice izvršile su ponovojuriš sa svili strana, ali opet bez uspjeha. Naš top nije mnogo pomogao, jer njegove granate bile su preslabe da bi rušile kuće od kamena, a u Kupresu sve su kuće bile od kamena. Naše jedinice pretrpjele su znatne gubitke, naročito Crnogorci, kada su preko čistine odstupali prema padinama Stožera. Janjski odred izgubio je svoje proslavljene komandante Simelu Solaju i Dušana Metlića. I naša Prva imala je gubitaka.

Poslije i ovog neuspjelog napada Vrhovni štab je obustavio dalje napade na Kupres i naredio da se jedinice pripreme za nove zadatke. Pred nolazak brigade sa ovog terena nastojali smo da se borci što bolje odmore. Narod Rastičeva, Blagaja i drugih sela ovog kraja trudio se da borci budu što bolje nahranjeni, jer dok sti se vodile borbe oko Kupresa, često nije bilo mogućnosti da se nešto bolje pripremi za jelo. Ovo su bila naša partizanska sela. Borci su se dobro odmorili u njima. Svestrani kontakti su brzo uspostavljeni. Za vrijeme našeg boravka u ovom kraju u selu Blagaju održan je narodni zbor na kojem je govorio Milinko Kušić, politički komesar Druge proleterske brigade.

Dan poslije ovog zbora Prva krajiška i Druga proleterska brigada napustile su Blagaj i Janj i krenule preko Sipova prema Mrkonjić-Gradu, napale ga 26. avgusta uveče, a sutradan oslobodile - Prva grad i prigradska naselja, a Druga brdo Oruglu, jako utvrđenje koje su branile ustaše. Zarobljeno je desetak oficira i više stotina domobrana. U naše ruke pao je bogat ratni plijen - baterija brdskih topova i teških bacača, nekoliko stotina pušaka i desetak mitraljeza, stotine hiljada metaka i druge opreme. Jedinice su se dobro opremile i snabdjele odjećom, obućom, oružjem i municijom.

Gradani Mrkonjić-Grada dočekali su naše borce raširenih ruku. Igralo se Kozaračko kolo i orila se pjesma. Omladinci su grlili i darivali borce.

Ovdje smo ostali dva dana. U to vrijeme primili smo vijest iz CK KPJ da je u našoj brigadi formiran polit odjel, u sastavu: Milenko Kušić, rukovodilac, i Beška Cvetić i Boško Baškot. članovi. Nešto kasnije stigao je i Radovan Grković.

Dvadeset šestog avgusta brigada je napustila Mrkonjić-Grad. Drugog dana, uveče, zauzela je položaj prema Nijemcima i četnicima, iznad Kadine vode, prema Han Kolima. Desno od nas, prema Krupi na Vrbasu, bila je Druga proleterska, a lijevo Druga krajiška brigada. Tako je formiran širok front prema Banjoj Luci. preko cijele Manjače.

Do 2. septembra, koliko sam još ostao u brigadi, radilo se na izvidanju neprijateljskih položaja, povezivanju sa susjednim brigadama i ispitivanju raspoloženja naroda ovog kraja. Preduzimane su i manje akcije. Četnici su u buljucima bježali pod skut Nijemcima i sklanjali se iza njihovih linija. Narod ovog kraja, u većini, nije nam bio naklonjen. Naprotiv, četnička propaganda okrenula je ova

sela najvećim dijelom protiv nas. Nijemci su uspješno i laku mogli organi/ovati špijunažu na prostoru kuji su držale naše snage. Taku je na jednom gumnu, gdje smo zanoćili, već treće noći našeg boravka na Manjači napadnut stab brigade putem ubačene manje grupe Nijemaca ili četnika, a drugog septembra, u ranu zoru, avion je izručio smrtonosni teret pravo na kuću, i oko nje, gdje je bio smješten štab naše Prve brigade u Delićima, zaseoku sela Dujakovaca.

ODLAZAK IZ BRIGADE

Prvog septembra, komandant Ratko Marušić, Milenko Kušić, koji je stigao nekoliko dana ranije i/ Druge proleterske brigade, i ja pozvani smu u štab Druge krajiške brigade, koji se nalazio u selu Gornjem Ratkovu, u zaseoku Babićima. Čim smo tamo stigli, komandant Košta Nađ održao je sa nama sastanak. Razgovor se odnosio na neposredne zadatke i dejstva naših snaga prema Banjoj Luci.

Po završetku sastanka, Ratko i ja krenuli smo u svoju jedinicu, a Kušić je ostao u Drugoj krajiškoj da bi utvrdio na koji će način polit-odjel početi da radi.

Po povratku u Delice upoznali smo drugove sa razgovorima vođenim na sastanku sa Kostom i odredili šta treba odmah da počnemo. Poslije toga, Vojo Todorović je krenuo sa Drugim bataljonom u jednu noćnu akciju, a Prvi bataljon bio je raspoređen sjeverno od Delića prema neprijatelju.

Komandant Prvog bataljona Stevo Rauš i politički komesar Pero Đurić došli su do nas poslije podne i komandantu Ratku predložili da se štab brigade, sa svim svojim dijelovima, premjesti bliže njima, radi bolje bezbjednosti. U zaštitnicu štaba brigade bila je četa Mikana Marjanovića i Živka Radića Čile. Ratko nije prihvatio ovaj predlog. Poslije toga došao je i Mlado Marin, zamjenik političkog komesara Prvog bataljona, sa istim predlogom. I ja sam pokušao da ubijedim Ratka da uvaži ove predloge, ali on je odmahnuo svojim čvornovitim štapom i rekao: »Ko se boji neka ide gdje hoće, a ja nccu nikuda«. Na tome je ostalo. Zanoćili smo i treću noć na istom mjestu. Noć je bila prava ljetna, topla i zvjezdana. Ratko je otišao na spavanje u jednu malu prostoriju sagrađenu iza kute, a mi ostali prostrli smo sijeno uz plot poviše kuće i polijegali. Mikanova i Cilina četa razmjestila se oko kuće.

Sutradan, tek stoje počelo svanjivati, začuo se zvuk aviona iz pravca Banje Luke. Svi su još spavali. Stražari su vikali uzbuna, a avion je, u niskom letu, izronio iza samog brda na kojem je Prvi bataljon držao položaj. Išao je pravo na nas i izbacio nekoliko svežnjeva bombi. Na komandu nekog među nama sv i su polijegali. Ostalo nam je samo da gledamo kako se smrtonosni lončići, povezani u lancu, srućuju pravo na nas. Četnički izrodi dobro su obavijestili Švabu u kojoj je kući štab zanoćio. Cilj nije bilo tesko pronaći, jer je samo ta kuća bila malc-risana i bijelo okrečena, a sve ostale bile su brvnare. Pogođena jc kuća u kojoj je spavao komandant, zasut je cijeli prostor oko kuće gdje smo spavali mi ostali. Poslije eksplozije, oni koji su mogli tla se kreću rasturili su se na sve sirane. Ja sam bio ranjen u lijevo koljeno. Oko mene su ječali Sava Kesar. Bosko Baškot i još neki drugovi koji su bili teže ranjeni. Drugarica Beška ostala je na mjestu mrtva.

Ustao sam, skaćući na jednoj nozi i pošao da vidim šta je sa komandantom. Tada se avion okrenuo i počeo ponovo da bombarduje. U blizini bijaše neka rupa i ja se, sajošjednim borcem, bacim u nju. Ponovo su zaprašili nizovi bombi, ali borci su se, u međuvremenu, bili razišli i udaljili od centra napada. Kail je

avion otišao, digao sani se, uz pomoć druga koji je sa mnom bio u rupi, i krenuo da vidim šta je sa Ratkom. On je, teško ranjen, ležao bez svijesti, a njegova drugarica Mileva Obradović bila je mrtva. Kućni krov bio je sav izrešetan, ali od ukucana niko nije stradao.

Brzo su stigli Stevo Rauš i drugovi iz štaba Prvog bataljona. Brigadni sanitet je brzo ukazao prvu pomoć. Poginulo je nekoliko drugova i drugarica, a više od desetine ili je teško ranjeno. Čitav štab brigade izbačen je iz stroja, osim Voje Todorovića, zamjenika komandanta brigade, i Milinka Kušića, rukovodioca politodjela, koji nisu bili na tom mjestu. Rauš, Đurić, Marin i ostali brzo su organizovali transport težili ranjenika za bolnicu, preko Ključa i Klckovačke šume. Seljaci koji su radi toga mobilisani ponijeli su nas nekoliko na nosilima, a neki su jahati na samaricama. U koloni ranjenika bili su Ratko, Savo, Boško, Cile ... Oružana pratnja bila je malobrojna - svega četiri do pet drugova. Bolničarki je bilo više.

Nakon sat našeg putovanja prečicom su nas, na konjima, stigli drugovi iz štaba Druge krajiške brigade Niko Jurinčić i sa njim Milinko Kušić, da vide šta se sa nama dogodilo.

Kolona se sporo kretala. Često smo se odmarali. Oko dva sata poslije podne pojavio se neprijateljski avion-izviđač. Pala je komanda da se legne u bujad oko puta. Neki od seljaka odmah su počeli da se udaljuju, da se što Dolje sakriju od aviona. Da nas ne bi otkrili, naredili smo sprovodnicima da pucaju na svakog ko bi pokušao da pobjegne. I sami smo na nosilima pritegli oružje koje je uz nas bilo. Put je nastavljen. Palaje noć kad smo, iznad Ključa, prešli rijeku Sanu i tako srećno stigli 11 ovaj pogorjeli grad.

Ovdje smo se malo odmorili. Iza ponoći krenuli smo dalje, prema Bosanskom Petrovcu, ali sada konjskim kolima. Brzo smo se kretali, tako da smo u Petrovac stigli oko deset sati, trećeg septembra. Poslije kraćeg odmora, ljekarsko pregleda i previjanja koje su izvršili ljekari Vrhovnog štaba naša kolona je razdvojena. Tako su Ratko, i dalje u besvjesnom stanju, i jedan broj ranjenika krenuli preko sela Drnića u bolnicu u Jasikovcu, a ja, Savo i Boško sa drugim dijelom preko Oštrelja za Ataševac, u moj rodni kraj. Na putu od sela Crv ljuvic prema Ataševcu 11/ moja kola išao je Vlado Dedijer. Jako mu je teško pao ovaj udes štaba Prve brigade.

Sutradan smo obaviješteni daje Ratko podlegao ranama. Boško Baškot, Savo Kesar i ja smješteni smo u jednu bolničku sobu. Ovdje smo našli veći broj ranjenih proletera iz Srbije i Crne Gore. Ja sam dijelio krevet sa doktorom Vojom Đukanovićem, Crnogorcem, koji je bio teško ranjen u nogu.

O brigadi i njenim borbama često smo se obavještavali, ali najpodrobnije od pojedinaca koji su ranjavani u daljim borbama i ovamo dopremani. Nakon dva mjeseca ponovo sam počeo rad, ali ne više u Prvoj krajiškoj, nego na drugim dužnostima, tamo gdje je trebalo i gdje me Partija slala.

Valjda je lako slučaj htio, ponovo sam bio sa Prvom u Petoj krajiškoj divizionu. Od 15. marta 1943. godine sve do kraja rata bili smo stalno zajedno. Radi svega toga moje uspomene na rad i život u Prvoj krajiškoj brigadi veoma su duboke. Mnogo je drugova i drugarica: boraca, kurira, komandira, komandanata i političkih komesara čiji se likovi nikada ne mogu zaboravili. Mnogo je velikih bitaka i podviga koji su bili i ostali ponos boraca Prve krajiške i njihove Kozare. Drvara, Grmeča i cijele Krajine, Mnogo je gradova, širom zemlje, gdje se, poslije dugog fašističkog mraka i ropstva, zavijorila titovska proleterska zastava ovog proslavljenog krajiškog prvenca. Mnogo je svega toga što će ratna istorija zapisati o našoj Prvoj krajiškoj, njenim borcima i starješinama ...

BORBE BRIGADE U KOZARSKOJ OFANZIVI

Prva krajiška brigada osnovana je 21. maja 1942. godine u selu Lamovila ispod Kozare. Stvorena je poslije Pive i Druge proleterske brigade, kao treća po redu formiranja u našoj zemlji.

Bio je to, zajedno sa Prvim proleterskim krajiškim bataljunom, koji je ranije formiran, da bi ušao u sastav Prve proleterske brigade, i dva udarna protivčetnička bataljona. kao pokretnih borbenih jedinica, jedan od najvećih i najznačajnijih uspjeha u razvoju narodnooslobodilačke borbe u Bosanskoj krajini. Upravo stvaranje brigade i pomenutih bataljona iz sastava Prvog, Drugog, Trećeg i Petog krajiškog odreda, čije je brojno stanje u to vrijeme iznosilo oko 11.000 tiobro naoružanih boraca, organizovanih u čete i bataljune, koji su bili vezani za »svoje teritorije, predstavljalo je prekretnicu i nov kvalitet u razvoju narodnooslobodilačke vojske u Bosanskoj krajini. Proleterski i udarni bataljoni, a posebno brigade, bili su sastavljeni od odabranih boraca Krajine, bolje naoružani od ostalih jedinica i organizovani tako da, kao pokretne borbene jedinice, budu što prije osposobljene za vođenje borbe u svim drugim krajevima naše zemlje.

Takav razvoj narodnooslobodilačke borbe, praćen političkim uspjesima i narastanjem vojnih jedinica, bio je omogućen velikim rezultatima koji su postignuti u prethodnom desetomjesečnom periodu oslobodilačkog rata i revolucije u Bosanskoj krajini. Pored postojanja četiri velika partizanska odreda, bataljonskog sastava, do juna 1942. godine, bila je oslobođena velika teritorija, od rijeke Save do Grahova i Glamoča, na kojoj su djelovali: narodnooslobodilački odbori kao istinska narodna vlast, skojevske organizacije i omladinski kursovi, partijske ćelije sa nekoliko okružnih i oblasnih komiteta KPJ, pozadinskim četama, organizacijama žena, itd.

Zahvaljujući pravilnoj politici KPJ, koja je bila usmjerena na okupljanje svili snaga u borbi protiv fašističkih okupatora i njihovih ustaških i četničkih slugu, i posebno politici bratstva i jedinstva Muslimana, Srba i Hrvata, ustanak i NOP, počevši sa pretežnim učešćem Srba, postepeno se širio i na stanovništvo ostalih naroda i narodnosti u Bosanskoj krajini.

Partijske i skojevske organizacije u selima i gradovima, sastavljene od Srba, Hrvata i Muslimana, kao i štabovi naših jedinica, sastavljeni takođe od Muslimana, Hrvata i Srba, ostvarivali su velike rezultate na razvijanju bratstva i jedinstva i širenju ustanka u svim dijelovima Bosansko krajine, i to upornim i intezivnim radom na objašnjavanju i praktičnoj primjeni politike KPJ već od samog početka ustanka, a i ranije, u dosta složenim uvjetima. Treba imati u vidu da se ni srpsko stanovništvo nije svuda, odjedanput i podjednako diglo na ustanak, bilo je i kolebanja u opredjeljivanju pojedinih ustaničkih grupa i jedinica za narodnooslobodilačku borbu, što je kasnije neke ustanike odvelo pod uticaj četništva i u izdaju.

O velikoj aktivnosti na širenju ustanka i razvijanju bratstva i jedinstva svjedoče i neki dokumenti. Tako se, u proglasu OK KPJ za Prijedor, Bosanski Novi, Bosansku Dubicu i Bosansku Gradišku, januara 1942. godino, kaže: »Braćo Muslimani i Hrvati: Dienne se i proširite očeličeno bratstvo Srba, Muslimana i Hrvata. Ne dozvolite tla ustaše ni najednom mjestu okaljaju poštono muslimansko i hrvatsko ime. Prilazite NOV i uništavajte i ubijajte ustaške zlotvore«.

Prvi bataljon Drugog krajiškog odreda »Mladen Stojanovic izdao je proglas 12. aprila 1942. godine, u kome se, nakon objašnjavanja karaktera i ciljeva NOB-e i poziva upućeno« domobranima na bratstvo i zajedničku borbu, između ostalog kaže: »Hrvatski domobrani, dočasnici i časnici: Krajnje je vrijeme da odbacite oružje koje služi neprijatelju hrvatskog naroda, izdajci i plaćeniku Paveliću ... Mi partizani ne vodimo borbu protiv hrvatskog naroda, mi se borimo protiv

njemačkog i italijanskog fašizma kuji je okupirao i opljačkao našu zemlju, mi se borimo protiv njihovih slugu ustaša i čelnika.

Mi vas bratski pozivamo na zajedničku borbu za zajedničku stvar.« Valja zapazili daje ovaj politički proglas objavilo vojno rukovodstvo (štab bataljona), što govori o širokom uticaju i izuzetnoj snazi politike KPJ.

O zbližavanju Srba, Muslimana i Hrvata i njihovoj spremnosti da zajedno idu u borbu protiv fašizma veoma zabrinuto se govori i u izvještaju »Krilnog oružničkog zapovjedništva u Banja Luci« velikom županu /upe »Pliva i Rama« u Jajcu 25. januara 1942. godine.

U ovom iz\ještaju se, između ostalog, kaže: »Kod stanovništva muslimanske vjeroispovjesti, primjećuje se kod jednog dijela nanaklonienosl i neodanost napram »Nezavisne države Hrvatske«, a nat očilo kod seljaka kod kojih se opaža veća naklonjenost i simpatije prema pobunjenicima ... Pobunjenicima pridružuju se komuni/mu naklonjena lica po vjeroispovjesti i to: grko-istočnjaci 100%, muslimani sa 25%, a i imokatolici 2-3%." Kad se ima u vidu da su ustaški zapovjednici, koji su pisali ovakve izvještaje, po pravilu, netačno prikazivali ili krili pravo stanje i raspoloženje masa, hvaleći svoje akcije i mjere, onda je, a inače se to zna, za njih to stanje bilo daleko nepovoljnije. Ali se iz ovog jasno vidi da su veoma ozbiljno shvatili da se na ovom, za NDII i fašističke okupatore značajnom području razvija opasan, masovan i snažan NOP. Zbog takvog jačanja i širenja ustanka na sve narode i narodnosti, njemački fašistički okupatori čine sve. s ciljem da izazov u bratoubilački ral, razbijaju NOP i osiguraju čvrstu okupaciju i ovih krajeva naše zemlje.

Izuzetan vojni i politički značaj za formiranje Prve krajiške udarne brigade i događaje koji su slijedili imalo je oslobođenje Prijedora 16. maja 1942. godine (pet dana prije formiranja brigade).

Iako nekoliko mjeseci držan u blokadi od naših snaga, prijedorski garnizon, dobro utvrđen i branjen jakim snagama, biu je velika prepreka za povezivanje sa ostalim našim snagama i dalji razvoj naše borbe, posebno na području Kozare i Grmeča, a oslobođenje grada bio je veoma krupan i težak borbeni poduhvat. Pavlicev izaslanik Sliškov ić, koji je avionom iz Zagreba stigao dva dana prije našeg napada na grad, proglasio je Prijedor »Alkazarom«, neosvojivom tvrđavom, ali uskoro, opkoljen u gimnaziji, ne videći izlaza pod udarom naših jedinica, on je sam sebi presudio.

Poseban značaj za odluku i uspješan napad na Prijedor imala je poznata poruka druga Tita »da bi se najv iše koristi dobilo osvajanjem Prijedora«.

U napadu na Prijedor učestvovao je Drugi i dijelovi Prvog krajiškog NOP odreda. Iako odnos snaga u živoj sili i naoružanju, naročito teškom, nije bio povoljan za takav naš poduhvat, naša prednost je bila u borbenom moralu, u ukupnoj borbenoj spremnosti naših jedinica, u dobrom planiranju i veoma v ještom izvođenju napada na grad.

Prilikom oslobođenja Prijedora zarobljeno je 1100 domobrana, 200 ustaša, zaplijenjeno 1200 pušaka, dvije haubice, pet minobacača, osam teških mitraljeza, 15 puškomitraljeza, velike količine municije i ostale ratne opreme. Ubijen je i zapovjednik grada pukovnik Zlobec. Naši gubici bili su 30 mrtvih i 60 ranjenih.

Oslobođenje Prijedora, a zatim i rudnika Ljubije. predstavljalo je našu veliku vojničku i političku pobjedu. Time su stvoreni uslovi da se obezbjedi solidno naoružanje i snabdjevenost opremom Prve krajiške udarne brigade i drugih jedinica. Povezana je slobodna teritorija Kozare i Podgrmeča. Oslobođenje znatan dio naših snaga za dejstva prema manjačkim četnicima i drugim neprijateljskim snagama u Bosanskoj krajini, itd. Izuzetno su pozitivne i značajne političke posljedice zauzimanja Prijedora, najvećeg oslobođenog grada u Bosanskoj krajini do maja 1942. godine. Nalazeći se i do tada u stalnom usponu, snage narodnooslobodilačkog pokreta: partijske i skojevske organizacije, narodno-

oslobodilački odbori, uvjerenost naroda u našu pobjedu i sve šire povezivanje i sjedinjavanje srpskih, muslimanskih i hrvatskih masa u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika ustaša i četnika, ostvarivali su kvalitativno nov. veliki razmah i uspon.

Zato je nesumnjivo da su oslobođenje Prijedora i formiranje Prve krajiške udarne brigade, u, ranije velike vojnopolitičke uspjehe, ostvarene u prethodnom periodu borbe protiv neprijatelja, još više povećali razloge za zabrinutost Paveličeve i njemačke vrhovne komande i za preduzimanje poznate junske ofanzive na Kozaru, čija je priprema počela poslije poznatog sastanka vojnih predstavnika fašističke Njemačke. Italije i NDH. početkom marta 1942. godine u Opatiji. Razvoj događaja u Bosanskoj krajini: vojni i politički uspjesi, velika oslobođena teritorija, nagli porast partizanske vojske, u blizini nešto preko 100 km od sjedišta Paveličeve vlade u Zagrebu, zajedno sa uspjesima u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine i u Hrvatskoj, izazvao je krizu u NDH, naročito u domobranstvu, a i kod ustaškog pokreta. Držanje toga područja, i za nas i za neprijatelja, imalo je veliki operativno-strategijski i ekonomsko-politički značaj, jer su se iako stvarali veoma povoljni uslovi za ostvarivanje povezanosti i međusobnog uticaja partizanskih jedinica i NOP-a iz Bosanske krajine sa Dalmacijom, Likom, Banijom, Slavonijom i srednjom Bosnom.

Otuda, pad Prijedora, na primjer, i prelazak domobranskih avijatičara Franje Kluza i Rudi Cajaveca sa uva aviona na stranu partizana, potresno su djelovali na vojne i ustaške vlasti u Zagrebu, a u Banjoj Luci su izazvali pravu paniku.

Izuzetnu zainteresovanost ispoljilo je njemačko komandovanje za obezbjeđenje eksploatacije željezne rude u Ljubiji. Iz mnogih dokumenata, koji se odnose na neprijateljska dejstva u ofanzivi na Kozaru, vidi se da rudnik u Liubiji spada među najvažnije razloge za preduzimanje ove ofanzive. U izvještaju zagrebačke transportne komande od 20. maja 1942. njemačkom generalu u Zagrebu u vezi s tim se, između ostalog, kaže: »Situacija na pruži Bosanski Novi Prijedor - Banja Luka je dalje ozbiljna. Prugom potpuno gospodari grupa ustanika iz regiona Prijedor. Pokušaj da se oprave mostovi na ovoj pruži od strane hrvatske vlade je propao zbog aktivnosti ustanika ... Na taj način su prekinule veze s rudnicirna u reionu Prijedor koji su važni za njemačku ratnu privredu» (kurziv MM) Ili u instrukciji Operativnog štaba »Zapadna Bosna« za operacije u zapadnoj Bosni stoji da je cilj ove operacije: »Uništenje ustanika, umirenje zemlje ponovnim uspostavljanjem javnog mira i sigurnosti, ponovno aktiviranje privrede, naročito za vojnu privredu važne željezne rude koja se vadi kod Prijedora, uključujući i njeno otpremanje«. Isti slab naređujući obnovu u željezničke pruge Kostajnica - Prijedor naglašava da »vojno-privredni razlozi zahtijevaju tla se izvrši što brže (kurziv MM) transportovanje uskladištene rude iz okoline Prijedora i Ljubije.«

Bilo je, dakle, očigledno da njemački fašisti i kv. islinzi nisu mogli ugušiti oružani ustanak prethodnim vojnim akcijama i rasovnim terorom, niti pokušajem razbijanja jedinstva naroda, izazivanja bratoubilačke borbe i izoloavanja KPJ kao nosioca i rukovodeće snage ustanka. To je neprijatelja prisililo na nove poduhvate, na kontraofanzivu krupnim snagama, s ciljem da razbije NOP. uništi NOV i POJ i ponovno posjedne teritoriju na Kozari, odnosno zapadnoj Bosni, koju su partizani bili oslobodili.

Prilikom formiranja Prve krajiška NO udarna brigada prema originalnom dokumentu objavljenom 1. juna 1942. godine, znači deset dana poslije formiranja, imala je 1.186 boraca, tri bacača mina, pet teških mitraljeza, 74 puškomitraljeza, 1 . 0 5 3 puške. Bila je to, dakle, snažna i dobro naoružana borbena jedinica.

Prema članku »Prva krajiška NOU brigada« objavljenom u knjizi »Deset krajiških brigada«. u brigadi su bila 284 člana KPJ i 300 članova Skoja.

U i/v jestuju zamjenika političkog komesara brigade o partijskom radu, upućenog Pokrajinskom sekretarijatu za Bosansku krajinu /a period od 1. jula do 1. avgusta 1942. godine, navedeni su podaci da Prvi bataljon (be/ čelije šiba bataljona i Druge čete) ima 25 članova KPJ, 9 kandidata i 30 članova Skoja - ukupno 64, a da Drugi bataljon ima 42 člana KPJ, 41 kandidata i 43 člana Skoja - ukupno 126.

Za ostala dva bataljona, štab brigade i prištapske jedinice nema podataka u ovom izvještaju, niti su nađeni u drugim zvaničnim dokumentima. Prema podacima u sačuvanim ličnim zabilješkama može se zaključiti da je broj članova KPJ, kandidata i skojevaca u Trećem bataljunu bio približan navedenom broju iz pometima dva bataljona, a vjerovatno je tako i kod Četvrtog bataljona. Prema tome, ako je u svakom od četiri bataljona bilo oko 130-141) članova KPJ, kandidata i skojevaca, a u štabu brigade sa prištapskim jedinicama taj broj je mogao biti oko 40-50, onda ukupan broj članova KPJ, kandidata i skojevaca u brigadi.

1. jula 1942. godine, mogao je da bude 520 i 610. Na dan formiranja brigade, 21. maja, broj članova KPJ, kandidata i skojevaca sigurno je bio veći, jer u borbama vodenim do 1. jula poginulo je oko 100 boraca među kojima je vjerovatno bila jedna trećina članova KPJ, kandidata i skojevaca. Na osnovu ove rekonstrukcije može se zaključiti da u podatke koji su do sada iznošeni i objavljeni o broju partijski organizovanih pripadnika brigade (284 člana KPJ i oko 300 skojevaca) treba uključiti i kandidate za članove KPJ. Prema tome u brigadi je svaki drugi borac bio član KPJ, kandidat ili skojevac.

Nekoliko dana poslije formiranja brigada je krenula u borbu protiv ustaškomobranskih i četničkih snaga koje su na liniji Ivanjska Jošikova voda Bronzani Majdan organizovale neposrednu odbranu na zapadnim prilazima Banjoj Luci. Neprijatelj je davao žestok otpor, ali naše snage su uspješno lomile njegovu odbranu, pa su njegovi dijelovi, bježeći ispred naših jedinica, unijeli paniku i u sam garnizon Banje Luke. O tim borbama brigada je razbila dvije bojne i četnički puk »Manjača zarobivši 84 neprijateljska vojnika i oficira. Stoga je neprijatelj hitno tražio i dobio pojačanje iz Bosanske Gradiške da bi stabilizovao odbranu grada, pa je naše nastupanje zaustavljeno nakon veoma žestoke borbe 2. juna na Velikom Brankovcu, oko 10 km zapadno od Banje Luke. Potom je, dobivši nova pojačanja, neprijatelj preduzeo i protivnapad na naše snage koje su se morale povući nekoliko kilometara prema selu Piskavici i Rakitovaći. Ove snage neprijatelja imale su zadatak da obezbijede lijevi bok borbene grupe »Vedel« koja je, po planu za ofanzivu na Kozaru, trebala da prodre u Prijedor.

Mada je četnička izdaja i saradnja sa Nijemcima i ustašama bila poznata i ranije, tih dana pojavljuje se (koliko je do sada poznato) prva pisana zapovijest u Bosanskoj krajini u kojoj se ta saradnja izražava potčinjavanjem četnika vojnom komandovanju NDH. Riječ je o zapovijesti »Banjalučkog zdruga« op. broj 4371 tajno, od 27.5. 1942. godine, za zajedničku borbu četnika i ustaša protiv partizana. Zapovijest je upućena zapovjedniku četničkog puka »Manjača« i u njoj se između ostalog, kaže: Pojedine grupe partizana (komunista) pokušavaju prodrijeti pravcem ka Jošikovoj Vodi i Bronzanom Majdanu. Dočekani od četničkih i domobranskih snaga, dijelom su odstupili, a dijelom su ostavili zaštitne dijelove, pa nastavljaju iste pokušaje prema Bronzanom Majdanu ... Da bi se partizani odbacili zapovjedam:

1. Dvadesetosmog o. mj. povest će se akcija počev od 5 sati općim pravcem: Banja Luka - Piskavica, sa ciljem da se izade i učvrsti na položaje: Sušnjarica (366) - k. 310 - k. 289 - s. Radulovići - k. 219 - k. 262 (Plavljani) Potočanin k. 185 (Maksimovići) - k. 302 - k. 403 k. 417, gdje će se uhvatiti veza sa posadom Debeljaka, a preko ovoga i sa posadom Šanskog Mosta. Akcijom će rukovoditi potpukovnik Bučar Josip.

2. U akciji će, pored domobranskih snaga, uzeti učešća četničke formacije, pod zapovjedništvom zapovjednika puka Marčetića.
3. Četničke formacije imaju se 28. o. mj. do 5 sati prikupiti na liniju: zaseok Bunići - Mrkići - Blagojevići - k. 318 (Arnaučani) sa ležištem na lijevom krilu ...»

Vodeći gotovo svakodnevnih i upornih borbi, koje su počele krajem maja i trajale prvih dana juna mjeseca, brigada je imala zadatak da prodi prema Manjači i da počne čišćenje teritorije između Banje Luke i Mrkonjić-Grada od četnika.

Međutim, udružene snage ustaša, domobrana. Nijemaca i četnika, kojima su. upravo u to vrijeme, pristizala znatna pojačanja i koje su se neposredno pripremala za opširi napad prema Prijedoru i za ofanzivu na Kozaru, sve upornije su se borile da bi spriječile naš prodor ka Banjoj Luci i Manjači. Te snage su zatim postepeno, ali sve odlučnije pojačavale pritiskom na Prvu brigadu i slobodnu teritoriju prema Piskavici i Bronzanom Majdanu.

Nakon uzastopnih manjih i većih, naših i neprijateljskih napada, 10. juna izjutra. otpočeo je snažan i koncentričan napad neprijatelja na jedinice Prve krajiške udarne brigade i Četvrtog bataljona Drugog krajiškog odreda »Mladen Stojanović«. To je bio početak velike ofanzive na Kozaru u kojoj je neprijatelj od pravca Banje Luke angažovao jake snage objedinjene u grupu »Fon Vedel«. sastava:

- 721. pp 714. njemačke pešadijsko divizije (bez 1. bataljona);
- 661. artiljerijski divi/ion;
- 3. gorski zdrug NDH;
- jedan pešadijski i jedan ustaški bataljon iz sastava divizije komande Banja Luka.

Desnim krilom grupa Fon Vedel« je prodirala opštim pravcem duž puta. a lijevim krilom duž pruge za Prijedor, sa zadatkom da se spoji sa grupom Fon Gejzo«, koja je prema Prijedoru napadala od Bosanskog Novog s obje strane rijeke Sane.

Već prvog dana, 10. juna, neprijateljske snage su, desnim krilom, probile položaje Četvrtog bataljona Drugog krajiškog odreda i zauzele Prijedor. Sa snagama neprijatelja koje su, takode 10. juna, krenule u napad svojim lijevim krilom, Prva krajiška udarna brigada je vodila v i šednevne žestoke borbe. Pošto je zauzeo Prijedor i zaposjeo cestu Banja Luka Prijedor i sve visove prema Kozari, blokirajući s južne strane snage Drugog krajiškog odreda, neprijatelj je prenio težište svojih dejstava na Pt vu krajišku brigadu kako bi što prije očistio i zaposjeo topografski pogodne položaje južno od pruge Banja Luka Prijedor, počev od Ivanjske, Piskavice i Bronzanog Majdana prema Prijedoru i Sanskom Mostu. Takav cilj je neprijatelj sebi postavio i ostvarivao da bi - koristeći ravnicu između pruge i ceste, široku od 10-15 km, koja se proteže od Ivanjske do Prijedora, veoma nepogodnu za borbena dejstva naših snaga - što jače blokirao Kozaru s južne strane i onemogućio jači napad i eventualni proboj naših jedinica iz Kozare ili sjuga u Kozaru. To je za neprijatelja, u sklopu opšteg plana za okruženje Kozare, bilo od izuzetnog značaja, jer mu je sv e ostalo pravce iz Kozare bilo neuporedivo lakše zatvoriti, pored ostalog i zbog tokova rijeka Sane, Une, Save i Vrbasa koje, bezmalo, kružno teku oko Kozare. Sloga su prema Prijedoru, još u početku olanzive. upotrebijene najjače, pretežno njemačke jedinice od pravca Banjo Luk«, i Bosanskog Novog.

Otuda je prv ih dana ofanzive Prva krajiška brigada primila na sobe najjače udarce neprijateljskih snaga i vodila najžešće borbo, u odnosu na ostale naše jedinice, uz velike vlastite i neprijateljske gubitke.

Posebno treba istaći žestinu borbi koje je brigada vodila noću između 11. i 12. juna kod sela Piskavice pri pokušaju da so probije za Kozaru, a naročito

12. juna kada je brigada (bez Prvog bataljona) na okolnim visovima kod Piskavice napala neprijatelja čiji je prodor u prethodna dva dana borbe bio zaustavljen. Toga dana borba je trajala do 15 sati. Redali su se juriši za jurišima, neprijatelj se uporno branio i na nekim položajima prelazio u protiv napade. Znatan broj neprijateljskih vojnika je zarobljen i u naše ruke pao je veliki plijen u oružju, municiji i ratnoj opremi. Oko 15 sati, kada je neprijatelj bio razbijen i gotovo do nogu polučin, pristigla mu je pomoć tenkovskih snaga i naše jedinice su se morale povuci.

1^a toj borbi (po izvještaju štaba Prve krajiške brigade od 18. jula 1942. godine) ubijeno je oko 300 neprijateljskih vojnika i više stotina ranjeno. Zaplijenjeno 10 puškomitraljeza i mnogo drugog oružja i vojne opreme. Razbijena je i uništena jedna bojna gorskog zdruga. Naši gubici bili su 50 mrtvih, 53 ranjena i trojica nestala. Među poginulima je bilo 18 članova KPJ, osam kandidata i osam članova Skoja, a među ranjenim je bilo 18 članova KPJ, sedam kandidata i 15 članova Skoja - ukupno poginulih i ranjenih 68 komunista.

U saopštenju Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 16. juna, upućenog štabu NOP odreda Banije o početku neprijateljske ofanzive na Kozaru, navodi se da je u borbama oko Piskavice 10. juna »uništena cijela jedna bojnica«

Prema tome brigada je u borbama sa neprijateljem u širem rejonu Piskavice koje su, uz velike gubitke, gotovo neprekidno trajale šest dana, od 10-16. juna, nanijela teške udarce neprijateljskim snagama, znatno usporila i smanjila silinu njegovog udara prema već okruženim našim snagama na Kozari. Kaci se lome dodaju borbe koje je brigada vodila pred početak Kozarske ofanzive. 28. i 29. maja kao i 2. juna, sa neprijateljskim snagama u rejonu Bronzani Majdan - Veliki Brankovac (k 413) - selo Golčši - Piskavica, onda su obostrani gubici, naši i neprijateljski, znatno veci.

U tim borbama, zbog velikih gubitaka i izuzetno velikih naprezanja, udarna snaga i borbena moć brigade u cjelini bila je znatno smanjena. To je posebno došlo do izraza kod Prvog i Drugog bataljona koji poslije 16. juna nisu mogli biti angažovani, zajedno sa Trećim i Četvrtim bataljonom, u neposrednim borbenim dejstvima usmjerenim na olakšanje situacije naših snaga na Kozari i pomoć u njihovom proboju i, okruženja. Takvo stanje u ovim bataljonima nastalo je zbog izuzetno velikih napora i iscrpljenosti u prethodnim dugotrajnim borbama koje su oni, prije nego što su ušli u sastav brigade, vodili sa manjačkim četnicima.

I kasnije, u borbama koje su vodili, u sastavu brigade, u rejonu Bronzani Majdan - Golčši - V, Brankovac, a zatim u okršaju kod Piskavice kad je počela ofanziva na Kozaru, pored velikih gubitaka, ovi bataljoni su imali veoma malo municije, ostali su »sa po desetak metaka na svakog partizana«. Sve je to uticalo i na borbeni moral nekih dijelova ovih bataljona. pa su se dvije čete Drugog bataljuna samovoljno odvojile iz brigade i uputile terenu odakle potiču da bi se, pošto se oporave, tamo borile protiv neprijatelja. Prvi bataljon, inače »jako premoren«, poslije neuspjelog napada na neprijatelja u Sasini, prebacio se u Podgrmeč i lamo ostao za cijelo vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozaru, učestvujući u borbama oko Bosanskog Novog i Krupe.

Šesnaestog juna Treći i Četvrti bataljon između Prijedora i Sanskog Mosta prelaze preko rijeke Šane u Podgrmeč i nakon dva-tri dana odmora i pripreme ponovo prelaze Sanu, i to Treći bataljon 19. 20. juna. a dan kasnije i Četvrti bataljon, između Prijedora i Bosanskog Novog i izbijaju na područje zapadnog Poikozarja između Prijedora, Bosanske Dubice i Bosanskog Novog.

Već 21. juna Treći bataljon je napao neprijatelja u selu Petkovcu i kod mosta na potoku Prljugovcu. »Neprijatelj je imao dosta mrtvih i ranjenih. Naši gubici 1 mrtav i 3 ranjena. »Zaplijenjeno 10 pušaka, jedan puškomitraljez. nešto municije i razne vojne opreme. Sutradan, 22/23. juna, ovaj bataljon je napao neprijatelja na položajima: Kapela Asina Straža - Ravni gaj Projska kosa Kovalo?

ćevića grublje. Burba je bila veoma žestoka. Poginulu je pet i ranjeno 16 naših drugova, a i neprijatelj je imao dosta mrtvih i ranjenih. Zaplijenjena su dva protivkolska tupa, kuji nisu mogli biti te noći izvučeni već su sakriveni. Na ove položaje napadje ponovljen slijedeće noći, 24. juna. U napadu je, zajedno sa Trećim, učestvovao i Četvrti bataljon. Uz naše gubitke od pet mrtvih i osam ranjenih, neprijatelj je bio razbijen i paničnu se povlačio prema Prijedoru, ali mu je pristigla pomoć tenkova i avijacije, što je oslabilo i zaustavilo naš dalji napad. Izvučeni su topovi zaplijenjeni prethodne noći.

Poslije ovih napornih i žestokih borbi, štab brigade je 25. juna u selu Vranovcu donio odluku o proboju glavnine svojih dvaju bataljona na Kozaru, nedaleko od Dubice, na pravcima: Međuvode - Pogledevo i Aginci Maglajci - Pogledevo.

Bilo je predviđeno da štab brigade ne ide u proboj, već da sa jednom četom Četvrtog bataljona ostane van obruča, da bi mogao da interveniše i prihvati jedinice Drugog krajiškog odreda koje bi se, uz pomoć i zajedno sa jedinicama brigade (koje prodru u Kozaru) izvlačile iz obruča. Na uba pravca napad je uslijedio noću 27/28. juna. Četvrti bataljon nije naišao na jači otpor neprijatelja i »2. četa ovog bataljona probila se preko sela Maglajaca i Bjelajaca sa komandantom bataljona Petrom Mećavom (i zamjenikom političkog komesara bataljona Borkom Arsenićem - prim. MM) u Kozaru razbivši neprijateljski otpor.«

Na pravcu napada Međuvode - Pogledevo Treći bataljon je naišao na veoma jak otpor dijelova Prve brdske ustaško-domobranske divizije, čije se komandno mjesto, dobro utvrđeno i branjeno, pored ostalih i tenkovskim jedinicama, nalazilo na lom pravcu, u selu Grbavcima (k. 163). Bataljon nije uspio da se probije i povukao se na položaj Brekinja - Dvorište.

Treba da se napomene da o rasporedu neprijateljskih snaga na pravcima planiranog proboja nije bilo nikakvih podataka, a izviđanjem se nisu mogli otkriti njegovi utvrđeni položaji, pa je Treći bataljon udario upravo na najjače uporište Prve brdske ustaško-domobranske divizije. Naelašavam da na prostoriji na kojoj je pripreman ovaj proboj nije bilo naroda, sela su ostala potpuno pusta, pa nije bilo moguće naći nikoga ko bi dao podatke o neprijatelju. To je primjer šta je značio narod, pored ostalog, i kao glavni izvor tačnih obavještenja i podataka o neprijatelju, koje smo u svim drugim prilikama sigurno dobijali od stanovništva, počev od djece i žena do staraca.

Nekoliko sati pred početak ovog napada, danju 27. juna, jedna četa Trećeg bataljona sačekala je u zasjedi u selu Kruškovcu tri neprijateljska kamiona, zarobila četiri neprijateljska oficira, šoferu, jednog Ijekara i 40 civila koji su bili prisilno mobilisani radi opravke komunikacije Bosanska Dubica Prijedor Kamioni su spaljeni, zaplijenjena je šest pušaka, četiri revolvera i oko 9.000 metaka.

Zatim je, po treći put, ponovljen napad na neprijateljska uporišta Kapela i Asina straža 30. juna. U ovom napadu su Treći bataljon kao i Prva i Treća četa Četvrtog bataljona imali četiri mrtva i osam ranjenih, a ubijeno je oko 20 i ranjeno više neprijateljskih vojnika. Ovakva dinamika naših uzastopnih napada upravo na ovim neprijateljskim položajima, koji su predstavljali dio snažnog obruča oko Kozare, imala je za cilj da olakša i neposredno pomogne dejstva naših snaga koje su se našle u okruženju. Međutim, pokazalo se da su za veće uspjehe u toj borbi sa neprijateljem naše snage bile nedovoljne, a zbog nepostojanja veze, i sadejstvo sa okruženim jedinicama Drugog krajiškog odreda sasvim je izostalo, kao što je bio slučaj i prilikom našeg djelimičnog uspjeha u pomenutom proboju na Kozaru 27/28. juna.

Nepostojanje veze i sadejstva između jedinica Prve brigade i dijelova Drugog KNOP odreda, koji su bili van obruča, sa glavninom odreda u okruženju imalo je veoma nepovoljne posljedice na rezultate proboja naših snaga iz Kozare 3/4. jula između Prijedora i Knežice.

Dogodilo se da jedinice brigade napadaju neprijatelja u Dobrljinu iste noći kada Drugi KNOP odred vrši proboj veoma jakog neprijateljskog obruča iz Kozare u pravcu sela Jutrogošta - Marini. Napad na Dobrljin (poslije prethodnih upornih i višednevnih borbi sa neprijateljem koji je sa zapadne strane čvrsto držao blokadu Kozare i djelstvovao prema našim snagama u okruženju) bio je pokušaj, odnosno imao je za cilj da prisili neprijatelja na odvajanje znatnog dijela snaga prema jedinicama brigade, što bi oslabilo njegovo okruženje Kozare i omogućilo da to naše snage osjete i krenu u proboj. Međutim, iako su jedinice brigade potpuno uništile dosta jak neprijateljski garnizon u Dobrljinu, koji je branila Treća bojna Drugog pešadijskog puka iz Zagreba (zarobljeno je oko 300 domobrana i pet oficira, zaplijenjeno pet teških mitraljeza, tri bacača mina, šest puškomitraljeza, 400 karabina, 70.000 puščanih metaka ...), neprijatelj nije odvojio ni najmanju jedinicu iz okruženja Kozare za intervenciju prema Dobrljinu. Takvo neuobičajeno ponašanje neprijatelja pokazalo je da on ni po koju cijenu ne odstupa od svoga plana borbenih dejstava protiv Drugog KNOP odreda, mada je svaka, pa i najmanja intervencija na tako veliku našu akciju u Dobrljinu mogla da izostane i zbog snažnog napada jedinica odreda na njegove položaje radi proboja iz okruženja iste noći.

Ali, bez obzira na te pretpostavke, sigurno se može ocijeniti da tako neusklađeno borbeno dejstvo odreda i jedinica brigade predstavlja jedan od odlučujućih uzroka što nije postignut očekivani uspjeh u probou odreda i naroda iz okruženja. Jer da je, uz postojanje neposrednijih veza, dobru prethodnu pripremu i organizaciju, sinhronizovano izvršen napad jedinica odreda i brigade sa obe strane, na istom odsjeku proboja, ondaje realno pretpostaviti da bi proboj naših snaga i naroda iz Kozare 3/4. jula ili dan-dva kasnije bio uspješno izvršen. O\otne treba dodati da time vjerovatno ne bi bila završena ofanziva neprijatelja na Kozari i ne bi prestale sve teškoće i opasnosti koje su proisticale iz velike nadmoćnosti neprijateljskih snaga (odnos je bio oko 45.000 neprijateljskih vojnika prema oko 3.500 naših boraca). Neprijatelj bi, u tom slučaju, budući oslobođen potrebe držanja snaga prema Kozari (koju bi naše jedinice ispraznile) i s obzirom da je raspolagao odgovarajućim oklopnim i motorizovanim jedinicama, imao mogućnosti da brzo zaposjedne liniju Prijedor - Bosanski Novi na rijeci Sani, da nas preduhitri i veoma oteža naš proboj u Podgrmeč. Ovo treba napomenuti stoga što mnoge činjenice ukazuju daje okruženom Drugom KNOP odred i narodu na Kozari bila neophodna najneposrednija pomoć, i to znatno jačih snaga nego što su bila dva bataljona Prve krajiške NOU brigade i dijelovi Prvog bataljona Drugog KNOP odreda, koji su ranije ostali van okruženja.

Iskustvo je nedvosmisleno pokazalo daje borbeno aktivnost naših jedinica, koja je imala za cilj *posrednu pomoć* okruženim snagama na Kozari, bila neefikasna, jer neprijatelj nije na njih uopšte reagirao jedinicama koje su vodile borbu protiv našeg odreda na Kozari. Primjer Dobrljina to veoma jasno ilustruje. Snage neprijatelja, angažovane na Kozari, nisu reagovale ni na uspješan napad na Bosansku Krupu koju su oslobodile snage Prvog KNOP odreda 20. juna (»zarobljena je čitava satnija domobrana, mnogo ustaša, nekoliko oficira, 500 pušaka, 1 top »Pito«, 10 puškomitraljeza. 6 teških mitraljeza ...«). Na isti način neprijatelj se ponašao i u odnosu na naše napade na Sanski Most 26/27. juna i na Bosanski Novi 7/8. jula.

Iz ovih činjenica i primjera jasno proističe da se njemački general-major Stai, komandant »Borbene grupe Zapadna Bosna«, bio odlučio da, bez obzira šta se dešava okolo, po svaku cijenu, uništi naše okružene snage, NOP i narod na Kozari. Međutim, ostaje da se izuče i ocijene uzroci koji su uticali da to nismo lađa, blagovremeno, uočili i pored pomenutih iskustava iz napada na Krupu. Sanski Most. Dobrljin i Bosanski Novi. To saznanje tada značajno bi bilo stoga što bi omogućilo da se sa najmanje oko 4-6 bataljona. Prvog KNOP odreda i Prve

krajiške NOU brigade (snagama koje su izvršile napad na Krupu, Sanski Mosi, Dobrljin i Bosanski Novi) izvrši snažan neposredan udar na pogodnom pravcu (to je moglo biti između Prijedora i Dubice), razbije neprijateljsko okruženje i omogući probaj opkoljenog odreda i izvlačenje naroda i/ Kozare. Da li je takva ideja bila izvodljiva, teško je sada sa sigurnošću tvrditi, ali svakako nije bez osnova i zaslužuje da se izuči i ocijeni.

Zanimljivo je da takva ideja nije zapažena u dokumentaciji Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu i Prve krajiške brigade, a *Drugi K. OP odred je neprecizno pomijne 30. juna. Dosta dugo je vladalo uvjerenje da je Drugi krajiški NOP odred u stanju da, uz pomoć posrednih dejstava naših snaga van obruča, o kojima je već bilo riječi, razbije neprijateljsku ofanzivu. U saopštenju Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu od 3. jula 1942. godine o borbama za vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozari između ostalog se kaže: »Neprijatelj je imao zadatak da munjevitim naletom »pročisti« Kozaru i da »smiri« sve druge krajeve, da privredno i politički osigura i uredi Zapadnu Bosnu. Od svih ovih postavljenih zadataka njemačko-ustaško-četnički banditi za ovih 20 dana borbe nisu uspjeli da ostvare ni jedan. Brižljivo pripremani z drugo\ i i pukovnije, elitna ustaška vojska ... razoružani su i razbijeni od naše junačke partizanske vojske na Poglčevu, Ravnom gaju. Piskavici.« U saopštenju je rečeno i daje neprijatelj »još uvijek jak, on još uvijek napada, ali naša mlada partizanska vojska odbila je toliko fašističkih ofanziva na Kozaru i ostale oslobođene krajeve, pa smo ubijedeni da će i ova fašistička ofanziva doživjeti sudbinu svih ostalih.«*

Podaci o snagama neprijatelja koje su napadale Kozaru nisu bili ni približno poznati. U saopštenju Operativnog štaba NOP i DV od 16. juna govori se da je neprijatelj preduzeo ofanzivu na Kozari sa snagama od » 15.000 Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika«, a te snage su bile upravo tri puta jače.

Ni štabu Drugog KNOP odreda nije bila poznata jačina tih neprijateljskih snaga, a pomenutu ideju o zajedničkom udaru naših jedinica na njegove položaje prema Kozari, sa obje strane, ovaj štab iznosi tek 30. juna u izvještaju Operativnom štabu NOP i DV za Bosansku krajinu, u kome se kaže: »Jedini izlaz iz ove situacije smatramo da bi bio moguć, da se jačim snagama Udarne brigade, čete našeg bataljona kojaje bila zajedno u borbi sa Udarnom brigadom ... te još pridodatim snagama I odreda, udari na neprijatelja iza leđa, koji se ukopao na liniji između Prijedora i Dubice prema Kozari. Ta akcija trebalo bi da se izvrši u saradnji naših snaga koje .su sa ove strane«*«* Koliko je vremena prošlo dok je ovaj izvještaj, pisan 30. juna, stigao u Operativni štab, teško je reći, ali vjerovatno ne prije 3/4. jula, kada je odred sa dijelom svojih snaga izvršio probaj. Za izvođenje takve zajedničke akcije trebalo je imati dobru međusobnu vezu, dovoljno vremena za pripreme i organizaciju precizno sinhronizovanog napada, po mjestu i vremenu. To nije bilo izvodljivo samo na osnovu ideje štaba odreda u pomenutom izvještaju. Koliko su nedostajali potrebni uslovi za izvođenje takvog zajedničkog udara, prije svega nepostojanje veze između okruženog odreda i snaga van okruženja, govori navedeni primjer istovremenog napada na Dobrljin i proboja iz okruženja 3/4. jula.

Ne ulazeći u sve druge okolnosti i ocjene neprijateljske ofanzive na Kozaru, s razlogom se može konstatovati da nedostatak najnužnijih podataka o namjerama, jačini, rasporedu i kretanju neprijateljskih snaga i nepostojanje dobre veze između naših okruženih snaga i jedinica van okruženja spadaju u glavne uzroke toka i poznatog ishoda događaja u ovoj ofanzivi. Ta dva činioca bitno su uticala na procjenu situacije, često nisu proisticala iz solidnog poznavanja stanja i mogućnosti neprijatelja i sopstvenih snaga, pa otuda naše snage nisu uvijek, na odgovarajući način, u pravo vrijeme, na pravom mjestu i efikasno mogle biti angažirane.

Kada danas o tome govorimo, najvažnije je da imamo u vidu pouke, a objektivna ocjena razvoja i ishoda događaja zahtijeva širu i svestraniju analizu, koja bi određenije mogla utvrditi kako objektivne tako i subjektivne okolnosti i slabosti.

Međutim, pominjući ovdje te slabosti, nedostatak poznavanja snaga i namjera neprijatelja i nepostojanje veze između naših snaga, treba reći da se, iako naše subjektivne greške u tome nisu bile male, mora imati u vidu da na tome stepenu razvoja naše partizanske borbe i vojske, za manje od godinu dana od početka ustanka, nismo ni mogli steći dovoljno iskustava i znanja, da bismo uspješno rješavali sve probleme veoma složene i teške borbe, ne samo sa jakom i nadmoćnom, već i dobro organizovanom njemačkom fašističkom vojskom, koja je pod komandom iskusnog generala Slala napadala Kozaru. Naše snage su lomile neprijatelja, prije svega izuzetnom moralnom snagom i borbenošću i onemogućile ga da ostvari osnovni cilj koji je sebi postavio u ofanzivi na Kozaru, ali po organizovanosti i raspolaganju naoružanjem i tehničkim sredstvima mi smo izrazito zaostajali. Na primjer, naša obavještajna služba još nije bila razvijena kao služba i organizovan sistem za prikupljanje podataka o neprijatelju, a za održavanje veze između jedinica i komandi nismo imali telefona (osim u lokalnim raznrjerna) ni radio-stanica, već smo bili prisiljeni da se oslonimo samo na kurire. Takva naša kurirska veza između blokirane Kozare i snaga van okruženja bila je onemogućena ili kada se, poneki put, probijala kroz okruženje, bila je suviše spora da bi omogućila blagovremeno obavještavanje i preduzimanje odgovarajućih mjera.

Kao što se vidi, cijela brigada bila je angažovana u borbi sa neprijateljem, koji je krenuo u ofanzivu na Kozaru, samo prvih šest dana, a u kasnijim borbama na Kozari, do završetka ofanzive, učestvovali su samo njezin Treći i Četvrti bataljon. Počev od 10. juna, pa do kraja neprijateljske ofanzive Treći i Četvrti bataljon vodili su gotovo svakodnevne žestoke borbe i nanijeli neprijatelju velike gubitke. Samo u borbama kod Piskavice i u napadu na Dobrljin razbijeno je i uništeno više od dvije bojne neprijateljskih vojnika.

I brigada je u tim borbama za Kozaru pretrpjela velike gubitke. Do sada su prikupljeni poimenični podaci za 109 boraca i rukovodilaca brigade koji su poginuli u borbama za vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozaru. Kada se tome doda 13 poginulih iz Drugog bataljona 12. juna u borbi kod Piskavice, onda ukupan broj poginulih iz brigade u borbama za Kozaru iznosi 122. Prema tome, pored naprijed iznijetih činjenica i podataka, i broj poginulih govori o značajnom borbenom naporu, ulozi i doprinosu brigade u slamanju neprijateljske ofanzive na Kozaru.

Mladen Mladu Marin

DVA NAPADA NA ASINU STRAŽU

Poslije neuspjelog napada na Piskavicu Druga četa se prebacila u Podgrmeč, a potom je u Svodnoj, idući za Kozaru, prešla rijeku Sanu i našla se u gaju Jove Banjca. Tu smo se sreli s Petom četom Prvog bataljona Kozarskog odreda kojom je komandovao Dušan Egić. U selu Marinima moja majka Slana, znajući da je moj brat Pero otišao sa mnom, pitala me je gdje je on, zašto ga nema među nama. Odgovorio sam joj nešto neodređeno, ali neko od drugova joj je saopštio da je

Pero poginuo na Piskavici. Ona je briznula u plač. Uzalud sam pokušavao da je utješim.

Iz Marina smo otišli u Jutrocoštu, u zaselak Majstoroviće, kod škole, odakle smo vršili izvidanje. Cilj našeg daljeg napada bila je Asina straža.

Napad smo počeli noću i u zoru smo izbili na liniju Kapela - Kovačevića groblje - Asina straža. Pred nama se nalazio kompletan Drugi gorski zdrug, a štab mu je bio rta putu između kuća Blagoja i Mihaila Kovačevića.

U iznenadnom jurišu lako smo razbili neprijatelja daje O11 u paničnom bjekstvu bacao i ostavljao za sobom čitavu svoju opremu, da bi se zaustavio tek u Prijedoru. (Na obuci u Njemačkoj vojnici Gorskog zdruga vježbali su se i za rat protiv gerilskih odreda).

Okolo podne neprijatelj je počeo da nastupa iz Prijedora preko Crne Doline u pravcu Asine straže. Bio je dobro podržan dejstvom avijacije, artiljerije i tenkova, pa smo se mi morali povući na polazne položaje u Jutrogošti.

Sljedeće večeri ponovili smo napad istim pravcima. Naša Druga četa naišla je kod Petrova groba na dobro organizovanu odbranu. Naš napad je odbijen zbog loga što smo ga mi preduzeli na isti način kao i prve večeri. Neprijatelj je bio zaposjeo samo dominantne kote, tako da smo mi mogli da se jarcima i dolinama ubacimo u njegovu pozadinu i da ga napadnemo s leđa.

U borbi kod Petrova groba poginuo je komandir Druge čete Trećeg bataljona Petar Marin, iz sela Marina, borac od prvog dana ustanka, a dolazio je i prije ustanka na sastanke koje su u selu Dragotinji održavali Joco Marjanović i Žarko Zgonjanin. Na jednom od tih sastanaka odlučeno je da se ne dozvoli odvoženje drva i životnih namirnica 11 Prijedor. Za taj zadatak određen je Petar Marin.

Kako je bio tek odslužio bivšu jugoslovensku vojsku, Petar je vješto rukovao oružjem i vrlo dobro komandovao celom. Radi lične hrabrosti drugovi iz čete mnogo su ga voljeli. Poslije pogibije iznijeli smo ga iz borbe, odnijeli u selo Marine i sahranili u marinsko groblje. Topao oproštajni govor održao mu je Dušan Deretić, Iješljanski rudar. Druga četa oprostila se od svog voljenog prvog komandira i sa tri plotuna ispaljena iznad njegovog groba.

Poznavao sam Petra Marina od prije rata. Bili smo veliki prijatelji, a naše drugarstvo najviše je dolazilo do izraza na seoskim zabavama, kad smo igrali i pjevali u kolu. Nalazili smo se u istoj grupi kad je dignut ustanak na Vraniću i kad smo određeni da idemo u Palančište na formiranje Prvog odreda. Tamo smo se podijelili i nas osamnaest došli smo na Kozaru.

Prilikom formiranja Prve krajiške brigade komandir Druge čete Trećeg bataljona postao je Petar Marin, a ja sam mu bio zamjenik. Za političkog komesara došao je Živko Rodić, a njegov zamjenik je bio Pavle Marin. Petar", Pavle i ja bili smo iz sela Marina.

One večeri kada smo izgubili Petra Marina poginuo je i naš hrabri puškmitraljezac Milan Čalić iz sela Babinca kod Bos. Kostajnice. Sahranjen je pored svog komandira.

Al tka 11 Marja 110 vic

U ROVOVIMA »CRNE LEGIJE« NA ASINOJ STRAŽI

Početak neprijateljske ofanzive na Kozaru, juna 1942. godine, gotovo punih petnaest dana vodili smo žestoke borbe. Ali, nisu urodili plodom naši pokušaji da se preko Piskavice probijemo za Kozaru, odnosno da na pravcu Banja Luka - Prijedor odbacimo neprijateljske snage koje su nadirale 11a slobodnu

teritoriju. Zato je izvršen veći manevar: dva bataljona naše brigade su se prebacila u Podgrmeč i ponovo došla na rijeku Sanu, ali sada između Prijedora i Bosanskog Novog. Plahovitu Sanu smo 21. juna savladali bez većih teškoća i opet se našli u Potkozarju. Ovog puta iza leđa glavnim neprijateljskim snagama.

Stravično su izgledala pusta, popaljena sela na putu ka Pastirevu, gdje smo hitali. Do prije mjesec dana tu su se orile slobodarske pjesme. Mladi i stari su hitali da svaki pedalj zemlje marljivo obrade. A sada se, u tihoj ljeinjoj noći, čulo samo zavijanje pasa na pustim ognjištima. Kako smo se primicali bilaje sve glasnija grmljavina topova i mitraljeskih rafala sa Kozare. Znali smo da je neprijatelj sa tri obruča opasao našu voljenu Kozaru i da, uz masovnu upotrebu ratne tehnike, elitnim jedinicama Pavelića i njemačkog Vermahta sužava prostor parti-zanskom odred i narodu, koji se zajedno bore na život i smrt. Ti naši najmiliji, stari i neajki, popaljena i opljačkana sela. ulivali su nam novu snagu da savladamo umor i višednevnu nesanicu. Marš se pretvorio u trčanje, u želju da što prije stignemo do zlikovaca i da ih tu, na licu mjesta, pod Kozarom, kaznimo za sva nedjela.

Preko Pastireva marš smo produžili ka cesti Prijedor - Bosanska Dubica. U planini smo zastali. Izvršeno je izviđanje i prikupljeni podaci o neprijatelju. S i smo nestrpljivo očekivali pokret i zapovijest za napad. On je počeo u noći između 22. i 23. juna. Dva bataljona, pod komandom Steve Rauša i Petra Mečave, kao tajfun su se sručila na neprijatelja, koji se bio dobro utvrdio na položajima: Kapela. Asina straža, Ravni gaj, Trojska kosa i Kovačevića groblje.

Ta noć je svima ostala u dubokom sećanju. Pred nama je bila zloglasna »crna legija«. Borba je počela oko ponoći. Čete su jednovremeno izvršile juriš, uz svoje omiljene borbene pokliče: »Razbrucaj!« • Drži, ne daj!« »Nagari. Stevanija!«.

Naša Druga četa Trećeg bataljona napadala je na desnom krilu, na Asinu stražu. Upali smo u prvu liniju rovova i počeli je čistiti. Neprijatelj se grčevito i žilavo branio za svaki pedalj, naročito oko druge linije rovova. I' neposrednoj blizini su bila dva njegova topa. koja su po nama tukla brzom paljbom. Samo što se spazi bljesak na ustima cijevi, ispred nas eksplodira granata! Oko tih užarenih cijevi rasplamsala se borba na život i smrt. Naizmjenično su sijevale i ručne bombe. Komandir čete Petar Marin je uzvikivao: »Drugovi, samo naprijed!« Svaki je borac koristio sva ratna iskustva dotad stečena, sve što je znao. Ne misleći na opasnost, išao je samo naprijed, krčio sebi put i pomagao drugima da sto prije zbace neprijatelja i izbiju na cestu. Zato je svaka riječ voljenog komandira ove noći bila suvišna. A i on je ove noći samog sebe prevazišao, u neodoljivoj želji da što prije kazni zlikovce. U tom zanosu pogođen je nadomak lopova. Pao je kao junak Kozare.

Neprijatelj je privukao rezervu i ponovo otvorio uragansku vatru, a zatim izvršio nov protivnapad. Ponovo je sijevnulo bezbroj ručnih granata. Od silnih eksplozija mnogima su uši zagluj jele. Padina je bila sva u dimu. Odbili smo i ovaj protivnapad. Ali, naš stroj se prorijedio. Samo iz voda Druge čete, koji je napadao u ovom pravcu, poginuli su drugovi: desetar Stojan Gnjatovic, iz sela Prusaca; mitraljesci Marko Čolić, iz sela Babinca, i Radimir Bursać, iz sela Pobrđana; borci Boško Tomic, iz Pobrđana i Vaso Podunavac, koji je ranije bio sluga kod Milana Suzića u Čitluku. Ranjeni su: Branko Tatić, iz Gornje Slabinje i Ostoja Čokan Stojnić. Uprkos velikim gubicima u vodu i četi, preostali borci su nesmanjenom žestinom ponovo izvršili juriš, još jači i snažniji. Najzad - neprijatelj je počeo da odstupa. Dva topa sa 140 granata i troje kare bili su naš plijen.

Ali, noć je bila isuviše kratka da se savladaju brojno daleko jaće neprijatelj-ske snage, koje su stalno dobijale nova pojačanja. U ranim jutarnjim časovima Nijemci su u borbu ubacili i tenkove, a ubrzo zatim i avione. Sve je opet bilo u dimu. Neprijatelj je učinio sve da spriječi naš proboj i spajanje sa partizanskim odredom u Kozari. Napad smo još dva puta obnovljali, ali bez većih rezultata.

*Ostoja Stojnić Čokati
Mlado Vakiš*

PRVI TOPOVI PRVE KRAJIŠKE BRIGADE

Žestoke borbe na Kozari nisu jenjavale. Prva krajiška brigada nije uspjela da se 12. juna 1942. godine preko Piskavice probije u Kozaru, ali nije odustala od namjere da pomogne narodu i jedinicama u neprijateljskom okruženju.

Treći i Četvrti bataljon, sa dijelom štaba brigade, krenuli su u pomoć sa druge strane, s terena Prvog krajiškog odreda. Oko podne, 20. juna, prešli smo Sanu u rejonu Svodne, a sutradan je naš Treći bataljon pošao prema Petkovcu. Zadatak nam je bio da zarobimo domobransku satniju. Međutim, domobranci su napustili položaje i pobjegli čim su osjetili da im se približavamo.

U međuvremenu, štab brigade je prikupio podatke o neprijateljskim položajima prema Kozari, duž puta Knežica - Prijedor. Na osnovu toga je odabrao pravce napada naša dva bataljona u bok neprijateljskih snaga, da bi olakšao položaj jedinica opkoljenih u Kozari. U Marinima, Krivoj Rijeci. Julrogošli i Dragotinji već je bilo i dosta izbjeglica. Oni su u toku nekoliko večeri uspjeli da se u manjim grupama provuku kroz neprijateljski obruč.

U zoru 22. juna naš Treći bataljon se vratio s Petrovca u Kesarov gaj. u selu Marinima. Poslije kratkog odmora krenuli smo na nov zadatak. Kod škole u selu Jutrogošti čekala nas je grupa omladine s hranom, koju su nam dijelili u pokretu, jer nije bilo vremena da zastanemo. Od škole smo se razdvojili u dvije kolone: Prva i Druga četa su se zaputile ka Asinoj straži i Ravnom gaju, a naša Treća četa je krenula uz Jankovu stranu, ka Kapeli. Dan je bio vedar, pa je neprijatelj odogovorio mogao da osmotri naše kolone i da nas dočeka spreman, naročito Prvu i Drugu četu.

Cim smo prešli Jankovu stranu, naša Treća četa je izvršila obuhvat Kapele od sela Brezičana. Na vrhu Kapele naišli smo na prazne rovove, ali smo brzo ugledali neprijateljske vojnike kako se odmaraju u jednom obližnjem voćnjaku. I tom trenutku sa Asine straže se začula paklena pucnjava. Među neprijateljskim vojnicima u voćnjaku ispod nas nastalo je koniješanje. Naša četa je već bila u streljačkom poretku, pa se smjesta sručila ka njima i natjerala ih u bezglavo bjekstvo prema Crnoj Dolini. Tom prilikom smo zaplijenili dva protivtenkovska topa, dosta municije, kuhinju i puno druge opreme. To su bila prva dva topa koje je Prva krajiška brigada uvrstila u svoje naoružanje. U ovom kratkom okršaju poginuo je Mihailo Stanić, zamjenik političkog komesara čete. teško je ranjen Božo Mutić, a lakše Marko Bulić. Neprijatelj je imao četiri mrtva i više ranjenih vojnika.

Samo što smo se vratili u Jugrogoštu, neprijateljska artiljerija je počela da tuče naše položaje, a dva tenka su izišla na Jankovu stranu i odatle topovima zasula kuću Majsotorovića, u kojoj je bilo smješteno htigadno previjalište. Morali

srno da prenosimo ranjenike na sigurnije mjesto. U tonn: nam je pomagao i Gojko Švonja, sa Kapele, koji se u Jutrogoštu bio sklonio ispred neprijatelja. U dolini rječice Vragolovo jedna granata eksplodirala je kraj nas i teško ranila Švonju u nogu, a mene u ruku. Neprijateljski artiljerci su dugo tukli predio u kome smo se našli s kolonom ranjenika. Usred najžešće artiljerijske vatre, kraj Švonjo i mene našao se Milan Jajčanin, s velikim bijelim peškirom. Previo nam je rane i zaustavio krvarenje. Kadaje prestala artiljerijska vatra, Milan je u obližnjim kućama našao nekoliko ljudi koji su pomogli da se ranjenici prenesu do brigadnog previjališta u selu Mai inima, gdje je već sve bilo pripremljeno za njihov prihvata.

U loku dana u previjalište su stalno stizali novi ranjenici. Predveče je donesen i Mihajlo Đurić, koji je teško ranjen na Asinoj straži. On nam je ispričao da je na lom položaju neprijatelj spreman dočekao naše dvije čete. U žestokoj borbi Asina straža je nekoliko puta prelazila iz ruke u ruku. U tim okršajima poginuli su Mihajlov brat Blagoje Đurić, zatim komandir Druge čete Trećeg bataljona Petar Marin, i još nekoliko naših drugova. I Mihajlo je kasnije, u bolnici na Grmeču, podlegao ranama.

Te večeri ranjenici su kolima prevezeni do sela Grabašnice, odakle su druge noći prebačeni preko Sane i upućeni u bolnicu na Grmeču.

Poslije dva dana Treći bataljon je ponovo napao na Asinu stražu i Kapelu, vezujući lako neprijateljske snage za sebe i onemogućavajući im da sudjeluju u ofanzivi na Kozaru. Sem toga prisustvo dva naša bataljona u ovom području stvaralo je mogućnost da se preko Bukove kose, Crkvene i Ravnog gaja iz okruženja izvlače grupe stanovništva Kozare. Da je bilo moguće da se Kapela i Asina straža napadnu noću, što je bilo pravilo našeg ratovanja, rezultati bi, sigurno, bili veći, a naši gubici manji.

dojko Slijepac

ZAGRLJAJ NA KOZARI

Poslije oslobođenja Prijedora, 16. maja, i formiranja Prve krajiške NOU brigade, 21. maja 1942. godine, brigada se našla na dosta velikoj teritoriji od Prijedora do Bronzanog Majdana i Brankovca, gdje je razvila veliku borbenu aktivnost. Tu se zatekla i za vrijeme pripreme i početka neprijateljske ofanzive na Kozaru juna-jula 1942. godine. Prvi pokušaj da se brigada probije i spoji sa snagama Drugog krajiškog (kozarskog) odreda preko Piskavice nije uspio. Brigada je 12. juna vodila ogorčene borbe u rejonu Piskavice gdje je pretrpjela znatne gubitke preko sto boraca i rukovodilaca izbačeno je iz stroja, što poginulih ili ranjenih.

Kada se poslije borbe na Piskavici, prebacila između Prijedora i Bosanskog Novog, (u stvari, Treći i Četvrti bataljon) došla je u rejon logora Prvog bataljona Kozarskog odreda na Karanu koji je već bio na Kozari i vodio borbe na Patriji.

Štab brigade bio je stalno u brizi kako najbolje pomoći snagama Drugog krajiškog odreda i narodu Kozare koji se našao u obruču. U tom cilju, štab brigade održao je 25. juna 1942. godine u selu Vranovcu sa štabov ima Trećeg i Četvrtog bataljona sastanak kome su prisustvovali: Ratko Marušić, komandant brigade, Ilija Materie, komesar brigade, Stevo Rauš, komandant Trećeg bataljona, Pero Đurić i Mlado Marin, komesar i zamjenik komesara Trećeg bataljona. Petar Mečava, komandant Četvrtog bataljona, i Borko Arsenic, zamjenik komesara ovog bataljona. Sastanku je prisustvovao i Boško Šiljegović, član OK KPJ za Kozaru.

Na sastanku je doneta odluka da se izvrši nasilni proboj obruča s leđa, da se ude u Kozaru i pomogne Drugom krajiškom odredu. Komandant brigade pismenom naredbom je odredio da Treći bataljon nasilno ude u Kozaru pravcem: sela Međuvode - Pogledjevo, a Četvrti bataljon bez jedne čete sa komandantom bataljona Petrom Mečavom i zamjenikom komesara bataljona Borkom Arsenićem na pravcu: sela Aginci - Maglajci - Pogledjevo.

Petar Mečava nije želio da sa o\ako malim snagama ide ovim pravcem pa je uzeo još jedan vod iz čete Branka Radulja (Treća četa). U selu Mrazovcima priključio mu se i vod iz čete Vase Tomaša koji je ostao izvan neprijateljskog obruča i bio stalno u toku proboja blokade sa jedinicama četvrtog bataljona. Prva i Treća četa Četvrtog bataljona ostale su pod komandom štaba brigade i posebno su se istakle u napadu na Dobrljin.

Nakon izvidanja koje je organizovano 26. juna 1942. godine izvršen je iznenađan i silovit napad na neprijatelja noću između 27. i 28. juna, u rejonu određenom za napad. Dijelovi Četvrtog bataljona uspješno su prešli cestu u rejonu sela Aginaca i ušli u Kozaru. Na Dubičkuj cesti presjekli su neprijateljske telegrafске linije, pa je neprijatelj brzo utvrdio da su partizanske snage prošle u pravcu Kozare. Nijemci su odmah organizovali potjeru za našim jedinicama.

Noć je bila mračna i kišovita pa se naša kolona dosta sporo kretala po klizavom i travom obraslom terenu prema Kozari. U samu zoru izvršen je snažan juriš na neprijatelja i Jedanaesta satnija Trećeg bataljona Prvog ustaško-domobranskog puka »Ante Pavelić« potpuno je razbijena i uništena.

Kada smo na jurišu uskočili u neprijateljski položaj, koji je bio utvrđen za odbranu, nađeno je dosta razne vojničke opreme, pa i ručnih oombi odvrnutih, ali nebačenih - za to nije bilo vremena. U daljem napredovanju prema Kozari našli smo se u unakrsnoj vatri, jer su ustaške i njemačke snage koje su pratile kolonu pristigle i otvorile vatru, a neprijateljske snage koje su odstupale lijevo i desno ispred naših boraca sredile su se i otvorile vatru sa oba krila. Kroz ovaj vatreni pakao jedinica je najvećom brzinom pošla prema Kozari. Na lijevom krilu Mečava je uhvatio vezu sa partizanima Kozare i susret sa četom Srete Denadije bio je veoma uzbudljiv. Borci su raširenih ruku pošli jedni drugima u susret.

Ovaj ulazak u Kozaru skupo je plaćen, jer je iz naše jedinice izbačeno 15 boraca.

U selu Pogledjevu našli smo se sa jednim isturenim dijelom štaba odreda. Tu su bili: Josip Mažar Šoša, Ratko Vujović Coče i Miloš Šiljegović. Mečava je pozvan u štab odreda, a mi smo upućeni na položaje prema Mrakovici. Bili smo pod komandom štaba odreda.

Treći bataljon nije uspio da se probije na Kozaru, jer je na pravcu svog proboja naišao na jako utvrđene snage neprijatelja. Sa dijelovima Četvrtog bataljona počeo je odmah da napada obližnje garnizone i na taj način, indirektno, pomagao je snagama i narodu na Kozari. Posebno treba istaći smjelu i vrlo uspješnu akciju ovog bataljona na Asinoj straži, gdje su zaplijenjeni i prvi protivtenkovski topovi na Kozari.

Dijelovi Četvrtog bataljona vodili su borbe sa neprijateljskim jedinicama danju i noću. Na mjesto poginulih i ranjenih dolazili su novi borci, tako da se stalno mijenjao borački sastav jedinica.

Poslije prvog, neuspjelog pokušaja da se probije iz Kozare, dijelovi četvrtog bataljona sa ostalim jedinicama odreda, počeli su drugi proboj noću između 4. i 5. jula, i to onim pravcem kojim su prethodne noći izašli Prvi i Udarni bataljon odreda.

Napad je izvršen najvećom mogućom silinom i upornošću, ali Nijemci i ustaše žilavo su se branili. Osvjetljavali su raketama teran ispred svog borbenog položaja. Borci su prihvatili borbu i sa tenkovima i uspjeli da zapale dva tenka, a ostali su počeli da se povlače sa jednim zapaljenim tenkom. Naši borci su

zajedno sa njihovim tenkovima, na juriš, upadali u njihov položaj, boreći se prsa u prsa, nožem, kundakom i bombom. Silovitost naših udara bila je takva da je neprijatelj na nekim mjestima počeo da bježi ostavljajući za sobom svu opremu i oružje. Ovo nam je dobro došlo da se malo snabdijemo municijom. Ovakva borba trajala je ud ponoći do svanivanja. Sunce je već bilo granulo kad su naše snage, koje su izišle iz glavnog obruča, imale posljednji oštar okršaj sa Nijemcima i njihovim tenkovima na cesti Bus. Dubica - Prijedor, nekoliko kilometara pored glavnog neprijateljskog položaja na Partiji.

Žestina borbi na Kozari vidi se djclimično i iz izvještaja Prve brdsko-ustaške domobranske divizije u kojem se o oba proboja, između ostalog, kaže:

»Noću 3/4 srpnja, poslije pola noći, počeo je silan napad partizana na odsjeku: Dolovi - Jugovića brdo. Utvrđeno je da su za ovaj napad prikupljene sve raspoložive snage Kozare, ostavljajući samo slabije izviđačke dijelove na ostaloj fronti. Jačina napadača bila je 1.500 do 2.000 boraca sa oko sedam strojnica i mnogo stroj-pušaka. Primjećeni MI i bacači. Iza kratke borbe, partizani su upali u postave njemačke 734. bojne koja je raspršena, bačena dijelom na bojnu »Šimići«, a dijelom na bojnu »Šnur«. Ovom prilikom poginuo je zapovjednik bojne Bojnik, jedan zapovjednik satnije i jedan poručnik.

U noći 4/5 srpnja partizani su ponovili skoro u isto vrijeme napad sa još jačim snagama, nu ovaj put smjerom više prema postavi bojne »Šimići«. Kako se naknadno saznalo, partizani su imali zadatak probiti se u smjeru sela Donji Jelovac sa namjerom da se pošto-polo dovuku do planine Grmeč. Poslije prvog naleta partizana, njemačka bojna opet je ubrzo napustila svoj postav i povukla se prema bojni »Šnur«, ostavljajući skoro cijelo teško naoružanje u rovovima. Neprijatelj ubrzo navaljuje i prema našim rovovima bojne »Sirnici« i upada u njih. Borba na nož i bombu traje preko dva sata uz povremene krize. Neki dijelovi partizana uspjeli su probiti se i opkoljavati pojedine posade. Jedan njemački tenk, zapaljen od partizana ručnom bombom, vraćajući se u postav izazvao je među našim paniku te su se pojedini počeli povlačiti...«.

Sam proboj dijelova Mečavinog bataljona i nekih drugih jedinica u Kozaru rijedak je primjer u toku NOR-a da se neka jedinica probija - u obruč. To se brzo pročulo po Kozari i mnogo je značilo i za opkoljene jedinice i za narod koji je s njima bio.

*Mihajlo Jasni
Branko Zigic*

PETAR MEČAVA

Prije rata u selu Zivaji, kod Hrvatske Kostajnice, bilo je pei kuca Mečava. U jednoj od tih kuća rodio se, 1913. godine, Petar Mečava, najmladi od truje djece pružnog radnika Teše i žene mu Sloje.

Petar Mečava je s vrlo dobrim uspjehom završio podoficirsku školu u Beogradu. Tada je raspoređen u 18. pješadijski puk u Beogradu, a poslije izvjesnog vremena prekomandovan je u gardu. Kao sposoban i revnosian podoficir vršio je dužnost četnog narednika. Položio je i oficirski ispit, ali nije unaprijeđen u čin polporučnika, jer je baš lada počeo aprilski ral 1941. godine.

Čim je saznao da je bivša Jugoslavija kapitulirala, Petar Mečava je iz Beograda krenuo u rodni kraj. Ustaše su odmah saznale da je došao u Živaju.

Izenada su banule u njegovu kuću, ali ga nisu zatekli. Znao je šta ga može snaći, na se bio sklonio u susjedno selo Slabinju, kod rodaka i prijatelja Mitrovića i Siljaka.

Odmah podizanju ustanka u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj, 27. jula 1941. godine, Petar Mečava je uspostavio vezu s partizanima Kozare. U pismu komandi Baljske čete javio je da bi im se priključio s nekoliko drugova. Predložio je mjesto gdje bi prešli Unu i vrijeme dolaska na rijeku. Baljska četa je uputila patrolu, s Vuksanom Đakovićem na čelu, da ih prihvati i dovede u komandu čete. Mečava je na zakazano mjesto došao u tačno određeno vrijeme sa Ilijom Berberovićem, Petrom Janjuzovićem zvanim »Ujak«, i Milenkom i Gojkom Kušićem.

U Baljskoj četi - čiji je komandir tada bio Ranko Sipka, a politički komesar Joco Marjanović - Mečava se brzo prilagodio partizanskom načinu života i ratovanja. S borcima Kozare se odmah zbližio, kao da su zajedno odrasli. Već u prvim akcijama je stekao ugled i poštovanje. Kao vrsnom poznavao oružja odmah mu je povjereno da rukovodi kursom na kome je borce obučavao u rukovanju zaplijenjenim oružjem. Izvodio je s njima i taktičke vježbe, govoreći da će im to biti od velike koristi.

Poslije kratkog vremena postao je komandir voda, s kojim je postigao vidne rezultate. Već u novembru 1941. godine na partijskom sastanku politički komesar čete je predložio da se Petar Mečava primi u KP.I. Prijedlog je jednoglasno usvojen i Mečava je odmah pozvan na sastanak. Kada su mu saopštili da su ga upravo primili u članstvo Partije, bio je iznenađen, uzbuđen, i obećao je da će ukazano povjerenje sigurno opravdati.

Opravdao ga je već u prvoj narednoj akciji, 5. decembra. Na čelu svog voda prvi je upao u rovove na Mrakovići, jednom od vrhova Kozare, koji su branile ustaše i domobrani. Za Mečavinim vodom u rovove su upale i ostale jedinice Drugog krajiškog NOP odreda. Poslije tročasovne borbe ovo neprijateljsko uporište je likvidirano. Poginulo je više neprijateljskih vojnika, a nekoliko je zarobljeno. Partizani su zaplijenili dosta oružja, ratnog materijala i opreme. Na položajima je ostalo i nekoliko minobacača, iz kojih je Mečava počeo da tuče po neprijateljskim vojnicima u povlačenju.

Ubrzo poslije ove akcije Petar Mečava je postavljen za komandira čete u Jošikovim Vodama. Tu je prvi put \ odio borbe sa četnicima. Ubrzo je za njih postao strah i trepet. Bilo je dovoljno samo da čuju kako ide Mečava, pa da se dadnu u bjekstvo.

Mečavina četa je učestvovala i u napadu na Prijedor, 16. maja 1942. godine. Ona je prodrla do zgrade gimnazije u kojoj se nalazio komandant grada, zloglasni ustaški potpukovnik ZTobec, sa zaštitnim dijelovima. Poslije uporne i oštre borbe Mečava je na čelu svoje čete upao u ovo posljednje neprijateljsko uporište i likvidirao Zlobeca i njegovu zaštitnicu. Time su završene i borbe za Prijedor. Bio je to prvi veći grad kojeg su oslobodili partizani Bosanske krajine.

Zauzimanjem Prijedora u naše ruke je palo cjelokupno ljudstvo neprijateljskog garnizona i čitavo njegovo naoružanje i oprema. To je omogućilo Formiranje novih i većih partizanskih jedinica. Već poslije nekoliko dana, 21. maja, formirana je Prva krajiška brigada. Petar Mečava je postavljen za komandanta njenog Četvrtog bataljona.

Odmah poslije formiranja brigada je krenula prema Manjači, gdje je vodila žestoke borbe s njemačko-ustaškim, domobranskim i četničkim jedinicama. U rejonu Rakitovače i Brankovca razbijena su dva ustaško-domobranska bataljona. U ovim okršajima vidne rezultate je postigao Mečavin bataljon. On se istakao i u razbijanju četničkih grupacija u rejonu Han Kola Kolonjska planina - Radmanici - Dobrnja. Zbog toga četnici nisu mogli da direktno učestvuju u ofanzivi na Kozari.

Poslije početka neprijateljske ofanzive na Kozaru, Prva krajiška brigada se vratila s Manjače s namjerom da se spoji sa Drugim krajiškim NOP odredom i zajedničkim dejstvom razbiju neprijatelja. Prvi pokušaj proboja u Kozaru, preko Piskavice, nije uspio, ali brigada nije odustala od svog prvobitnog plana. Njen Treći i Četvrti bataljon se prebacuju u Podgrmeč, a zatim prelaze Sanu i dolaze na teren Kozare. U prvom naletu ova dva bataljona su razbila neprijateljske snage na Asinoj straži i Ravnom gaju, a onda štab brigade određuje dva pravca daljeg proboja u Kozaru. Trećem bataljonu je određeno da napada pravcem Brekinja- Međuvode Pogledevo, dok je Četvrtom određen pravac Radinci- Vlaškovci - Pogledevo.

Petar Mečava je sa Drugom četom Četvrtog bataljona, jednim vodom iz čele Branka Radulja i vodom iz sastava Drugog krajiškog odreda, koji se našao izvan neprijateljskog okruženja, u rejonu sela Vlaškovaca snažnim jurišom uspio da probije neprijateljski obruč. Tako se spojio sa jedinicama Drugog krajiškog NOP odreda.

Poslije ovog proboja Mečava se više nije vraćao u sastav Prve krajiške brigade. Priključio se novoformiranom odredu, u kome je postavljen za komandanta Trećeg bataljona. Taj bataljon je kompletan ušao u sastav novoformirane Pete kozaračke krajiške brigade.

I ovaj bataljon se brzo prošuo.

U noci između 21. i 22. januara 1943. godine napao je neprijateljsko uporište Klačnice, blizu Banje Luke. Iznenadnim napadom brzo je likvidirana neprijateljska posada. Ubijeno je i ranjeno 50 neprijateljskih vojnika, a 24 zarobljena domobrana su razoružana i puštena kućama. Po povratku u sastav brigade Mečavin bataljon je uništio i neprijateljske posade u selima Pucarima i Kncžici.

Braneći u toku četvrte neprijateljske ofanzive ranjenike i narod no zbjegovima, i Mečavin bataljon je vodio borbe na život i smrt. Jedna njemačka kolona je upala u zasjedu Mečav inog bataljona. Dok su Nijemci pokušavali da se izvuku protiv udarima, po njima je iz teškog mitraljeza tukao Mečava. Kolona je razbijena, a na snijegu je ostao veći broj neprijateljskih vojnika.

Krajem februara 1943. godine formirana je Dvanaesta krajiška udarna brigada. Za njenog komandanta je postavljen Petar Mečava. Brigada se popunjavala u toku borbi koje je vodila po Bosanskoj krajini i centralnoj Bosni.

To je ona čuvena »Mečavina brigada«, koja je pod njegovim rukovodstvom postigla izvanredne uspjehe.

Na Novu 1944. godinu Mečavina brigada je učestvovala u prvom napadu na Banju Luku. Poslije toga je prešla u centralnu Bosnu.

Neposredno poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a nekoliko njegovih vijećnika se našlo na slobodnoj teritoriji centralne Bosne. Za njihovo obezbjeđenje i zaštitu Dvanaesta krajiška brigada je odvojila jedan svoj bataljon. Obraćajući se brigadi u ime vijećnika AVNOJ-a, po njihovom dolasku na slobodnu teritoriju centralne Bosne, Rodoljub Čolaković je, prijatno iznenađen, zahvalio ovim riječima:

- Drugovi borci, junaci, prijatniji doček i susret niste nam mogli prirediti!

Mečava je tih dana bio često s vijećnicima. Najviše i najčešće sa Mošom Pijade. Na rastanku, Moša je političkom komesaru brigade Milutinu Vujoviću ostavio amanet:

- Komesar e, čuvajte ovog komandanta! To je izvanredan čovek. Imaš sreću što si svakodnevno s njim. Ali, veruj mi, bojim se da će poginuti. Imam utisak tla je ovaj čovek nesrećan kad ne ratuje. Za njega je, po svoj prilici, borba što za muzikalnog čoveka muzika. Imamo dobrih komandanata, ali Mečava ulazi ured izuzetno smelili, originalnih i veštih vojnika. On vojnom veštinom vlada kao pismen čovek perom.

Ove riječi istaknutog revolucionara Vujović je naveo u svojoj knji/i • Mečavina brigada«.

U septembru 1944. godine Mečavina brigada je ponovo napala Banju Luku. Njen komandant je tada imao čin potpukovnika JNA. Poslije ove borbe postavljene za zamjenika komandanta Četvrte krajiške divizije.

Oktobra 1944. godine Četvrta divizija je vodila borbe za oslobođenje Travnika. Borbe su bile žestoke i u juriš na posljednje uporište, travnička kasarna, krenuo je Petar Mečava. Sjeo je u tenk i ustremio se na kasarnu. Na samom domaku cilja granata i/ neprijateljskog protivkolca je pogodila tenk. U njemu je izgubio život i proslavljeni komandant.

Posmrtno je proglašen za narodnog heroja 1945. godine.

Poslije rata narod mu je odao dužno priznanje. Njegovo ime nosi pet škola u selma Zivaji, Slabinji, Cerovljanima, Baćinu i Hrvatskoj Dubici. Njegovo ime nosi i zadržni dom u rodnom selu Živaji, a u Hrvatskoj Kostanjici mu je podignut spomen-bista.

*Barku Arsenic
Saviin Kesic*

NA PARTIJSKOM RADU U PRVOJ KRAJIŠKOJ NOU BRIGADI

Nekoliko dana nakon proboja neprijateljskog obruča oko Kozare, dakle 8. ili 9. jula 1942. godine, na Karanu, gdje smo se bili okupili svi mi koji smo izašli iz obruča, sekretar Okružnog komiteta KPJ za Kozaru Branko Babić Slovenac saopštio mi je da sam raspoređen na partijski rad u Prvu krajišku brigadu. Dao mi je kraći dopis s njegovim potpisom, upućen štabu brigade ili, možda, platićkom komesaru brigade. U dopisu je bilo naznačeno da u brigadu dolazim u svojstvu »delegata Partije«. Koliko se sjećam, istom prilikom, a po zadacima SKOJ-a, u brigadu je bio upućen i Zvonko Grahek, student iz Siska, koji je početkom 1942. godine iz Banijskog partizanskog odreda došao na Kozaru. (Osim nas dvojice, koji smo bili upućeni u Prvu krajišku brigadu, još su neki partijski i skojevski aktivisti sa Kozare tih dana bili poslani na partijsko-politički rad u Podgrmeč. Takvu odluku OK KPJ diktirala je tadašnja teška situacija, stvorena najezdom na Kozaru njemačkih okupacionih trupa i njihovih domaćih pomagača).

Babić mi je tada stavio u zadatak da se za vrijeme boravka u Podgrmeću obavezno javim Đuri Pucaru Starom, sekretaru Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, i Lepoj Perović, delegatu PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Babić me je u stvari zadužio da na oba mjesta podnesem usmenu informaciju o ofanzivi na Kozari i o stanju kakvo je bilo u trenutku kad sam polazio sa Karana, a uz to me je uputio da ih upoznam i sa odlukama o mom rasporedu na partijski rad u Prvu krajišku brigadu.

Priključio sam se brigadi valjda istog dana kad sam u njen sastav i upućen. Naime, brigada se, u stvari, polubrigada - dva bataljona Kozarčana sa nekompletnim štabom brigade i prištapskim jedinicama - cijelo vrijeme od 20. juna pa sve do 8. ili 9. jula 1942. godine nalazila na terenu Prvog bataljona Drugog krajiškog (kozarskog) NOP odreda (širi prostor Karan - Pastirevo. Prije loga, od početka mjeseca pa do 18. juna 1942. godine brigada je kao cjelina djelovala na prostoru Piskavica Bronzani Majdan - Brankovac, vodeći teške borbe protiv udruženih snaga njemačkih okupatora, ustaša, četnika i domobrana). Po

dolasku na prostor Karan - Pastirevo, prispjele snage brigade u jačini dva bataljona vodile su na Kapeli, Asinoj straži. Ravnom gaju i drugdje veoma teške i gotovo neprekidne borbe s neprijateljem u težnji da pruže što izdašniju pomoć jedinicama Drugog krajiškog NOP odreda opkoljenim u Kozari.

Iz niza borbenih dejstava Prve krajiške u roku tih petnaestak dana izdvaja se njena veoma uspješna akcija na neprijateljsko uporište u Dobrljinu. Noću 3 4. jula 1942. godine brigada je najuriš zauzela Dobrljin, zarobila 300 neprijateljskih vojnika, podoficira i zaplijenila znatne količine oružja, municije i druge ratne opreme. Njen posljednji borbeni zadatak radi slabljenja neprijateljske blokade na Kozari bio je napad na garnizon u Bosanskom Novom (7. jula 1942). U tom napadu, pod komandom Operativnog štaba za Bosansku krajinu, sudjelovale su i snage Prvog krajiškog NOP odreda, u čijem sastavu je bio i Prvi bataljon Prve krajiške NOI. brigade i znatni dijelov i Bosanskog NOP odreda. Akcija, nažalost, nije uspjela, jer Bosanski Novi nije oslobođen, a ni pritisak neprijatelja na Kozaru nije ni za dlaku pustio.

PREDAH U VELIKOJ RUJIŠKOJ

Neposredno poslije napada na Bosanski Novi brigada je (ti. ona dva bataljona Kozarčana) sa Karana krenula za Podgrmeč i zaoivakovala u Velikoj Rujiškoj. U tom relativno bogatom selu koje je, kao i cijeli Podgrmeč, bilo prava partizanska kula, brigada se zadržala desetak dana. Tu su borci, premoreni danoćnim borbama na području Karan - Pastirevo, uzeli neophodan predah, odmorili se i okrijepili.

Sada, po završetku neprijateljske ofanzive na Kozaru, brigadu je trebalo ojačati, popuniti i reorganizovati. I u Rujiškoj je taj posao uspješno okončan. U Rujiškoj su se ponovo nasla na okupu dva nekompletna bataljona Kozarčana (Treći i Četvrti bataljon Prve brigade) koji su u borbama na terenu Kozarskog odreda pretrpjeli dosta teške gubitke i dotadašnji Prvi bataljon brigade, sastavljen od Grmečlija, Petrovčana i Drvarčana. Taj se bataljon, po dolasku glavnine brigade na teren Drugog krajiškog (kozarskog) NOP odreda, nalazio u Podgrmeču. gdje je zajedno sa snagama Prvog krajiškog (podgrmečkog) NOP odreda vodio teške borbe protiv neprijatelja. Za ovo vrijeme, po ranijem dogovoru u štabu brigade, uz štab tog bataljona nalazili su se Vojo Todorović, zamjenik komandanta, a od 25. juna i Savo Kesar zamjenik političkog komesara brigade, dok su Ivica Marušić, komandant, i Ilija Materie, politički komesar, predvodili glavninu brigade na širem prostoru Karan - Pastirevo.

Naredbom štaba Prve krajiške NOU brigade od 16. jula 1942. godine, a u sa Glasnosti sa Operativnim štabom za Bosansku krajinu, u Rujiškoj je izvršena reorganizacija brigade u tom smislu što je raniji Treći bataljon popunjen i preimenovan u Prvi dok je od dotadašnjeg Prvog i Četvrtog bataljona formiran novi. Drugi bataljon. Komandno osoblje reorganizovanih bataljona činili su: u Prvom bataljonu komandant je ostao Stevo Rauš, do tada komandant Trećeg bataljona. za zamjenika komandanta imenovan je Cvijo Mazalica. dok su Pero Durić, politički komesar, i Mladen Marin, zamjenik političkog komesara, ostali na istim dužnostima koje su do tada vršili u ranijem Trećem bataljonu. U novoformiranom Drugom bataljonu za komandanta je postavljen Dragutin Stanić. do tada zamjenik Komandanta Četvrtog bataljona, za zamjenika komandanta Borko Arsenić, do tada zamjenik političkog komesara Četvrtog bataljona, za političkog komesara Svetko Kačar, do tada komesar ranijeg Prvog bataljona, a za zamjenika političkog komesara Jusuf Imamović, do tada komesar ranijeg Četvrtog bataljona.

U sastavu brigade nalazili su se takođe: Cela pratećih oruđa. Vod za vezu i neke druge prištapske jedinice.

Poslije ove popune i ovili izmjena, Prva krajiškaje ponovo bila vrlo jaka, pouzdana partizanska pokretna jedinica, koja će upravo i/ Rujiške krenuli na svoj dugi, slavom ovjenčani borbeni put uzduž i poprijeko po cijeloj našoj zemlji. Na njenom čelu, tu u Rujiškoj, stajao je štab u sastavu: Ivica Marušić Ratko, komandant, Ilija Materić, politički komesar. Vojo Todorović, zamjenik komandanta i Savo Kesar, zamjenik političkog komesara.

Za vrijeme boravka u Rujiškoj u jedinicama brigade redovno je izvođena vojna obuka, a uporedo je tekla i intenziv na idejno-politička aktivnost po četama i štabovima. Održavani su partijski i skojevski sastanci, na kojima su analizirana iskustva iz proteklih borbi od formiranja brigade, ocjenjivan rad partijskih čelija, držanje komunista i njihova aktivnost među borcima i u narodu u objašnjavanju ciljeva NOB-e. Uz to, odlazili srno na česte sastanke boraca, ponekad i na sastanke po vodovima i na tim sastancima zajedno sa borcima razmatrali razvoj događaja u našoj najjužoj sredini, na širem prostoru Krajine i u drugim krajevima zemlje, osvrtaali se na zbivanja na Istočnom frontu i na drugim ratištima u svijetu.

Na tim sastancima veliku pažnju, sami po sebi, privlačili su događaji vezani za veliku neprijateljsku ofanzivu na Kozari. Borci, pogotovu Kozarčani, nosili su veliki teret na dusi: mučilo ih je saznanje da je neprijatelj ovladao Kozarom, bili su potišteni i li velikoj brizi za svojim najbližima, znajući da su mnogi od njih dospjeli u neprijateljsko zarobljeništvo i strahujući za njihovu sudbinu. Sjenka pogruženosti i utućenosti lebdjela je na licima tili boraca dok su bili obuzeti brigom za svojim najmilijim. Ali ni traga od toga raspoloženja ne bi ostalo istog onog časa kad bi se njihove misli prenijele na njihove predstojeće borbene zadatke, na ispunjavanje najvažnijeg i najsvetijeg njihovog zavjeta na borbu protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu.

Borci su znali da su mnogi njihovi drugovi iz brigade pali u borbama, da smo na Kozari doživjeli teške udarce i pretrpjeli goleme gubitke u boračkom sastavu, ali oni su znali da su, kao i oni sami, njihovi drugovi u Odredu herojski izdržali i najstrašnija iskušnja, da su se mnogi probili kroz neprijateljski obruč, i da će se drugi, koji to nisu uspjeli, snalaziti kako god znaju da bi izbjegli zarobljavanje jednaKo kao i samu smrt. Doista, uprkos svim nedaćama borbeni moral cjelokupnog boračkog sastava brigade bio je izvanredan. Ostalo je nepoljuljano uvjerenje kod svakog borca u neminovnost i punu opravdanost narodnooslobodilačke borbe kao i nepomućeno povjerenje u predvudničku ulugu KPJ, a zajedno s tim i postojana uvjerenost u pobjednički ishod velikog antifašističkog oslobodilačkog rata.

O tome i mnogo ćemu drugome govorili smo i mi, partijsko-politički aktivisti, borcima na sastancima i konferencijama. Govorili smo im posebno o tome da su ustanak i oslobodilački pokret u našoj zemlji uzeli takav zamah da ih v iše nikakva sila ne može slomiti i zaustaviti, ukazujući na očigledan primjer Podgrmeća, na uspjehe naših drugova u petrovaćko-drvarskom kraju, u Ribniku, Glamoću, Janju, u susjednoj Dalmaciji, Lici i Baniji, u Crnoj Gori, Hercegovini, Sloveniji i drugdje.

Konferencije po četama često su proticale u dijalogu i diskusiji. Borci su pokazivali interesovanje za »domaće teme«, ali isto lako za zbivanja u svijetu. U to vrijeme posebnu pažnju svijuju (kod nas) privlačila je tema otvaranja Drugog fronta (iskrcavanje oružanih snaga Velike Britanije i Amerike na evropsko kopno).

Ipak najveće interesovanje borci su pokazivali za razvoj situacije u zemlji i za perspektive našeg oslobodilačkog pokreta. Nezaobilazna je bila tema ćeiništva i, s lim u vezi, uloga i položaj izbjegličke vlade. Borci su strahovali da vlada uz podršku zapadnih saveznika ne izigra našu borbu. S ogorćenjem smo se svi

zajedno obarali na podlu i mučku rabotu četničkih glavešina u zemlji i njihovih zaštitnika iz izbjegličke s lade u Londonu, koji su, bez ikakvog zazora, svoje četničke formacije postrojili u zajednički front sa okupatorom i ustašama u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Mi, aktivisti u brigadi, bili smo tada dvadesetogodišnjaci ili nešto stariji, ali smo veoma dobro shvatili i, čini se, uspješno obrazlagali da najveća opasnost za našu borbu dolazi upravo od čelništva i četnika, jer, s jedne strane, njihova izdajnička akcija vodi razbijanju jedinstva borbenih snaga srpskog naroda, a s druge strane, oni se utrkuju s okupatorom i ustašama u raspirivanju nacionalne i vjerske mržnje, u nastojanju da zakrve Srbe, Muslimane i Hrvate. A, povrh svega, uz pomoć izbjegličke vlade i pod okriljem kralja, u svijetu šire bezočne laži o tome da su oni ta snaga koja u Jugoslaviji vodi oslobodilački rat, koja se tobože tuče s okupatorom i oslobađa gradove i sela širom zemlje.

Borci Prve brigade, bez obzira s kojeg područja su poticali, prihvatili su izlaganje partijskih aktivista u potpunosti i bez ikakvog kolebanja. Oni su bili svjesni da bi sva naša borba i sve velike žrtve koje podnosimo bile sasvim uzaludne, ako bi četništvo ojačalo i prevagnulo, da bi sve onda ostalo po starome, a staru nenarodnu Jugoslaviju i njen nacionalno-ugnjetački i klasno-eksploatorski poredak mrzili su partizani iz dana u dan sve više ukoliko su patnje i žrtve naroda pod jarmom okupatora bile teže.

Opšta atmosfera u brigadi pred polazak na nove zadatke i u nove okršaje bila je zaista dobra. Odluka o popuni i reorganizaciji brigade odrazila se veoma povoljno na raspoloženje boraca. Oni su se dobro odmorili, veoma dobro su se hranili, jer im je životne namirnice i gotovu hranu narod u Rujiškoj davao »kapom i šakom«. Ukratko, bili smo okruženi velikom pažnjom i toplim simpatijama naših gostoljubivih domaćina u Rujiškoj, i starih i mladih. Na naše oči mogli smo se uvjeriti kako uspješno i organizovano djeluju Narodnooslobodilački odbor, partijska i omladinska organizacija i organizacija žena. U Rujiškoj smo se upoznali i sprijateljili sa poletnim i razgovornim Svetozarom Vejnovićem, predsjednikom NOO i nekim drugim aktivistima NOP u tom kraju. Borci su se družili sa mještanima, razgovarali sa njima, pričali im o borbama (naročito interesovane vladaloje za zbivanja na Kozari), učestvovali i na nekim sirm skupovima zajedno sa narodom. Tako je bilo i na prvom narodnom zboru održanom odmah po našem prelasku sa Kozare u Rujišku i Čičića gaju. Na zboru je bilo više govornika, među njima i Ivica Marušić, komandant brigade, i Veljko Vejnović, član Sreskog komiteta SKOJ-a. Govorio sam i ja u ime Partije. Glavnu pažnju u svom izlaganju posvetio sam događajima na Kozari i razobličavanju četničke izdajničke rabote u zemlji i četničkih laži u inostranstvu, kao i predvodničkoj i organizatorskoj ulozi u KPJ u NOB-i.

Kad je, poslije odmora, popune i reorganizacije, brigada krenula na svoje nove borbene zadatke, bila je prava milina posmatrati dugu kolonu hrabrih partizanskih boraca, kršnih krajiških momaka, dobro odjevenih, dobro naoružanih, pripremljenih za svako iskušenje koje ih može snaći u bezbrojnim borbama oslobodilačkog rata kojem se lada nije nazirao kraj. Kretala se brigada u besprijeckornom vojničkom pokretu, ali opet nekako naši partizanski, bez one krušlosti i usiljenosti svih regularnih »državnih vojski. Naizmjenično su se orile naše stare, narodske i nove, partizanske pjesme. Kao da niko od tih mladih ljudi što su tek bili stupili u mladičke godine nije ni pomišljalo da mu već sutra dušmanski metak može prekratiti život. Kretali su se dobro i veselo, sa pjesmom i smijehom - kao da su u svatove pošli. Nama iz partijske organizacije i iz ruku vodstva brigade bilo je dobro poznato gdje su izvori tog tolikog optimizma, log samopouzdanja, te vjere u pobjednički ishod našeg velikog oslobodilačkog rata. Znali smo da tu nije posrijedi tek pusti mladalački polet, tek obična sklonost omladine da se otisne u opasne, nepoznate, a tako privlačne događaje. Ne! Ono što

je njih činilo pravim partizanskim sokolovima bile su vječno mlade, a tako jednostavne i privlačne ideje Komunističke partije. Partija se, kao što znamo, nije razbacivala nikakvim bučnim (»lijev im«) parolama, ona se dosljedno i dostojanstveno držala svoje nacionalnooslobodilačke platforme, pa ipak već sama petokraka zvijezda na našim kapama, već sama činjenica da ratujemo pod vodstvom Komunističke partije, da smo saveznici Crvene armije - bila je dovoljna da mladost shvati da ju je zapala velika i rijetka historijska čast i dužnost da pravi revoluciju, da »preokrene svijet« (pa makar to bilo samo u granicama svoje male zemlje).

Važnu ulogu u tome imala je dakako naša idejno-politička aktivnost, a posebno naša borba za alirisanje ideje bratstva i jedinstva. Ta parola naše Partije i druga Tita kao vodeća misao i neodstupni cilj NOB-e, po svojoj humanoj, demokratskoj i društveno-političkoj suštini, bila je i ostala jedna duboka revolucionarna ideja. Naime, ideju bratstva i jedinstva borci su shvatili i prihvatili kao ideju ravnopravnosti, zajedništva i sloge naših naroda i narodnosti. Otuda je ta ideja već sama po sebi značila totalnu negaciju ne samo zločinačke lašističko-šovinističke tvorevine tzv. NDH nego isto tako i stare buržoaske, velikosrpske, ugnjetačke Jugoslavije. Prihvatajući tu ideju svim srcem, borci su sve jasnije poimali da se njen puni društveni i politički sadržaj može oživotvoriti samo pobjedom narodnooslobodilačke borbe, samo u revoluciji i kroz revoluciju. Bila je doduše svakom borcu na umu i misao ilita je njegov a sveta dužnost da se ludinu i domaćem dušmaninu osveti za njihove nebrojne i neopisive zločine nad našim nedužnim narodom. Bilo je i drugih motiva, ali svijest da je pošao »u posljednji i odlučujući boj«, ilita »prevrne svijet«, ilita gradi jedno novo, zdravo, pravedno, čovječno društvo - ta svijest je ulijevala tu borbenost, taj polet, to oduševljenje u um i srce svakog našeg borca, ta svijest bila je ona moćna pokretačka snaga koja je ne samo borce već i široke narodne mase neodoljivo uvlačila u maticu revolucije, nadahnjujući ih na sve veća borbena pregnuća i požrtvovanje. Doista, u pravu su ljudi koji za revoluciju govore da je to poema, da je to epopeja (u izvornom značenju tog pojma), šio je svojim djelom stvara i oblikuje sam pobunjeni narod. Misao o novom, boljem i ljepšem životu, vizija jedne drugačije, pravedno uređene države, jednog novog, na socijalnoj pravdi, bratstvu i ravnopravnosti zasnovanog društva - ta je misao lebdjela pred očima svakog partizana čineći ga ne samo herojem borbe nego i pjesnikom novog doba.

OSLOBODENJE KLJUČA I SANIČKE DOLINE

Iz Rujiške pored neprijateljskih garnizona Šanskog Mosta, Gornje i Donje Sanice, preko slobodnog Brav s ka i planine Siše brigada je dotnaršovala u Crkveno i Ribnik. Na šireni području Ribnika djelovao je partizanski bataljon »Soko«. Partizani Ribnika i okoline su se hrabro odupirali naletima ustaša iz Ključa i nekih drugih njihovih uporišta, a istovremeno odlučno se suprotstavljali četnicima Uroša Drenovića i druge njegove bratije.

U Crkvenom i Ribniku sreli smo se sa partijskim aktivistima Dušankom Cumirom, Simom Komlenicem, Prijedorčaninom, Perom Moračom, političkim komesarom, i Božom Dimitrijevićem, Kozarčaninom, zamjenikom političkog komesara Ribničkog bataljona. Stolom Kovačevićem, Mitrom Kovačevićem, komandantom Ribničkog bataljona i nekim drugim partizanskim rukovodiocima i partizanskim aktivistima u lojn kraju.

Radovali srno se jedni i drugi našem susretu, a još više našim zajedničkim akcijama koje su nam predstojale i za koje smo se počeli pripremati čim smo prispijeli u taj kraj. A našli smo se pred zaista važnim zadatkom: osloboditi stari bosanski grad Ključ. Pripreme su tekle organizovano i na vojničkom (izviđanja, od-

rečenici: »... a ako prekršim ovu zakletvu, neka padnem od ruke svojih drugova« ... Osuđeni oborene glave i prigušena straha cuti i kao da lako podrhtava. Neki borci oborili oči zemlji kao da su se po nečemu i sami postidjeli, neki uprli poglede u nebesko plavetnilo. Samo su pojedinci koji su stajali bliže osuđenom usredsredili pažnju na njegovu pojavu, a na licima im se mogao čitati izraz negodovanja, nekog posebnog nezadovoljstva i nelagodnosti. Duskora se izdvojila desetina dobrovoljaca koja će izvršiti presudu. Desetina se postrojila naspram osuđenika, i dok borci, na komandu »nišani!«, podižu svoje karabine, osuđeni uzvikuje tankim, jedva čujnim glasom: »Živjela komunistička partija! Živio drug Staljin!«

Sa Bravska brigada se preko Bosanskog Petrovca, Drvara, Prekaje. Rora, Glamoča i Blagaja zaputila Kupresu da bi se pridružila proleterskim jedinicama u borbi sa Pavelićevom »crnom legijom« i kupreškim ustašama.

U nezaboravnom sjećanju svima koji su taj marš izveli ostaće spontani izliv radosti i veselja na koje smo nailazili u svakom naselju kroz koje smo prošli. Omladina je i tu prednjačila. Najčešće smo sretali veće ili manje grupe djevojaka i mladića koji su sa razvijenim crvenim zastavama i nekom našom prastarom, »slavenskom sjetom« natopljenom, melodijom pozdravljali kolone krajiških ratnika, Svuda smo bili okruženi pažnjom i brigom. Svuda su se ljudi raspitivali za bitke i žrtve na Kozari. Odbornici su se u svemu stavljali na raspolaganje našim intendantima. Komora brigade bilaje još u Rujiškoj obnovljena i nanovo dobro organizovana, ali u čemu goti je bila potrebna kakva pomoć, narodnooslobodilački odbori bi je brzo i efikasno osigurali.

Dirljiv i su bili naši susreti sa mališanima, sa pionirima po našim budim krajiškim selima. Izlijetali su pred nas, zalijetali se među borce, moljakajući za komadić olovke i malo čista bijela papira - željeli su da se opismene - kao tla traže najveću dragocjenost. Naša sela bila su u mnogo čemu oskudna, narod je svuda već dotad podnio velike patnje i lišavanja mnoge su porodice bile ucvijeljene usljed strašnog terora fašističkih zlikovaca, ali svuda kuti smo prolazili vladao je duh bođrosti, samopouzdanja i optimizma. Osjećalo se da i staro i mlado doživljava oslobodilačku borbu kao nešto najintimnije svoje, kao SVOJ vlastiti poduhvat, kao put svog spasenja i. povrh svega, kao dokaz svoje moći i putokaz svog velikog uzleta i preporoda.

U oslobođenom Petrovcu sreli smo se sa većim brojem partizana; očekivali su nas i pozdravljali mještani, posebno omladina. Tu smo mi. Kozarčani, prvi put čuli onu poznatu partizansku borbenu pjesmu, koja počinje riječima:

»Partizane naše c jeli svjet već zna,
znaju i ustaše ko je partizan«,

a slijedi i refren:

»Život, mladost mi smo prezreli,
al' fašiste istjerat, smo se zakleli ...«

Orila se i pjesma dalmatinskih partizana »Marjane, Marjane«.

U Drvaru je brigadi priređen srdačan doček. Tamo je bio organizovan veliki narodni zbor. na kojem su govorili Milutin Morača, tadašnji zamjenik komandanta Petog krajiškog NOP odreda i Ivica Marušić Ratko, komandant Prve krajiške.

U Prekaji smo takođe toпло dočekani. Tamo nam je narod priredio ručak. Tu je Košta Nad, komandant Operativnog štaba ŽII Bosansku krajinu, pred postrojenom brigadom održao kraći govor i predao nam ratnu zastavu.

I Prekaji srno doživjeli radost prvog susreta sa proleterima. To su bili lakši ranjenici, njihov i pratioci i pripadnici nekih prištapskih jedinica Vrhovnog štaba. Među njima su se nalazili i pop Vlado žečević, partizanski borac od 1941. godine, Ralko Martinović, poručnik bivše jugoslovenske vojske, takođe borac NO vojske i drugi. Proleter i su izgledali prilično iscrpljeni, obradali, u pohabanim

odijelima i mahom poderanoj obući - vidjeli su se tragovi njihovog dugog marša ispunjenog neprestanim borbama - ali svojim držanjem djelovali su kao organizovana, disciplinovana, samosvjesna narodna vojska. Zračili su samopouzdanjem i optimizmom. I borci i narod dočekivali su ih s radošću i ponosom,

Ni oni nisu krili svoje oduševljenje prelijepim i srdačnim prijemom na koji su nailazili; i njih su kao i krajiške borce duž puta kroz slobodnu teritoriju Krajinu, od Blagaja preko Hrbaljina, Glamoča, Rota, Prekaje (a sutra, dalje preko Drvara, Petrovca, sve do Une i Sane) sačekivale velike grupe organizovane omladine sa zastavama i pjesmom dobrodošlice. Proleterci su takođe bili impresionirani snagom, veličinom, naoružanjem i organizovanošću dugih kolona boraca Prve krajiške brigade. Brigada je sa svoja tri snažna bataljona doista djelovala veoma impresivno, upečatljivo, pored ostalog još i time što je gotovo sva njena vojska bila veoma dobro odjevena i obučena. (Naši su borci mahom nosili od neprijatelja otete uniforme, koje su bile jednako umorene (obojene) i tako je dojam vojničkog ustrojstva brigade bio znatno pojačan).

I ovdje, u Prekaji, održan je narodni zbor. Govorili su Vladi Zečević, Iliji Materije i, čini mi se, Ratku Martinović. I dalje na našem putu, u Rorama i drugim selima kao i u Glamoču, i Blagaju, svuda ista slika organizovanosti i razdraganošći naroda, posebno omladine. Pjesma, veselje i radost zbog susreta sa proleterima. Zbog bliskog susreta sa Vrhovnim komandantom, drugom Titom, zbog očigledno uspješnog razvoja naše herojske oslobodilačke borbe odjekivali su na sve strane. Da se tih ratnih dana u našoj ustaničkoj Krajini zatekao kakav suanac, on bi se bez sumnje začudio otkud u tako strašnim, teškim, krvavo mučnim vremenima takvo oduševljenje, takvo veselje i tolika pjesma i igra.

U Prekaji, prilikom našeg prvog susreta sa pripadnicima proleterskih brigada, od njih, ili možda iz usta Koste Nada, komandanta Opet atinog štaba za Bosansku krajinu, doznali smo da će i naša brigada postati proleterska i da će nositi naziv Sedma proleterska krajiška brigada. Neobično smo se unaprijed radovali trenutku kad crno i mi na svojim petokrakim crvenim zvijezdama na našim partizanskim kapama srmom izvesti srp i čekić to znamenje proleterske vojske koja nam pod Titovim vodstvom dolazi iz dalekih krajeva Srbije i Crne Gore. Ta obavijest nas je silno obradovala, ali smo osjećali da nas to veoma mnogo i obavezuje. Razgovarali smo dosta o tome na našem putu prema Kupresu. Podsticali smo jedni druge da još poletnije djelujemo na podizanju borbene političke svijesti i morala naših boraca, naših čestitih krajiških momaka, za koje smo znali da svojom hrabrošću i vojničkim držanjem neće ustuknuti, ali smo žatko željeli da proleterima budu ravnici i svojom revolucionarnom svijesću.

SUSRET S DRUGOM TITOM

Po dolasku u Glamoč, brigada je dobila jednodnevni odmor. Za to vrijeme štab brigade, osim Vojo Todorovića, koji je ostao s brigadom, zaputio se u tek oslobođeno Livno. Zajedno sa članovima štaba, Ivićem Marušićem, Ilijom Matetićem i Savom Kosarom, pošli smo Drago Mažaru i ja. (Drago nam se bio priključio još u Prekaji, gdje je svojim foto-aparatom načinio više snimaka pripadnika Prve krajiške i pristiglih proletera. On je išao u Vrhovni štab po zadatku Oblasnog komiteta KPJ, odnosno Operativnog štaba za Bosansku krajinu). U Livrtu smo sreli Mošu Pijade i još neke druge, i poslije kraćeg zadržavanja, nekim kamionetom krenuli smo prema sjedištu Vrhovnog štaba na Cincar-planinu, na taj naš toliko željeni i uzbudljivi susret sa štabom revolucije i njenim vodom i stragtom drugom Titom.

Stigavši u improvizovani logor Vrhovnog štaba usred visoke i lijepe Cincar-planine, najzad smo doživjeli taj radostan trenutak da svojim očima vidimo dru

ga Tita. Un se sa svakim od nas rukovao, a zatim se upustio u kraći razgovor, obraćajući se uglavnom komandantu Ivici Marušiću kojegjo poznavao još iz predratnih godina. Bili smo ozareni Titovom pojavom. Bio je prilično mršav, sa vidnim tragovima, na njegovom izbrijanom licu, teških napora od dugog borbenog marša od Crne Gore do naših krajeva, ozbiljna, usredsredna izraza lica, ali veoma neposredan i srdačan. Imao je na sebi odijelo od šumarske zelene colie, pantalone («rajthozne») bile su na jednom mjestu malo pocijepane, bluzza uredno zakopčana. preko ramena je visio zategnut uprtač, a OKO pasa čvrsto stegnut kožni opasač sa povelikim revolverom na gajtanu. Na glavi kapa titovka sa petokrakom zvijezdom i na njoj srmom izvezenim srpom i čekićem. Tito se raspitivao za borbe na Kozari i za akciju na Ključ i Sanicu, za formacijsko i borbeno stanje naše brigade, i dok je razgovarao tako. počastio nas je iz fildžana nekakvim likerom. tek dopremljenim iz oslobođenog Liv na. Sv akome od nas on je svojom rukom sipao alkohol iz tek načete flaše. Potom nas je ostavio u društvu sa Ivanom Milutinovićem, a on se povukao da pod jednom stoljetnom jelkom nastav i da diktira mladoj partizanki za pisačom mašinom neki svoj ranije započeti tekst.

Milutinovic se zadržao s nama u dužem razgovoru. On je, u svojstvu člana Vrhovnog štaba i Politbiroa CK KPJ, podugo govorio o aktuelnim vojnim i političkim temama. Početak njegova izlaganja bio je za nas neugodan. Teško nam je palo i doživjeli smo ne malo razočarenje kad nam je saopštio da se naša brigada neće uvrstiti među proleterske, nego će zadržati svoj postojeći naziv - Prva krajiška narodnooslobodilačka partizanska udarna brigada. Obrazložio je to lime što mi vodimo narodnooslobodilački, a ne klasni rat, i da ne bi bilo ispravno da nam glavnina naše regularne pokretne vojske riosi naziv proleterskih brigada. Spomenuo je da su u tom smislu stigle i određene sugestije od Kominterne, koja lom pitanju prilazi i sa stanovišta očuvanja povjerenja i jedinstva u redovima antifašističke koalicije. Posebno je skrenuo pažnju na preveliku »osjetljivost« vladajućih krugova Velike Britanije koji se sa otvorenim simpatijama odnose prema jugoslovenskoj vladi u izbjeglištvu, sa sjedištem u Londonu, inače je o izbjegličkoj vladi i njenoj izdajničkoj ulozi, posebno, pak o njenom pokroviteljskom držanju prema Draži Mihailoviću - čije su četničke snage već od ranije na sve strane otvoreno saradivale sa okupatorom tom prilikom bilo dosta govora. Jedno vrijeme smo mogli pratiti i dijalog između druga Tita i Đilasa o istoj temi. Đilas je navaljivao da se što prije i što otvorenije frontalno krene u napad na izbjegličku vladu, na otvoreno raskrinkavanje njene saradnje sa okupatorom (preko njenog ministra vojnog Draže Mihailovića), a Tito je mirno objašnjavao da u tako delikatnom pitanju treba trezveno i odmjereno istupali, vodeći računa o interesima naše borbe u svjetlu međusavezničkih odnosa u antifašističkoj koaliciji. Biće dovoljno, govorio je Tito, da se u ovom trenutku osudi odluka vlade da se oficirima bivše jugoslovenske vojske koji se bore u partizanskim redovima oduzmu činovi i da se nastavi raskrinkavanje oružane saradnje četnika Draže Mihailovića sa okupatorima.

U tom razgovoru sa Milutinovićem i nešto kasnije kod Kupresa sa Sretenom Žujovićem Crnim »razbistrene« su neke dileme o karakteru naše narodnooslobodilačke borbe, o lome kad će početi »druga etapa« revolucije itd. Pomenuli drugovi su nam to razjasnili ovim jednostavnim riječima: valja nastaviti nesmanjenu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača, boriti se uporno i neumorno za politiku bratstva i jedinstva, za što veći priliv boraca u NOV. naročito iz hrvatske i muslimanske nacionalne sredine, razvijati i učvršćivati narodnooslobodilačke odbore - a uporedo najodlučnije i što uvjerljivije raskrinkavali izdajničku i zločiničku ulogu četništva i izbjegličke vlade. Tim i takvim putem crno mobilisati najšire narodne mase u NOB, lako ćemo jačali povjerenje i bratsku slogu među našim narodima, stvoriti moćnu narodnooslobodilač-

ku vojsku, izgradili novu demokratsku narodnu vlast, i - cio i kod nas revolucije!
I 10 bez bilo kakve »druge etape«.

Po nalogu Ivana Milutinovića, a u dogovoru sa rukovodstvom brigade, javio sam se, sutradan po odlasku iz Vrhovnog štaba, u Livnu Aleksandru Rankoviću Marku, koji mi je govorio o neophodnosti organizovane odbrane od špijunaže i drugih sličnih podrivačkih aktivnosti neprijatelja, a zatim me je zadužio da uz pomoć partijske organizacije u brigadi pi oduzmem neophodne mjere samozaštite. Čim sam se vratio u štab, upoznao sam partijskog rukovodioca brigade Savu Kesara sa zadatkom koji nam je postavljen. Dogovorili smo se da se djeluje na podizanju budnosti naspram mogućih poteza neprijateljske špijunaže u cijeloj partijskoj organizaciji, a na određen način i kod boraca. Naročito je trebalo da budemo oprezni prema novopridošlim borcima, pogotovo ako su dolazili iz neprijateljskih redova, ili sa teritorije koju je kontrolisao neprijatelj. U tom smislu dogovoreno je da se, saobrazno primljenoj direktivi, u saradnji sa partijskim rukovodiocima u četama određeni partijci i konkretno zaduže da o svemu lome vode računa.

BORBE NA KUPRESU

Za vrijeme našeg razgovora u Vrhovnom štabu bilo je riječi i o predstojećem napadu naše brigade na neprijateljski garnizon u Kupresu. Drugovi iz Vrhovnog štaba su nam govorili da su jake snage proletera i nekih domaćih partizanskih jedinica do tada izvršile nekoliko žestokih napada na ovo malo mjesto, ali bez rezultata. Ivan Milutinović nam je opširnije o lom govorio. On je taj neočekivano žestoki otpor neprijatelja u borbi za Kupres objašnjavao time što se tu koncentrisao veći broj ustaša koji su, sprovodeći Pavelicevu zločinačku politiku genocida, okrvavili ruke do ramena. Spomenuo je tek minuli pokolj srpskog stanovništva u Donjem i Gornjem Malovanu, gdje su ustaše poklale sve živo što im je palo šaka, i odrasle muškarce, i žene, i djecu, i starce. I upravo pod teretom tih jezivih neprojenih zločina oni se sada snagom ranjene zvijeri bore da sačuvaju svoje zločinačke glave.

I, doista, uskoro smo se i santi osvjedočili o dotle nevidenom otporu neprijatelja. Dok su naši borci, zajedno sa proleterima, podilazili neprijateljske položaje, otuda je uz čestu neprijateljsku paljbu i veliku halabuku dopirao razgovjetan glas sad jednog, sad drugog zločinca: »Jovane, o, Jovane, jesi li gladan? Bili malo duvana? Hoćeš li rakije? Dodi, Jovane, da te počastimo ...«. a onda bi odvalio kakvu ljutu, prostačku šovinističku psovku.

I pored borbe na Kupresu, kao i inače, kad god su nam to okolnosti dozvoljavale, održavali smo partijske i skojevske sastanke, a i četne konferencije. Isticali smo značaj predstojeće akcije i ukaziv ali na činjenicu da nam je taj zadatak povjerio sam Vrhovni štab i neposredno drug Tito. Borci su jedva čekali da krenu u okršaje.

U ovoj borbi, kao i prilikom napada na Prijedor u maju 1942. godine ili u napadu na Ključ (27. jula 1942) primjenjena je taktika tzv. klina. Naime, obično bi jedna četa partizana dobila zadatak da se neopaženo ubaci (u vidu »klina») u neprijateljski raspored, tj. u samo uporište neprijatelja, da bi iznutra stupila u dejstvo istog trenutka kad glavnina naših snaga krene u napad na spoljna utvrđenja neprijateljskog položaja. Taj je zadatak u Ključu izvršio Mikan Marjanović, na čelu svoga voda. Bio je to Prvi vod Prve čete Prve bataljona Prve krajiške brigade. Mikanovi Kozarčani izvršili su ovaj svoj zadatak u Ključu besprijeekorno, otpor neprijateljskog garnizona je relativno brzo skršen, a Ključ doživio svoje prvo oslobođenje.

Isti poduhvat Mikan je. sada kao komandir čete, izveo sa svojom četom i u Kupresu. Gornjelo je i tutnjalo na sve strane od žestoke vatre. Mnogi borci, pa i Mikan lično, hvatali su se sa ustašama za vratove i golim rukama morali se obračunavati sa ostrvljenim zločincima, spremnim na sve samo da živi ne padnu u ruke pravde. Ustaše su, naime, u Kupresu, po oslobodenju Livna, dobili pojačanja, izgradili čvrsta utvrđenja, načičkali ih vatrenim gnijezdima, imali na raspolaganju oklopna kola i jaku potporu i zaštitu brojnog artiljerijskog i minobacačkog oružja, i izdržali su sve naše juriše. U borbama na Kupresu doživjeli smo teške i bolne gubitke. Tu su herojskom smrću pali legendarni Simo Šoiaja, Dušan Metlić i mnogi drugi njihovi saborci, tu su svoje kosti ostavili mnogi hrabri borci proleterskih brigada, a iz stroja Prve krajiške brigade, pored 25-30 poginulih, izbačeno je još oko sto boraca.

Ovi teški gubici izazvali su veliku žalost u narodu i među partizanima. Posebno je bolno odjeknula smrt istaknutog organizatora ustanka u Janju i Pljevi i partizanskog komandanta Sime Šolaje. Još prije njegove pogibije pa sve do današnjih dana po Blagaju, po selima njegove rodne Pljeve i Janja, u okolini Mrkonjića, Donjeg Vakufa i šire - narod je s ponosom i prkosom pjevao:

Po Bosni se podignula raja

Podig'o je komandant Šoiaja ...«

Posto smo riješili da ne obnovljamo napade na Kupri es, uskoro su fašistički plaćenci krenuli prilično jakim snagama preko Zlosela prema Blagaju. Bili su razbijeni i najureni nazad u svoj brlog. I danas se živo sjećam kaka\ su ogroman strah ulijevali stanovništvu Blagaja i okolnih sela. Tom prilikom kao i u prethodnim borbama na Kupresu zarobljen je izvjestan broj ustaša, nešto domobrana i nekoliko seljaka iz Zlosela koji su zajedno s ustašama bili pošli u napad na oslobodenu teritoriju. Ove zarobljenike saslušali smo Slobodan Penezić Krcun, zamjenik političkog komesara Druge proleterske brigade, i ja. Uz pomoć samih zarobljenika utvrdili smo koji su među njima ustaše, odnosno zločinci, a koji su bili prisilno mobilisani.

Osjećam se obaveznim da se u ovoj prilici osvrnem i na jednu nemilu epizodu. Naime, još prilikom razgovora koje sam po uputu **Branka** Babića. uskoro po stupanju u brigadu, obavio najprije sa Starim, a potom i sa Lepom Pcrović u Sjedištu Oblasnog komiteta KPJ u Grneču, oni su mi govorili o važnosti posla koji me kao delegata Partije očekuje u Prvoj brigadi i upućivali me na šta treba staviti težište partijsko-političkog rada u brigadi i među stanovništvom kuda se brigada bude kretala. Naročitu pažnju trebalo je posvetiti razobličavanju četničke izdaje i uopšte tumačenju narodnooslobodilačke platforme Komunističke partije Jugoslavije. S druge strane, rečenu mi je u v iše navrata da je partijska organizacija odgovorna za rnoralno-politički lik i za sveukupno ponašanje boračkog sastava brigade. Od nas se tražilo da s\i pripadnici naše prve »regularne« krajiške vojne jedinice budu u svemu primjerni borci oslobodilačke vojske hrabri i disciplinovani u boju, besprijekornog ponašanja u dodiru s narodom, bilo to na slobodnoj teritoriji ili prilikom upada u naselja koja je držao neprijatelj. Posebno mi je skrenuta pažnja na stalnu borbu za što zdravije odnose u samoj partijskoj organizaciji i napose u štabovima. Rečeno mi je izravno da se o tome mora stalno voditi računa i kad je riječ o odnosima u štabu brigade, jer bi mogle nastati negativne posljedice ako se »stvari ispuste iz ruku«. Razabrao sam da su partijskom rukovodstvu poznate neke činjenice o stanovitim znacima neslaganja između pojedinih članova štaba brigade. Nešto mi je o tome natuknuo Savo Kesar, zamjenik političkog komesara brigade i partijski rukovodilac u brigadi, uskoro po mom dolasku u brigadu, a ponešto sam i sam bio zapazio. Stoga sam, čim sam nakon razgovora u Oblasnom komitetu KPJ. došao u dodir sa Savom Kesarom, poveo razgovor s njim o toj temi. Savo mi je sada s nešto više pojedinosti govorio o nesuglasticima i povremenim trvenjima unutar štaba

brigade. Tu se, naravno, nije radilo ni o kakvim idejnim, odnosno načelnim neslaganjima, već o tipičnom primjeru nepodudarnosti karaktera i netrpeljivosti lične prirode. Međutim, povremeno su »sijevale varnice«, dolazilo je do nemilih verbalnih duela između komandanta i komesara. Kao partijski najodgovorniji aktivisti, Sašo Kesar i ja osjećali smo zbog loga uznemirenost i zabrinutost. Navalilo nam se još jedno breme odgovornosti. Nastojali smo da djelujemo u pravcu smirivanja strasti i prevazilaženja lili nezdrav ili pojava. Ocijenivši da se stanje ne poboljšava, Kesar i ja smo se u vrijeme borbi oko Kupresa dogovorili da o čitavoj stvari pismeno informišemo Centralni komitet KPJ. Zamolili smo pomoć, da bi neko od drugova sa lako velikim autoritetom došao kod nas, u našu štapsku ćeliju, i svojom »intervencijom« otklonio to nelagodno stanje. Za kratko vrijeme stigao nam je odgovor sa potpisima Crnog i Marka, koji nam poručuju da takve neznatne nespornosti možemo i treba i sami da rješavamo, da za komuniste, članove KPJ, ni složeni problemi nisu nerješivi.

Nas je taj odgovor onespokojio, jer smo bili načisto da našim vlastitim snagama nećemo biti u stanju da preladamo nastale nespornosti i teškoće. Plašili smo se neugodnih posljedica takvog stanja. 1. one su u rano jutro 2. septembra 1942. godine zaista i stigle. Tog jutra štab brigade, koji se nalazio u zaseoku Delići u selu Dujakovcima na Manjači, bio je zasut avionskim bombama. Na žalost, doživjeli snio bolne gubitke. Na licu mjesta poginulo je 5-6 boraca iz zaštitnice brigade, a više ih je ranjeno, među njima i Ivica Marušić, komandant brigade (koji je nakon 24 sata umro). Ilija Materić, politički komesar, Savi.) Kesar, zamjenik političkog komesara, Jelisavela Cvetić i Boško Baškot, članovi politodjela brigade i drugi. Uoči bombardovanja, 1. septembra naveč, u štabu se bio poveo razgovor o tome da promijenimo mjesto boravka štaba, jer je lo nalagao oprez, pogotovo zbog očigledne nenaklonjenosti četničkom propagandom zavedenih žitelja tog sela. Na žalost, zbog nesaglasnosti u štabu, ta mjera opreza nije bila preduzeta. (Nerado sam se osvrnuo na ovu epizodu, a učinio sam to jedino u namjeri da ova tipka napomena posluži kao iskustvo komunistima i u ratu i u miru).

OSLOBOĐENJE MRKONJIĆ-GRADA I BORBE NA MANJAČI

Poslije otprilike dvonedjeljnog zadržavanja u okolini Kupresa naša brigada se preko Vitoroga i Janja zaputila prema Mrkonjić-Gradu. S nama je išla i Druga proleterska. Još u loku puta za Mrkonjić pao je dogovor da se izvrši napad na neprijateljski garnizon u toj varoši. Tamo je bila jača domobranska posada sa nešto ustaša i četnika.

Plan akcije pripremili su vojni rukovodioci Prve krajiške i Druge proleterske brigade. Prema planu, snage Druge proleterske imale su zadatak da obezbijede prilaze Mrkonjić-Gradu iz pravca Jajca, a jedinice Prve krajiške da izvrše napad na neprijateljski garnizon i postave obezbjeđenja prema Ključu i Sitnici.

Akcija je izvedena munjevito i veoma uspješno. Uz učešće lokalnih partizanskih jedinica, otpor neprijatelja brzo je savladan, garnizon zarobljen i razoružan i zadobijen povelik ratni plijen. I ovoj akciji nijedan naš borac nije poginuo, niti je iko bio ranjen, a Mrkonjić je na dan 27. avgusta 1942. godine osvanuo pod suncem slobode.

Gradanstvo nas je radosno dočekalo i pozdravilo. U Mrkonjicu smo se sreli i upoznali sa nekim aktivistima narodnooslobodilačkog pokreta u tom kraju, od kojih se danas sjećam Milana Gojmevca, Zove Rakića, Rade Đurđevića. Mitra Soidala, Mice Krpić, Mare Radić, Ljupka Milica, Dušana Vukovića, Rale Calet i Stanice Koslić.

Naša kulturno-prosvjetna ekipa (Prve krajiške) zajedno s proleterima izvela je raznovrstan program bilo je horskih partizanskih pjesama, igralo se Koza-

m ko kolo, bilo je svirke uz harmoniku i gitaru, a izveden je. čini mi se. i neki raci skeć. Omladina Mrkonjića priključivala se našim izvođačima.

Kulturno-prosvjetna ekipa Prve krajiške brigade imala je petnaestak članova. Bilo ili je i/ Banje Luke, Prijedora, Ljubije, Drvara, Petrovca i nekih drugih mjesta. Kao i sve borce brigade, i članove ekipe krasio je onaj nezaboravni partizanski revolucionarni polet. Ostali su mi u sjećanju likovi Drage Kurbalije i njegove sestre Dane, Uroša Krajinovića, mladog Banjalučanina Murata Gunica. jedie omladinke iz Ljubije. Čini mi se da je dužnost političkog rukovodioca ekipe rsio Rahmija Kadenic. Za kratko vrijeme, koliko sam proveo u brigadi, kulturio-prosvjetna ekipa pokazala je primjernu aktivnost, a njeno djelovanje pozitivio se odražavalo na raspoloženje boraca i nailazilo na lijep odjek u narodu. Naod se očigledno mogao uvjeriti da se partizani u svemu razlikuju od svih drugih ojski - ne samo šio se bore za oslobođenje zemlje ispod jarma okupatora, već za bolji i sretniji život uopšte. i posebno za opšiu prosvjećenost i kulturu.

1/ Mrkonjića brigada je, po naredbi Operativnog štaba za Bosansku krajinu. renula na Manjaču. Tamo su se već nalazile neke proleterske jedinice i novomurmirana Druga krajiška brigada. U sadejstvu u sa Ribničkim odredom i drugim lartizanskim jedinicama ove naše brigade ustremile su se na udružene snage leprijalclja—četnike, kao predstražu, te na Nijemce, ustaše i domobrane koji su. i strahu za sigurnost Banje Luke, bili zaposjeli položaje na Manjači.

Kad smo stigli na Manjaču, mogli smo se uvjeriti da smo došli u jednu srelinu koja. ne da nas ne prima sa simpatijama, nego nas izbjegava i u neku ruku gnoriše. Već na prvi pogled memlo se zapaziti daje pogana četnička propaganda losta široko posijala sjeme laži, kleveta i razdora. Slično kao i u okolini Kupresa, die se osjećao jak uticaj ustaške »promičbe«, i ovdje smo doživjeli da nas ljudi ednog našeg kraja gledaju poprijeko i sa zazorom. Razgovarali smo o tome u .stani brigade i odmah smo riješili da se latimo posla, da ljudima kažemo pravu isinu i o našoj partizanskoj vojsci, i o našoj oslobodilačkoj borbi, a i o četničkoj »rljavoj izdajničkoj raboti. Kako smo se Ivica Marušić i ja jedini zatekli u štabu drugi rukovodioci su bili po bataljunima), prihvatili smo se posla da za početak lapišemo kratak letak namijenjen Manjačanima. Četnici su, uza sve druge podle azi i izmišljotine, zaostalom srpskom seljaštvu Manjače - a u težnji da razore ideu bratstva i jedinstva- pričali kako Hrvali i Muslimani slupaju u redove parizana ne zato da se bore protiv neprijatelja, nego da bi zajedno sa ustašama izvrsili potpuni pokolj i totalno istrebljenje srpskog naroda; pričali su da je njihoa. četnička zasluga što u njihovom kraju više nema pokolja, niti se pale kuće uništavaju dobra naroda, jer su oni, četnici, svojom »pametnom« politikom »smirili« okupatore i ustaše, dok partizani svojom politikom bunta i borbe »izazivaju« ustaše i Nijemce na sve veće »odmazde« i »osvete«.

I letku smo napati četničke lažove zbog njihove izdaje i otvorene saradnjc >a neprijateljem, razobličili njihove laži i uvjerali ljude zdrave pameti da njihove domove i živote ne čuvaju i ne štite četnički izrodi, neuo borci oslobodilačke u ojske Bosanske krajine i njihovi drugovi iz proleterskih brigada. Da naša islobodilačka vojska nije tako žestoko pritisla okupatora i ustaše, oni ne bi ni Domišljali da prave savez sa četnicima, niti bi četnici mogli da zadobiju blagonaklonost okupatora i ustaša i da varaju narod kako su, eto jedino oni kadri da »siguiaju zaštitu života i imovine stanovništva ovog kraja - objašnjavali smo u tom svom letku. Sjećam se dobro sljedeće karakteristične rečenice iz log našeg letka: Naša pobjeda je na pomoluu, a onda se dalje govori o tome ko će i kako uživali plodove te pobjede, a kako će proći oni koji rade protiv interesa naroda i službe tuđinu.

Dogovorili smo se. naravno, da i usmenom riječju djelujemo i komandni kaJar. i borci, svuda kud prolazimo, odnosno gdje god dodemo u dodir sa niještanima. No, ni lo nije išlo bez teškoća. Ljudi su nas se uglav nom klonili, žene su

izbjegavale razgovor već i zbog svoje poslovične poučenosti i stidljivosti uistinu čekala nas je uporna borba protiv četničke kampanje laži i zastrašivanja.

Takva situacija je neke naše kadrove žestoko iritirala. Ozlojeđenost je posebno porasla poslije jednog iznenadnog noćnog četničkog napada na štab naše brigade dan-dva po našem dolasku na Manjaču. Bilo nam je jasno da je neko od mještana iz ono nekoliko kućeraka gdje smo se bili smjestili dostavio detaljna obavještenja četnicima o našem rasporedu. Uz pomoć Prvog bataljona brzo smo razbili taj četnički napad, ali je ostao gorak ukus izdaje (potkazivanja) »iznutra«. To je bio povod da se kod nekih među nama javi misao o »čvršćem pritezanju«, ali takve nerasudne, brzoplete ideje i metode nisu kod nas nikad mogle uhvatiti korijena. Naprotiv, velika većina politički svjesnih boraca dobro je shvatala da se zablude i predrasde mase usljed njenog neznanja i zaostalosti ne mogu otkloniti nikakvim »prijevim potezima«, najmanje silom i zastrašivanjem, već upornim i dosljednim političkim djelovanjem sa pozicije Partije, tj. sa platforme narodnooslobodilačke borbe. Držali smo se, dakle, i u ovoj prilici sadržaja i metoda političkog djelovanja kako su nas još od priprema ustanka učili Partija i drug Tito. Koristili smo se ovdje i inače u svom radu člancima druga Tita, proglasima CK KPJ i drugih partijskih foruma, člancima Kardelja i Moše Pijade, tekstovima objavljivanim u našim krajiškim partizanskim listovima, brošurama i partizanskim novinama rukovodećih organa narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske, koje su nam stizale iz Like, kao i stavovima Oblasne konferencije KPJ za Bosansku krajinu od februara 1942. godine, da ne spominjem mnoga istupanja Đure Pucara-Starog i drugih vodećih ljudi našeg pokreta u Krajini.

Na Manjači je brigada vodila teške borbe sa udruženim snagama okupatora, čelnika i ustaško-domobranskih jedinica. Za manje od mjesec dana tamo smo imali gubitke od 19 poginulih. 53 ranjena i četiri nestala borca. Ostala mi je u sjećanju pogibija dvojice boraca iz petrovačkog kraja. Oni su istovremeno poginuli od eksplozije topovske granate. Njihovu sahranu je Vojo Todorović svojim kratkim, ali nadahnutim posmrtnim govorom učinio dirljivo-tužnom svečanosti. I tada kao i u mnogim drugim prilikama, gdje god su to okolnosti dopuštale, oprastali smo se od palih drugova s bolom i dostojanstvom, uz posmrtno slovo i uz svečano-tužnu melodiju Lenjinova marša.

Upravo u vrijeme kada smo prispjeli na Manjaču, u brigadu su stigli najprije Milinko Kušić i Jelisaveta (Beška) Cvetić, a nekoliko dana potom i Radovan Grković. Oni su u brigadu bili upućeni iz Vrhovnog štaba, odnosno iz CK KPJ, sa zadatkom da organizuju politodjel brigade. Odlukom CK KPJ od 25. avgusta 1942. imenovan je politodjel Prve krajiške narodnooslobodilačke partizanske udame brigade i dato uputstvo za njegov rad. To je sadržano u pismu Milinku Kušiću datiranom 25. avgusta 1942. godine u kojem se, pored ostalog, kaže: »Dragi druže Kušiću, odlukom CK naše Partije i uz saglasnost Vrhovnog štaba povećavamo li dužnost odgovornog rukovodioca Politodjela pri Prvoj krajiškoj narodnooslobodilačkoj partizanskoj udarnoj brigadi. U isti Politodjel određeni su još drug Boško Baškoi i drugarica Beška (Jelisaveta Cvetić)«. (Zbornik NOR, tom IX, knjiga I, strana 507.)

Dalje se u tom dopisu navode i obrazlažu zadaci, odnosno sadržaj i metod rada politodjela u partizanskim i proleterskim brigadama. Tu se, pored ostalog, ističe da su »Politodjeli organi CK . . . oni podnose CK-u izveštaj o radu i za isti su njemu odgovorni«. Istovremeno se naglašava da »Politodjeli nisu nikakav partijski forum, već imaju instruktivni karakter«, a glavna im je »dužnost da pomognu u provođenju i razvijanju partijsko-organizacionog rada u brigadnoj partijskoj organizaciji i uopšte političke propagandne delatnosti u samoj brigadi i van nje, na terenu na kojem se (brigada) kreće«.

Prisjećajući se ovih direktiva CK o radu politodjela, želio bih napomenuti da su u osnovi gotovo podudarna bila uputstva koja su za rad »delegata Partije-

u Prvoj krajiškoj dali Duro Pucar Slari, Branko Babič i Lepa Perović, mada u lom trenutku nisu imali nikakvih veza sa CK.

Koliko se sjećam, politodjel je održao jedan sastanak u ovom užem sastavu, i možda jedan u širem sastavu - kad nam se pridružio i Radovan Grković. Dogovorili smo se o sadržaju i metodu rada politodjela. Ja sam bio zadužen /a rad po liniji SKOJ-a, dakle s omladinom. Na žalost, gotovo ništa od našeg dogovora nije u onih nekoliko dana bilo realizovano, jer smo već u rano jutro 2. septembra 1942. godine doživjeli teško bombardovanje iz aviona, kojom prilikom smo Beška i ja bili teško ranjeni, pa sam je bio upućen u bolnicu na liječenje, a Beška je od rana ubrzo umrla.

U Prvoj krajiškoj brigadi proveo sam nešto manje od dva mjeseca, a doživio za to kratko vrijeme mnogo divnih susreta i ponio mnogo lijepih uspomena, kao da sam u tom dičnom i dinamičnom kolektiv u proživio pola svoga vijeka. Upoznao sam u brigadi mnogo dragih, dobrih drugova, od kojih su neki u dugom i teškom oslobodilačkom ratu svoje živote ugradili u temelje naše slobode i naše socijalističke samoupravne zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti.

Živjeli smo u jednom velikom, brojnom kolektivu. Bilo nas je sa raznih strana, gotovo iz svili krajeva naše pobunjene, ustankom ustalasanе Krajine pa i iz nekih drugih krajeva zemlje. Pored mladih seljaka u brigadnom stroju koračali su radnici, studenti, daci, službenici—Srbi, Muslimani, Hrvati, Ukrajinci i pripadnici drugih naroda i narodnosti. Ali. partizanski život i oslobodilačka borba, zajednički ciljev i i ideali naše borbe brisali su gotovo sve razlike među nama, sjeđinjavali nas, združivali nas u čvrst, nerazdvojiv kolektiv. Osjećali smo se onda a tako i danas doživljavamo ratne dane provedene u Prvoj krajiškoj - kao članovi jedne ogromne, ali čvrstim nitima družcljublja i uzajamne ljubavi povezane porodice. Ideje i ideali revolucije /bratimili su nas i prijateljstvom i uzajamnim simpatijama združili za cijeli nas život.

Slavan je bio borbeni put naše Prve ktajiške brigade i velike su njene zasluge za pobjedu našeg narodnooslobodilačkog pokreta i revolucije. Veliki je prilog i doprinos ova brigada dala pobjedi ideje bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti. Zajedno sa drugim krajiškim partizanskim jedinicama, zajedno sa sveukupnim oslobodilačkim snagama naše junačke Krajine, i Prva krajiška je mnogim svojim borbama i pobjedama mnogo učinila da se i danas Krajinom, uzduž i poprijeko, razliježe pjesma borbe i slave:

»Oj, Krajino, ti si zemlja mala,
al' si mnogo li brigada dala.
Oj, Krajino, zemljo ideala,
sve si svoje li za borbu dala.«

Boško Baškot

OSLOBOĐENJE DOBRLJINA 1942. GODINE

Li loku 1941. godine, a naročito u prvoj polovini 1942, partizani Kozare postigli su takve uspjehe u borbama protiv Nijemaca i ustaša tla je Kozara poslala jedno od najsnažnijih uporišta i najvećih žarišta naše narodnooslobodilačke borbe. Vrhunac tih uspjeha bilo je oslobođenje Prijedora i rudnika Ljubije u maju 1942. godine.

Da bi uništili partizane Kozare i narod koji ih je pomagao, Nijemci i ustaše preduzeli su poznatu kozarsku ofanzivu. Preko 40.000 dobro naoružanih nje-

mačkih, ustaških i domobranskih vojnika krenulo je 10. juna 1942. godine prema Kozari. Nadirali su od Bosanskog Novog i Kostajnice, Dubice i Gradiške, Banje Luke i Prijedora. Boreći se za svaku čuku, za svaku kosu, partizani su se pred nadmoćnijim neprijateljem povlačili sve dublje u Kozaru. S njima se kretao i narod, hiljade staraca, žena i djece. Vukli su sa sobom stoku i nosili njanužnije stvari. Za njima su ostajale prazne kuće i pusta sela.

U tim danima sudbonosnim za partizane i narod Kozare, Treći i Četvrti bataljon Prve krajiške brigade nalazili su se na terenu Podgrmeča i dobili su zadatak da djeluju protiv neprijateljskih snaga u njihovoj pozadini, da bi na taj način najefikasnije pomogli okruženim kozarskim partizanima.

Bataljoni su prešli rijeku Sanu kod sela Svodne polovinom juna. Vodili su žestoke, danonoćne borbe s Nijemcima i ustašama u zahvalu ceste Prijedor—Bosanska Dubica, na terenu Asine straže, Planinice, Gradine i Knežice. Četvrti bataljon bez jedne čete bio se čak probio i u samu Kozaru.

Poslije borbi na Asinjoj straži i Planinici, komandant brigade Ivica Marušić Ratkosaopštio je Stevi Raušu, komandantu, i Peri Đuriću, političkom komesaru Trećeg bataljona, da je odlučio da razvije akcije i dublje u neprijateljskoj pozadini i da neprijatelja napadne tamo gdje se on najmanje nada. Zbog toga je bilo potrebno da se izvidi i sagleda situacija kod neprijatelja u dolini rijeke Une, od Kostajnice do Bosanskog Novog, a naročito da se prikupe podaci o neprijateljskom garnizonu u Dobrljinu. Likvidacijom tog garnizona neprijatelju bi bio zadržan snažan udarac u leđa i njegovoj dubljoj pozadini, a time bi se znatno pomoglo partizanima u samoj Kozari.

Situacija u Dobrljinu i okolini nije nam bila dovoljno poznata. Trebalo je da što više saznamo o jačini neprijatelja, o sistemu njegove odbrane, o naoružanju, o lome gdje je on najjači, a gdje najslabiji, o mogućnosti iznenađenja, i sve drugo što bi brigadi omogućilo da uspješno izvrši napad i likvidira neprijatelja.

U vrijeme kozarske ofanzive, a naročito kada si obruč oko Kozare počeo naglo da steže, neprijatelj je razvio veliku propagandu o lome da je partizanima Kozare kucnuo posljednji čas, da su oni u stvari razbijeni i uništeni. Bacao je iz aviona letke u kojima je pozivao na predaju ostatke razbijenih partizanskih jedinica tvrdeći da je bezizlazna i besmislena njihova dalja borba. Zbog toga je jedan udar po neprijatelju u njegovoj pozadini bio potreban i la bi razbio neprijateljske laži i doprinio podizanju borbenog morala i naše vojske i naroda. U tome bi bio značaj napada na Dobrljin.

Pošto sam ja rodom iz okoline Dobrljina, dobro sam poznao i Dobrljin i ljude loga kraja. Zbog toga je komandant brigade, na predlog komandanta bataljona, naredio meni da prikupim potrebne podatke.

Sa Mladom Vuklišom, kurirom bataljona, i Cvijom Sadžakom, koji je dobro poznao ovaj teren, krenuo sam, 29. juna 1942. godine, iz sela Jutrogošte preko Strigove i Dumbrave prema selu Kuljanina i Dobrljinu. Dan je bio vedar, a godina obećavala dobar rod. Mnoge kuće bili su napuštene. Poneki starac ili žena, kad bi nas vidjeli, brzo bi pobjegli, vjerujući, svakako, da dolazi neprijateljska vojska.

U Kuljane smo stigli istog dana. To selo dobro sam poznao. Decembra 1941. godine tu je formirana Treća četa Prvog bataljona Kozarskog odreda. Ja sam bio komesar te čete, a Stevo Rauš kasnije komandir. Ona je ušla u sastav Prve krajiške brigade.

Sav narod ovog kraja, od najmlađeg do najstarijeg, bio je u borbi od prvog dana ustanka. Tu sam našao Mirka Malbašića, odbornika. On mi je ispričao da je ostao u nekoj zemunici koju neprijatelj nije pronašao prilikom nadiranja prema Kozari i upoznao me sa situacijom na terenu Dobrljina i okolnih sela - Gornjeg i Donjeg Vodićeva.

Seljaci su i / ovih sela bili izbjegli u Kozaru. Stoka je lutala po njivama i usjevima. Među partizanima iz Prvog bataljona, koji su bili odsječeni od svoje glavnine i nalazili se u Pastirevu, bio je i Stojan Bajalica, komesarjedne čete. Od nje ga sam saznao koje položaje drže ustaše i domobrani i kakve su, po prilici, njihove snage. Osjećaju se sigurni, jer vjeruju da su partizani u Kozari sasvim uništeni. Neprijateljske patrole krstare po opustošenim i napuštenim selima, hvataju stoku, pljačkaju i odnose sve što ima neku vrijednost.

U toku te opšle pljačke dva neprijateljska vojnika bila su toliko natovarena posteljnom i drugim stvarima koje su uzeli iz napuštenih kuća u selu Gornjem Vodičevu da su se jedva kretali. Partizani Stojana Bajalice uhvatili su pljačkaše, doveli ih u selo Kuljan i saslušali. Jednog su strijeljali, a drugog pustili s pismom u kome su obrazložili svoj postupak.

Mirko Malbašić nije mogao da mi pruži detaljnije podatke o neprijatelju, ali od njega sam čuo da je jedan domobranski oficir na Gliginom brdu naklonjen partizanima i narodnooslobodilačkoj borbi, da je čak spreman i da saraduje s partizanima. Pomislio sam da je taj čovjek sigurno uvidio da mu je mjesto na drugoj strani, u redovima boraca protiv Nijemaca i ustaša, za slobodu svoje zemlje, a stalno mi je bio na umu dobijeni zadatak - da dokučim što više podataka O neprijatelju, da bi brigada mogla što lakše i sa što manje žrtava da oslobodi Dobrljin.

Sutradan smo krenuli prema neprijateljskim položajima na Gliginom brdu 1 Šklobučarima Vukliš. Malbašić i ja. Išli smo kroz planinu Pastirevo držeći se stalno šume, da nas niko ne bi primijetio. Tako stignemo na jednu kosu iznad Šklobučara, sasvim blizu neprijateljskih položaja. Skriveni u gustišu, posmatrali smo kako putem koji iz sela vodi u šumu prolaze neprijateljski vojnici. Pred podne je naišao, kao da se šeta, jedan oficir. Iskočili smo pred njega sa uperenim oružjem i s povicima da se preda. On je odmah stao kao ukopan i podigao ruke uvis. Rekao nam je da je domobran, i to satnik (komandir čete), da nije ubijao partizane i narod, da je voljan da nam kaže sve što zna o domobranima i ustašama, a želio bi i da saraduje s nama.

Odmah sam počeo tu, na licu mjesta, daga saslušavam. Od njega sam dobio dragocjene podatke o neprijatelju u Dobrljinu i položajima koje ustaše i domobrani drže oko Dobrljina, o posadama na željezničkoj pruzi Kostajnica - Bosanski Novi. Saznao sam da Dobrljin i okolinu brani jedna ustaško-domobrantska bojna (bataljon) jačine oko 500 vojnika. U Dobrljinu su najjača neprijateljska uporišta žandarmerijska kasarna, pošta, stara i nova kanlina, katolička crkva, željeznička stanica i groblje kod Demizovca. Sa strane do Une Dobrljin uopšte nije obezbijeden, jer tuda, kako oni smatraju i procjenjuju, ne može da im zaprijeti nikakva opasnost.

Satnik mi je govorio i o njihovom naoružanju. Meneje naročito interesovalo brojno stanje i raspored puškomitraljeza. teških mitraljeza i minobacača, kuda se proteže njihova spoljna odbrana i gdje se nalaze jače straže. Uglavnom, njihova odbrana bila je orijentisana prema Dinari. Osojcu, Gliginom brdu i Pastirevu, odakle je mogao da uslijedi napad partizana.

Dok sam ja saslušavao satnika, kurir je primijetio kako putem kroz šumu nailazi grupa neprijateljskih vojnika. Satnik nam je rekao da su to domobrani iz njegove satnije. Kad su nam se sasvim približili, kurir i ja, držeći oružje na gotov s. iskočili smo pred njih i uzviknuli im da se predaju. Tada se iza nas pojavio i Mirko sa onim satnikom koji im je dao /nak da nam slobodno pridu.

Videći nas naoružane, u partizanskim uniformama, sa partizanskim zvijezdama i oznakama, a satnik je među nama bio bez oružja, domobrani su svakako mislili da je šuma puna partizana. Iako je naša brigada bila daleko od nas 15-20 kilometara, mi smo se držali kao da oko nas. iza svakog drveta, stoje naši drugovi spremni za borbu.

Stajali smo jedni prema drugima nekoliko trenutaka, a orida je satnik predložio da krenemo svi skupa bliže njihovom položaju i ja sam se s tim složio. Radi naše sigurnosti, pred polazak, ostavio sam kurira i glasno, da čuju i domobrani i satnik, rekao mu da jedinice brigade osmatraju nas pokret, i ako vide ma šta sumnjivo, da odmah predu/mu napad.

Kurir je ostao, a Malbašić i ja, zajedno sa domobranima, spustili smo se iz šume do jednog usamljenog pitomog kestena, blizu kuće Miloša Zeca. Tu smo zatekli još veću grupu domobrana. Za dvadesetak minuta, koliko smo se na tom mjestu zadržali, izvidjeti smo položaj, a pred polazak ja sam održao domobranima kratak govor. Upozorio sarti ih da ne vjeruju njemačkoj i ustaškoj propagandi koja tvrdi da su partizani uništeni i naglasio im da je Pastirevo puno naše vojske i da oni, prilikom naših napada, treba da se predaju, da ne bi ginuli za interese Nijemaca i ustaša. Oni su me saslušali čuteći. Pozdravio sam ih sa Smrt fašizmu - sloboda narodu!« i s Malbašićem zamakao u šumu.

Prvog jula podnio sam komandantu brigade izvještaj i izložio mu sve prikupljene podatke o neprijatelju u Dobrljinu i okolini. Podaci su bili dragocjeni pri donošenju odluke za napad i uspjeh naše akcije. Štab brigade bio je iznenađen načinom na koji sam ja došao do podataka.

Na osnovu sada već, uglavnom, poznatog stanja kod neprijatelja, komandant brigade je donio odluku da sa Trećim bataljonom, jednom četom Četvrtog bataljona i jednom četom Prvog bataljona napadne Dobrljin 3. jula u devet sati uveče. Svaka jedinica, četa, vod i desetina dobili su određene zadatke i objekte napada. Cijelu akciju bilo je utoliko lakše isplanirati što su mnogi borci bili i / Dobrljina ili okolnih sela - Gornjeg i Donjeg Vodičeva, Kuljana, Prusaca, Zuljevice i Ravnica. Oni su odlično poznavali teren, sve puteve i prilaze Dobrljinu.

Osnovna zamisao u planu za napad bila je da se jačim snagama neprijatelj napadne iz pravca rijeke Une. jer sa te strane on je najmanje mogao da očekuje napad. Taj zadatak povjeren je Trećoj četi Trećeg bataljona i Trećoj četi Cetv i tog bataljona. One su se provukle kroz odbranu neprijatelja, presjckle put i željezničku prugu Dobrljin - Bos. Novi i od skele na Uni napale Dobrljin - pilanu »Sipad«, željezničku stanicu, separaciju rudnika uglja Lješljana i takozvanu Koloniju. Naše slabije snage napale su neprijatelja od pravca Pastireva, Prošićajarkom, Misiračkim i Zecovskim potokom. U isto vrijeme napali smo groblje, katoličku crkvu, žandarmerijsku Kasarnu, staru i novu kantine. Manje jedinice dobile su zadatak da spriječe svaku intet venciju i pomoć napadnutom neprijatelju, da poruše željezničku prugu i mostove i pokidaju sve veze sa Dobrljinom.

Iako iznenađen, neprijatelj je davao snažan otpor, naročito na pravcima od Pastireva. U silovitom jurišu naši borci su ga brzo razbili i netjerali na predaju. Zarobljeno je preko trista vojnika, podoficira i oficira, sa cjelokupnim naoružanjem, dosta opreme i konja. Spaljeni su svi objekti koji su služili neprijatelju ili bi mu kasnije poslužili, žandarmerijska kasarna, željeznička stanica i kantine. Razorenaje željeznička pruga prema Kostajnici i Bos. Novom i pokidane sve telefonske linije.

U toj borbi poginulo je šesnaest neprijateljskih vojnika i dva oficira. Mi smo izgubili dva borca, a četvorica su ranjena.

Znajući da Dobrljin ne možemo zadržati u svojim rukama, odmah smo organizovali evakuaciju cjelokupnog zaplijenjenog naoružanja, municije i opreme. Sve zarobljenike i sav zaplijenjeni materijal prebacili smo preko Sane, u Podgrmeč.

Napad na Dobrljin bio je velika moralna podrška partizanima i narodu u Kozari, a za neprijatelja - veoma neprijatno iznenađenje. Zarobljeni domobrani i ustaše govorili su nam da im se one noći činilo da se na njih sručila sva partizanska sila iz Kozare.

Peru Đurić

U JEDNOJ BORBI RANJEN SAM DVA PUTA

Ostao mi je u dubokom sjećanju sedmi juli četrdeset druge godine. Log sunčanog i loplog dana Prva krajiška brigada se spremala za napad na Bosanski Novi. Cilj napada je bio da se razvuku snage neprijatelja koncentrisane oko Kozare za vrijeme njegove ofanzive - i da se pomogne proboju naših jedinica i stanovništva iz neprijateljskog obruča.

Neprijatelj je iskoristio povoljan prirodni položaj Bosanskog Novog (okolo su brda, a grad se nalazi na ušću Sane u Unu) pa je organizovao veoma dobro spoljnu odbranu grada i položaje zaposjeo jakim snagama. Zatim, imao je dobro sadejstvo između pješadijskih, minobacačkih i artiljerijskih jedinica, a koristio je i oklopni voz.

Moja četa, Prva četa Prvog bataljona, sa komandrom Gojkom Trikićem imala je zadatak da se noću, sedmog jula, probije u grad kroz spoljni dio neprijateljske odbrane, da dejstvuje u njegovoj pozadini i na taj način olakša prodiranje u grad glavnih snaga koje su frontalno stezale obruč oko Bosanskog Novog. Čim prodromu u grad, trebalo je da svoje dejstvo usmjerimo prema Novskoj planini i tako olakšamo prodor naših snaga koje su napadale od Novske planine prema centru grada.

Koristeći noć, uz velike napore uspjeli smo da se probijemo kroz spoljnu odbranu, a kada smo pokušali da dejstvujemo s leđa na neprijateljsku odbranu, naišli smo na dobro organizovan rovovski i bunkerski sistem odbrane podešen za kružno dejstvo. S druge strane, jedinice koje su napadale sa fronta da bi se spojile sa nama nisu uspjele, uprkos našem pritisku i dejstvu iz pozadine, da izbace neprijatelja iz spoljnih bunkera koji su bili međusobno povezani vatrenim sistemom.

Tako nastali situaciju neprijatelj je dosta brzo iskoristio za sređivanje svojih snaga, posebno na prostoru probijene breše, usmjeravajući dejstvo na polukružnu i kružnu odbranu. U daljem toku borbe vrijeme je išlo u korist neprijatelja - nastupao je dan i pristizala su mu pojačanja oklopnih jedinica sa pravca Prijedora.

U jutarnjim časovima bilo nam je najteže, jer nas je neprijatelj tukao i minobacačima iz šireg centra grada. Praktično smo se našli na otvorenom prostoru, koristeći poneko udubljenje u zemlji da bismo se zaštitili od precizne neprijateljske vatre.

U jednom trenutku dopuzio sani do vodnika voda da primim zadatak, ali u neposrednoj blizini eksplodirala je mina od minobacača i smrtno je pogođen vodnik voda Đurađ Lalinović. a ja sam zadobio viši spoljnih rana po tijelu i glavi, pretrpjevi i kontuziju od jake eksplozije.

Do tog trenutka iz mog voda već su bili ranjeni Miloš Pećanac. Marinko Banjac i, najteže, Milan Petrović.

Naša četa našla se u veoma teškoj situaciji i stiglo je naredenje da se povlačimo prema Novskoj planini. To je značilo da se moramo ponovo probijati kroz neprijateljsku spoljnu odbranu. između bunkera, izloženi jakoj unakrsnoj vatri. Bilo je svanulo, a trebalo je izvući i poginule i ranjene drugove.

Sada smo bili izloženi još jačoj i preciznijoj vatri neprijatelja. Najkraći skokovi i pretrčavanja bili su opasni po život svakog borca, a još većim opasnostima izlagali smo se pri izvlačenju poginulih i ranjenih drugova. Trebalo je da puzimo i vučemo se po zemlji na dosta velikoj razdaljini, a to je iziskivalo ne samo veliku opreznost nego i ogroman fizički napor. Ja sam se izvlačio bez ičije pomoći, jer nisam bio ranjen ni u noge ni u ruke. Međutim, pri izvlačenju između bočnih bunkera učinio sam manji skok i neprijatelj me prostrijelio puščarijom zrnom kroz lijevu plećku, rako sam u toku ove akcije ranjen drugi put, dosta leže nego

prvi put. Prva pomoć nije mi se mogla pružiti sve do izvlačenja na slobodnu teritoriju, u rejon Novske planine. Usljed iscepljenosti od borbe, ranjavanja, velikog i/liva krvi i julske žege, izgubio sam svijest pri obradi rana, a do tog vremena sam, uz manju pomoć boraca, uspio da se probijeni zajedno sa svojom četom.

Pred samu bitku za Bosanski Novi napunio sam osamnaest godina, bio sam snažan i zdrav kao dren. Međutim, od zadobijenih rana u toku napada i povlačenja bio sam jedno vrijeme nepokretan. Rane su me manje boljale kada sam kao omladinac vidio koliko su, u najtežim situacijama, truda i napora uložili, pa i život rizikovali drugovi iz naše čete da bi nas izvukli na slobodnu teritoriju. Ono ratno drugarstvo i međusobnu solidarnost neću nikada zaboraviti.

Od Novske planine do škole u selu Duboviku, gdje je bila improvizovana bolnica, stanovišтво nas je prevozilo, nosilo i njegovalo. Na tom putu bilo je organizovano na desetine stanica gdje smo se okrepivali jelom i pićem. Od velike vrućine i upaljenih rana nastupila je neopisiva žeđ i mislim da sam mlijekom, koje nam je davao narod na usputnim stanicama, spasio život.

Kada smo stigli u bolnicu, osoblje nas je primilo sa puno pažnje i brige. Jedna kršna i snažna bolničarka, kojoj je bilo ime Bara, podigla me je iz zaprežnih kola i sama na rukama unijela u bolnicu, iako sam imao oko osamdeset kilograma. Ona je bila glavna sestra. Obilazila nas je svake noći, razgovarala s nama i brinula o nama kao rođena majka.

I Anđelka Tubin, bolničarka, mnogo nam je pomogla. Svojom vedrinom i humorom stvarala je dobro raspoloženje među ranjenicima. Bari i Anđelki vječito sam zahvalan za sve što su učinile za nas, ranjene borce, i lično za mene kada mi je bilo najteže.

Usljed dejstva neprijateljske avijacije bolnica je premještena u selo Jasenicu, a kasnije u selo Risovac. Omladina i narod okolnih sela mnogo su učinili za nas ranjenike: organizovani posjelama, donošenjem hrane, odjeće i obuće.

Danas, trideset i pet godina po završetku rata, ja osjećam da nemam riječi kojima bih mogao da onom narodu izrazim svoju zahvalnost za sve što nam je u onim teškim danima pružio i čime nas je darovao.

Bogdan Stojanović

ZAKLETVA NA GROBU

Poslije teških borbi vodenih danonoćno u selima Potkozarja dijelovi Prve krajiške brigade prebacili su se. 17. juna 1942. godine, preko rijeke Šane u selu Usorcima na prostor Podgrmeča. Tamo MHO izveli niz akcija u raznim selima, a zatim je razrađen plan za napad na Bosanski Novi. Predviđeno je da grad napadnemo noću između 7. i 8. jula, a u napadu će pored naše brigade učestvovati Grmečki partizanski odred i neke jedinice sa Korduna i Banje.

Sedmog jula, cijelog dana, na Novskoj planini borci Druge čete Prvog bataljona čistili su oružje i sređivali svoju opremu. Bili smo ponosni što je naša četa određena da napada na sam grad, a više od svih radovao se vodnik Prvog voda i zamjenik komandira čete Jovan Medarević, rodom iz sela Mokronoga kod Drvara. Prije rata radio je kod »Sipada«. Bio je jedan od organizatora ustanka u svom kraju. Služio je bivšu jugoslovensku vojsku i vješto rukovao oružjem.

Naša četa imala je zadatak da napadne grad sa jugozapadne strane, desnom obalom rijeke Une. da zajedno sa drugim snagama ovlada u prvom jurišu položajima neprijatelja, a zatim nastupa prema centru grada.

Noć je odmicala. Kad su neki borci, očekujući pokret, počeli i da drijemaju, komanda čete naredila je da se vodovi postroje. Izvršena je posljednja kontrola ispravnosti oružja i druge opreme potrebne za borbu. Komandir čete bio je Vojko Bjeljac, politički komesar Luka Polić, a zamjenik političkog komesara Petar Simurdić.

Četa je krenula na zadatak u 23 časa. Kad smo stigli na određeno raslojanje od neprijatelja, kolona je stala i vodovi su u streljačkom stroju produžili pokret. Jovan Medarević je vezom pozivao bombaše i davao im posljednja uputstva. U zakazani čas grunule su ručne bombe, otvorili vatru puškomitraljezi i počeo je naš juriš.

Kad je ubacio dvije ručne bombe u neprijateljsko utvrđenje i tako učutkao neprijateljski puškomitraljez, Jovan Medarević je komandovao: »Naprijed, drugovi! Naprijed!« Odjednom, glas mu se prekinuo i više ga nismo čuli. Vijest o pogibiji našeg hrabrog komandira brzo se pronijela kroz našu četu i bataljon.

Mi, borci Druge čete Prvog bataljona, izvukli smo svog komandira, pogodenog u grudi, u pozadinu i sahranili ga na Novskoj planini. Na njegovom grobu održali smo sastanak i zakleli se da ćemo njegovim putem produžiti - do konačne pobjede.

Marko Mihajluvić

REORGANIZACIJA BRIGADE

Po povratku iz borbi na Kozari i likvidaciji neprijateljskog uporišta Dobrljin, Prvi bataljon sa lijeve obale Sane, Treći i Četvrti sa desne, u saclejstvu u sa snagama Prvog krajiškog odreda i banijskim jedinicama napali su noću između 7. i 8. jula neprijateljski garnizon Bosanski Novi. Vođena je veoma žilava i teška borba sve do jutarnjih časova 8. jula, ali grad nije zauzet.

Poslije ovog napada Treći i Četvrti bataljon prešli su rijeku Sanu i na lijevoj obali posjeli položaje prema Prijedoru i Ljubiji, a Prvi bataljon prema Bosanskom Novom. Na ovim položajima bataljoni su vodili svakodnevne borbe sa neprijateljskim snagama koje su uporno nastojale da razbiju snage brigade. Poslije nekoliko dana bataljoni su na ovim položajima zamijenjeni snagama Prvog i Drugog krajiškog odreda i po naredenju štaba brigade otišli u selo Malu i Veliku Rujišku radi Kraćeg odmora i predviđene reorganizacije brigade.

Za borce i starješine brigade bilo je iznenađenje kad su čuli da će brigada biti reorganizovana nepuna dva mjeseca poslije njenog formiranja.

Po zajedničkoj procjeni Operativnog štaba za Bosansku krajinu i štaba Prve krajiške brigade, a zatim i štabova bataljona, došlo se do zaključka daje potrebno hitno preduzimanje ove mjere koju su, između ostalih slabosti i problema, u osnovi nalagali:

I) Znatni gubici pretrpljeni u borbama vođenim u vremenu od 21. maja do 16. jula 1942. godine. Prema raspoloživoj evidenciji i podacima gubici brigade bili su:

- poginulih boraca 96
- ranjenih boraca 166
- nestalih boraca 11

Ukupno 273 borca izbačena iz stroja brigade, a to je bilo brojno stanje jednog bataljona;

2) Samovoljni odlazak iz sastava brigade njenog Drugog bataljona (bez Novske čele) sa brojnim slanjem oko 200-250 boraca;

3) Odlazak jednog broja bolesnih i iznemoglih boraca u njihove matične NOP odrede, jer nisu mogli da izdrže napore i duge marševe i teške borbe namijenjene brigadi kao operativnoj jedinici;

4) Nedovoljan, a u nekim jedinicama brigade i slab vojno-stručni, partijsko-politički i skojevski rad otežan danonoćnim pokretima i teškim borbama vodenim na Manjači, u Potkozarju, na Kozari i u Podgrmeču, i

5) U najužem dijelu štaba brigade, među najodgovornijim rukovodiocima, međusobni odnosi nisu bili na nivou koji bi obezbjeđivao puno jedinstvo u procjenama situacije, odlučivanju i komandovanju, kao i u ocjeni stanja u bataljonima, što je ponekad dovodilo do precjenjivanja vrijednosti jednih, a potcjenjivanja drugih.

Ovi problemi i slabosti koji su živjeli sa brigadom i unutar nje negativno su uticali na njeno moralo-političko stanje i na njenu udarnu moć. Oni su u stvari i doveli do stanja u kome se brigada našla i zbog čega je reorganizacija morala biti izvršena. Bila je to u izvjesnom smislu kriza u koju je brigada iznenada zapala i koja se morala bez odlaganja rješavati.

Radeći \coma aktivno na rješavanju postojećih problema i izvršavanju naređenja Operativnog slaba za Bosansku krajinu, štab brigade je 15. jula obavijestio Operativni štab da je reorganizacija brigade u toku: da je Prvi bataljon rasformiran i da su njegovim četama popunjeni Treći i Četvrti bataljon, da su neke čete Trećeg i Četvrtog bataljona zbog malog brojnog stanja rasformirane i tim ljudstvom popunjene ostale jedinice brigade, da je reorganizacijom brigada svedena na dva bataljona. Prvi i Drugi. Takođe se ističe da je reorganizovana i Četa pratećih oruđa i da u svom sastavu ima četiri minobacača 82 mm, šest teških mitraljeza i vod protivtenkovskih topova zaplijenjenih u borbama na Kozari.

Štab brigade je molio Operativni štab za Bosansku krajinu da, što je moguće prije, uputi u sastav brigade obećani Treći bataljon i istovremeno predložio: »Da se Četvrti bataljon brigade formira sa pojednom četom iz sastava Prvog i Drugog, a jedna četa da bude iz Trećeg i Petog krajiškog NOP odreda. Da se za komandanta ovog bataljona postavi drug Stanko Milić, a za njegovog zamjenika drug Dušan Egić.« Sve je ovo činjeno i predlagano kako bi se brigada što prije formacijski popunila, osposobila i pripremila za izvršavanje zadataka koji su joj bili namijenjeni. Predlog štaba brigade je usvojen i ubrzo je formiran Treći bataljon, a predloženi o formiranju Četvrtog bataljona nisu usvojeni zbog potreba drugih jedinica, a posebno Drugog krajiškog odreda koji je u toku Kozarske ofanzive pretrpio teške gubitke.

Ovom reorganizacijom, odlaskom Drugog bataljona bez Novske čele iz sastava brigade i pretrpljenim, dosta velikim gubicima brojno stanje brigade se znatno smanjilo. Međutim, vatrena moć je ostala veoma jaka, jer su neke čete imale i po 10—15 puškomitraljeza. No i pored toga brigada je bila svedena na polubrigadu čime je i njena udarna moć po snazi i masovnosti znatno umanjena.

Sem ovoga, treba imati u vidu i znatne kadrovske izmjene izazvane reorganizacijom.

Od četiri komandanta bataljona po izvršenoj reorganizaciji u sastavu brigade ostao je samo komandant Trećeg bataljona Stevo Rauš.

Komandant Prvog bataljona Dušan Jović nalazio se pod istragom zbog samoranjavanja u borbi na Brankovcu vođenoj 3. juna 1942. godine i na njega se više nije moglo računati.

Komandant Drugog bataljona Dušan Metlić napustio je brigadu i sa Janjskom četom otišao u Janj, na svoj matični teren.

Komandant Četvrtog bataljona Petar Mečava, probivši se s jednom četom u Kozaru, ostao je ti sastavu Drugog krajiškog odreda, a za io nije tražio suglasnost štaba brigade.

Od četiri politička komesara bataljona na toj dužnosti ostala su dvojica. Jedan od druge dvojice otišao je za komandira čete, a drugi za zamjenika političkog komesara bataljona.

Od sedam komandira četa u novoj organizaciji brigade ostala su samo trojica ranijih komandira, dok su četvorica došla sa drugih dužnosti. Slično je stanje bilo i sa političkim komesarima četa, političkim delegatima i vodnicima vodova.

Ovako velika kadrovska pomjeranja u brigadnoj kadrovskoj strukturi nisu kod svih starješina naišla na pravilna razumjevanja i neki rukovodioci su tražili da idu iz sastava brigade, ne želeći da prime druge, po njihovom shvatanju niže položaje i dužnosti. Ovom, svakako uticajnom laktoru morala se posvetiti odgovarajuća pažnja.

Imajući u vidu ove probleme i njihovu tijesnu povezanost sa potrebama i našim stvarnim mogućnostima, bilo je neophodno preduzeti niz hitnih i sveobuhvatnih mjera kako na brojnoj popuni brigade tako i na partijsko-političkom i vojno-stručnom radu, jer bez toga neke postojeće boljke i slabosti bilo bi nemoguće otkloniti.

Po završenim poslovima reorganizacije, a u skladu sa stanjem u brigadi, sve starješine i štabov i počeli su dobro organi/ovan i planski rad na vojno-stručnom i partijsko-političkom osposobljavanju boraca i jedinica brigade. U radu na otklanjanju uočenih slabosti korištenje svaki momenat slobodnog vremena. Radilo se svojski i odgovorno na svim nivoima komandovanja kao partijsko-političkom djelovanju.

Ovako sveobuhvatan rad pomogao je borcima i jedinicama da se oslobode nekih slabosti, a naročito je bio koristan za starješine svih nivoa, pogotovo one koji su prvi put došli na ra/ne dužnosti. To je u pravom smislu riječi bila škola u kojoj su i borci i starješine u praksi učili i naučili šta i kako treba raditi poštujući ljude i dosljedno se boreći za izvršavanje naredenja pretpostavljenih.

Na smotri brigade, održanoj 17. jula, govorio je komandant Ivica Marušić Ratko. On se osvrnuo na minule borbe i ostvarene rezultate, a zatim ukazao na ono što nas u narednom periodu očekuje.

Iako se intenzivno radilo na ostvarivanju zadataka, borci i starješine su se odmorili i osvježili. Bilo je očigledno njihovo raspoloženje i rješenost da jedinice brigade što prije dovedu na što viši nivo borbene gotovosti i moralno-političkog jedinstva.

Reorganizacijom brigade svejedinice popunjene su iskusnim i prekaljenim borcima i starješinama, riješenim da savladaju sve teškoće koje ih čekaju na putu do konačne pobjede. Pokazalo se odmah da je brigada i sa dva bataljona sposobna da uspješno izvršava sve dohijene zadatke isto onako kako ih je izvršavala prije i poslije, sa tri, četiri ili pet bataljona.

Ii cjelini gledano, reorganizacija je bila prekretnica za brigadu u pozitivnom smislu. Brigada je tada preduzetim i sprovedenim mjerama čvrsto stala na svoje noge, što do tada nije bio slučaj ili ne bar u svim njenim jedinicama.

Poslije kraćeg odmora i obavljenih priprema brigada je, po naredenju Operativnog štaba za Bosansku krajinu, u jutarnjim časovima 20. jula 1942. godine napustila selo Rujišku i krenula u nove borbe i okršaje prema Ključu i Sanici.